

Województwo
Małopolskie

Małopolskie muzea na wolnym powietrzu

Architektura drewniana

Kraków 2008

ISBN 978-83-60538-18-0

**Małopolskie muzea
na wolnym powietrzu**

**Architektura
drewniana**

Jednym z celów wydawnictwa opisującego i obrazującego małopolskie muzea na wolnym powietrzu jest przypomnienie piękna, bogactwa, niezwykłości i autentyzmu naszego dziedzictwa kulturowego.

Każdy skansen, poza wartością zabytkową, w sposób oryginalny przybliża nam – mieszkańcom Małopolski i naszym gościom – obraz dawnej kultury i obyczajów. Wiekowe budynki zatopione w naturalnym krajobrazie mówią i świadczą o rozwoju cywilizacyjnym i społecznym naszego regionu.

Z satysfakcją stwierdzam, że małopolskie skanseny wspina się rozwijają. Zapewniam, że nie pozwolimy tym samym odejść w zapomnienie magicznym wnętrzom zabudowań, w których mieszkali i z których korzystali nasi ojcowie: drewnianym kościołom, cerkwiom, zborom, stodołom, młynom, foluszom, oborom.

Nasze wspomnienia potrzebują takich miejsc. Następne pokolenia potrzebują takich miejsc.

Marek Nawara
Marszałek Województwa Małopolskiego

WSTĘP

Każdy, kto pamięta wieś małopolską z lat sześćdziesiątych, doskonale zdaje sobie sprawę, jak wielkim przemianom uległa ona w ciągu ostatnich dziesięcioleci. Wówczas jeszcze głównie drewniana, dziś niemal w całości murowana. Postęp cywilizacyjny, przemiany polityczne, gospodarcze i społeczne zmieniły oblicze wsi, miast i miasteczek. Z dawnych czasów pozostały najcenniejsze obiekty. Województwo małopolskie to teren bardzo bogaty w zabytki architektury drewnianej. Objęte są one opieką konserwatorską, chronione i promowane. Wytyczono szlak architektury drewnianej liczący około 1500 km i obejmujący prawie 250 obiektów o wielkich walorach historycznych i artystycznych.

Wśród nich są również muzea na wolnym powietrzu. Wielokrotnie dyskutowany i często krytykowany taki sposób ochrony dawnej zabudowy wiejskiej po latach okazał się zbawienny. To miejsca szczególne. Tam właśnie, i tylko tam, młody człowiek może obejrzeć dawne, drewniane chałupy, stajnie, stodoły, spichlerze... Tylko tam może uprzytomnić sobie sposób życia naszych ojców, obejrzeć przedmioty wykonane ich rękami, sprzęty, naczynia, ubiory. Tylko w skansenach może poczuć atmosferę dawnej wsi góralskiej czy krakowskiej.

Idea muzealnictwa skansenowskiego powstała w drugiej połowie XIX wieku, a pierwsze tego typu muzeum założył Artur Hazelius w 1891 roku w Sztokholmie. Stamtąd też pochodzi nazwa „skansen” (po szwedzku szańce, których resztki istniały w miejscu lokalizacji muzeum), upowszechniona później w całej Europie obok określeń „muzeum na wolnym powietrzu” i „park etnograficzny”. Muzeum sztokholmskie stało się wzorem dla innych, licznie powstających w Szwecji i w całej Skandynawii, a potem w wielu krajach Europy. Ich liczba na całym kontynencie przekroczyła dwa tysiące.

Na ziemiach polskich pierwsze muzeum na wolnym powietrzu powstało we Wdzydzach Kiszewskich na Kaszubach w 1906 roku, następne zaś w Nowogrodzie Łomżyńskim w roku 1927. Obecnie w Polsce istnieje ponad 30 dużych muzeów tego typu i wielka liczba punktów skansenowskich, czyli pojedynczych obiektów lub zagród chronionych in situ. W województwie małopolskim są cztery duże skanseny, kilka

małych i liczne punkty skansenowskie.

Niniejsza publikacja ma na celu przybliżenie wszystkim zainteresowanym stanowi muzealnictwa skansenowskiego w naszym województwie, wskazanie terenu, na którym funkcjonują i przedstawienie zakresu ich działania.

Idea Artura Hazeliusa, początkowo skoncentrowana na budownictwie wiejskim, przez ponad sto lat znacznie się rozwinęła. Jedną z form współcześnie funkcjonujących jest dokumentacja i przedstawianie całości kultury ludowej regionu. Takie jest tzw. „muzeum-wieś”, w którym wszystkie elementy ekspozycyjne, a więc architektura, jej bliższe i dalsze otoczenie, jak i sposób zagospodarowania wnętrza – mają w sposób możliwie zbliżony do naturalnego odtwarzać obraz dawnej wsi. U nas przykładem takiego podejścia może być Sądecki Park Etnograficzny. Szeroko funkcjonuje idea ochrony zabytków in situ, czyli tam, gdzie zostały postawione. Na Podhalu i Spiszu kilka takich obiektów istnieje pod opieką Muzeum Tatrzańskiego. Opisujemy też wybrane punkty skansenowskie, których charakter w największym stopniu nawiązuje do idei muzealnej, takie jak dwór w Dołędze czy zagroda Felicji Curyłowej w Zalipiu.

Istnieją różne formy ochrony – niektóre odbiegające od standardów przyjętych w muzealnictwie skansenowskim, inne mające charakter ratowniczy (Czorsztyn), wykorzystujące dawne obiekty do celów turystycznych. Jeszcze inne tworzone przez osoby prywatne, które realizują swoje wizje, chroniąc przy tym dobra kultury. Należy do nich np. skansen pszczyński w Stróżach czy skansen w Laskowej. Przykłady takich działań umieściliśmy pod hasłem: „Paramuzealne zespoły skansenowskie”. Pragniemy podkreślić ich wartość dla zachowania dawnej kultury.

Opisane przez nas ośrodki pokazują wielką różnorodność budownictwa i kultury ludowej, równocześnie wskazując na możliwości odmiennej ich prezentacji. Zapraszamy na wędrówkę drogami naszego województwa, by obejrzeć perełki architektury drewnianej, by wchodząc na teren skansenu, pooddychać atmosferą dawnej wsi małopolskiej.

Magdalena Kroh

Najważniejsze skanseny w Polsce

Skanseny i wybrane punkty skansenowskie w województwie małopolskim

I. MUZEA NA WOLNYM POWIETRZU
A. SKANSENY DUŻE

1. Sądecki Park Etnograficzny w Nowym Sączu

Sądecki Park Etnograficzny

ul. B. Wieniawy-Długoszewskiego 83 b,
33-300 Nowy Sącz

tel.: 018 44 14 412, 018 44 18 191

e-mail: skansen@muzeum.sacz.pl

Miasteczko galicyjskie

ul. Lwowska 226, 33-300 Nowy Sącz

tel.: 018 44 10 210

e-mail: miasteczko@muzeum.sacz.pl

Oddział Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu

ul. Lwowska 3, 33-300 Nowy Sącz

tel.: 018 44 37 708, 018 44 37 865

www.muzeum.sacz.pl

e-mail: sekretariat@muzeum.sacz.pl

Sądecki Park Etnograficzny obejmuje swoim zasięgiem teren historycznej Sądeczyny, czyli Kotlinę Sądecką z Beskidem Sądeckim, wschodnie stoki Gorców, część Beskidu Wyspowego i Pogórza Rożnowsko-Ciężkowickiego oraz zachodnią część Beskidu Niskiego. Skansen rozłożony na łagodnym wzgórzu, wsparty o las, porośnięty zagajnikami wśród pól i kępami zieleni przy zagrodach, pocięty polnymi drogami – powtarza beskidzki krajobraz ziemi sądeckiej. Na obszarze dwudziestu kilku hektarów postawiono ponad 70 obiektów, w większości dziewiętnastowiecznych, zgrupowanych w zespoły zagrodowe.

Sądeczyna to teren zróżnicowany etnicznie, etnograficznie i religijnie. Żyła tu – w południowej, górskiej części regionu – ludność góralska, kulturowo związana z całymi Karpatami, tzw. górale sądeccy – od Łącka, Kamienicy i Piwnicznej, oraz górale ruscy – Łemkowie, a dokładniej ich zachodni odłam. Północny, podgórski obszar Sądeczyny zamieszkiwały grupy lachowskie, których kultura miała charakter przejściowy między góralszczyzną a ludnością niziną

południowej Małopolski. Były to od zachodu Lachy Sądeckie, a na północnym wschodzie Pogórzanie – najbardziej na zachód wysunięta część ich zasiedlenia. Mozaikę ludnościową tworzyli Polacy, Łemkowie (wysiedleni po II wojnie światowej), Cyganie karpaccy, którzy osiedlali się na obrzeżach wsi od XVIII wieku, Niemcy – sprowadzeni w końcu XVIII wieku przez władze austriackie do kilkunastu miejscowości – oraz Żydzi mieszkający licznie w całej Galicji.

Skansen koncentruje różnorodność regionu, pokazując równocześnie jego sądecką specyfikę. Wszystkie grupy etnograficzne i etniczne (z wyjątkiem Żydów) mają odrębne sektory, przedstawiające budownictwo wiejskie i inne elementy kultury ludowej, uwzględniające zróżnicowanie przestrzenne, majątkowe, społeczne i zawodowe wsi sądeckiej. Różnorodność narodowościowa pociągała za sobą odmienność wyznaniową, do muzeum przeniesiono więc trzy osiemnastowieczne świątynie drewniane – kościół, cerkiew i zbór. Dopełnieniem ekspozycji jest dwór z początku XVII wieku z unikalnymi polichromiami, prezentujący wnętrza szlacheckie.

Niemal wszystkie obiekty w skansenie to oryginalne zabytkowe budowle przeniesione z różnych wsi, wyposażone w dawne sprzęty, otoczone zielenią, skomponowaną zgodnie z miejscową tradycją. Natomiast w północnej części Parku budowane jest miasteczko galicyjskie. Ma ono jednak zupełnie inny charakter – stawiane obiekty to kopie zabytkowej zabudowy małomiasteczkowej.

W sezonie letnim skansen systematycznie organizuje imprezy folklorystyczne, prezentujące tradycyjne zajęcia gospodarcze, dawne rękodzieło, rzemiosło i wytwórczość wiejską, obrzędowość doroczną i rodzinną, śpiew, muzykę i taniec wszystkich polskich grup etnograficznych, a także grup z sąsiednich krajów.

Inicjatorką budowy Sądeckiego Parku Etnograficznego była dr Hanna Pieńkowska – ówczesny Wojewódzki Konserwator Zabytków w Krakowie. Założenia projektowe opracował w części etnograficznej mgr Tadeusz Szczepanek, w części architektonicznej – mgr inż. Wojciech Szczygieł. Autorką koncepcji skansenu jako ekspozycji typu „muzeum-wieś” jest mgr Maria Brylak-Załuska, a pierwszym realizatorem i kierownikiem skansenu oraz późniejszym opiekunem (z racji pełnienia funkcji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków) – mgr inż. arch. Zygmunt Lewczuk. Pomysłodawcą i w dużej części realizatorem koncepcji miasteczka galicyjskiego jest mgr Wacław Kawiorski, długoletni dyrektor Muzeum.

Budowa Sądeckiego Parku Etnograficznego trwa od 1969 roku, a udostępniono go zwiedzającym w 1975 roku. Obecnie postępuje rozbudowa miasteczka galicyjskiego, a wkrótce powstanie sektor przemysłu ludowego z oryginalnymi dawnymi urządzeniami poruszanymi siłą wody.

Lachy Sądeckie

Z terenu Lachów Sądeckich przeniesiono trzy zagrody: dwie biedniackie, jednobudynkowe – z Podegrodzia i Rogów, jedną zamożnych kmieci z Gostwicy, składającą się z kilku obszernych budynków (chałupa, stodoła, stajnia z gołębnikiem,

2

chlewik, spichlerz, wozownia, uzupełnione o studnię, poidło, ule, kapliczkę). Wszystkie budynki są drewniane, o konstrukcji zrębowej i ścianach bielonych wapnem lub zdobionych w kropki. Dachy mają konstrukcję krokwiową i kryte są

3

słomą. Jest także kamienna kapliczka oraz dwa małe wiatraki z pocz. XX wieku o zróżnicowanej konstrukcji i skrzydłachw archaicznej formie prostokątnych łopat.

Obie chałupy wiejskich wyrobników są małe, niskie, ciemne, pełne dymu z otwartego paleniska. Zamiast podłogi – we wszystkich trzech pomieszczeniach (sien, kuchnia, izdebka) klepisko z ubitej gliny. W dymnej kuchni miejsce dla krowy, wyłożone dylami. Domy, w których panowała ogromna ciasnota, wyposażone są jedynie w najpotrzebniejsze sprzęty. W chałupie z Rogów znajduje się też warsztat wiejskiego szewca z początku XX w. Chałupa z Podegrodzia na ścianach izdebki ma namalowaną dekorację, powtarzającą wzory z ubiorów lachowskich – to lokalny zwyczaj podegrodzki z pocz. XX wieku.

5

4

Chałupa z Gostwicy, urządzona w stylu panującym w latach dwudziestych XX wieku, obszerna i wysoka, obejmuje sien, dużą kuchnię, izdebkę z odciętym walkierzem dla dziadków, a po drugiej stronie sieni – wielką tzw. zimną izbę. W kuchni – podobnie jak w sieni – jest klepisko, a pod oknami wydzielone miejsce dla kilku krow, z długim dłubanym żłobem i drabinką na siano (zwyczaj trzymania krow w kuchni nie zależał od zamożności). W rogu wiszące wyrko dla parobka. Piec ma już palenisko pod blachą, wielki masyw piekarski i kapę wyprowadzającą dym do komina. Izdebka – pomieszczenie reprezentacyjne i sypialne – ma podłogę z desek, wysoko zastrane łóżka, zdobioną skrzynię na odzież, szafę stylizowaną na meble dworskie, a naprzeciw wejścia rząd świętych obrazów udekorowany bibułkowymi kwiatami. Zimna izba, czyli izba bez pieca, używana była przy uroczystościach wiejskich. W skansenie pokazana jest jako izba weselna.

Górale sądecki

Budownictwo góralskie to trzy zagrody z rejonu Łącka i Kamienicy. Biedniacka jednobudynkowa, bardzo mała zagroda z Kamienicy (z 1869 roku), ciekawa przez swój kształt litery „L”, pod jednym dachem mieści izbę, dymną kuchnię z nietypowym rozwiązaniem ogniowym, sień, stajnię z chlewikiem, boisko z pięterkiem i spichlerz. Urządzona na mieszkanie wiejskiego tkacza z okresu międzywojennego.

Druga – średnio zamożna zagroda z Obidzy k. Jazowska – składa się z chałupy (z 1890 roku), stodoły (z ok. 1850 roku) specjalnie przystosowanej do stromego stoku, spichlerza (z 1791 roku) z charakterystycznymi zastrzałami w odrzwiach, owczarni z chlewikiem; brakuje jeszcze stajni dla koni i wołów. W pobliżu znajduje się koszar, czyli przenośne ogrodzenie dla owiec, i koliba – związane z typowym dla tego terenu pasterstwem owiec.

Z Zagorzyna przeniesiono chałupę z 1884 roku, która została przebudowana w 1922 roku. Była ona własnością posła do Sejmu Krajowego we Lwowie, potem do parlamentu wiedeńskiego. W skansenie w jego zagrodzie prócz domu jest stodoła, stajnia, dwa spichlerze (z bogatą ażurową dekoracją) oraz suszarnia owoców. Chałupa jest wielka, dwutraktowa, po przebudowie kryta dachówką, od frontu ozdobiona gankiem na całej długości. Urządzona jest jako mieszkanie posła, łączy elementy mieszczkańskie i wiejskie.

W sektorze góralskim stoi także olejarnia z pierwszej połowy XIX wieku z unikalną drewnianą śrubową prasą do tłoczenia oleju lnianego.

6

7

8

Postawiono tu także szkołę wiejską z Nowego Rybia z lat 1926–1932, mieszczącą od frontu dwie duże sale lekcyjne, a od tyłu kancelarię i mieszkanie nauczyciela. Szkoła urządzona jest w stylu międzywojennym, tylko jedna z klas na lata pięćdziesiąte XX wieku.

Łemkowie

Z terenu łemkowszczyzny przeniesiono do skansenu 17 obiektów uzupełnionych o małą architekturę. Wszystkie drewniane, budowane najczęściej w konstrukcji zrębowej, o szczególnie pięknej bryle i stromych rozległych połaciach dachowych krytych gontem. Znajdują się tu cztery zagrody:

- Z Łabowej (poł. XIX wieku) – składa się z malutkiej dymnej chałupy o bardzo archaicznej konstrukcji i takim samym urządzeniu wnętrza oraz z małej stajni (jeszcze nie postawionej).
- Z Wierchomli Wielkiej – średnio zamożna, typowa zagroda (chałupa
- 1899 rok, budynek gospodarczy i chlewik) urządzona w stylu obowiązującym na przełomie XIX i XX wieku. W kuchni („pekarni”) wielki kurny piec, zasmolone ściany, klepisko, miejsce dla bydła.

10

9

11

Reprezentacyjna „świtłyca” wyposażona w archaiczne ławy przyścienne i piękne łemkowskie meble.

– Z Łosia nad Ropą (pierwsza poł. XIX wieku) – złożona z budynku mieszkalnego i gospodarczego. Mieszkańcy Łosia od połowy XIX wieku do II wojny światowej zajmowali się handlem mazią i smarami, początkowo wyrobu domowego, potem produktami przemysłu naftowego. Wędrowni handlowcy, obejmujące ogromne tereny, mieli wielki wpływ na tradycyjną kulturę. W chałupie w Łosiu pokazane jest mieszkanie maziarza i mała wystawa na ten temat.

– Z Królowej Ruskiej (obecnie Górnej) – zagroda bogatych gospodarzy, składająca się z chałupy, budynku gospodarczego i spichlerza. Chałupa jest wyjątkowym okazem budownictwa

łemkowskiego, ogromna, z grubych belek, o pięknej bryle i stromym dachu. Złożona z dwóch części, budowanych na zrąb (lata 1843 i 1872), połączonych sienią o konstrukcji słupowej, dwustruktowa. Urządzona jest w stylu typowego mieszkania zamożnego gospodarza w latach trzydziestych XX wieku.

Ponadto przeniesione są dwa spichlerze z Muszynki, tzw. sypańce, o archaicznej konstrukcji slegowej, w której zrębowe ściany przechodzą w sklepienie kolebkowe. Obok nich stoi wschodniochrześcijański krzyż kamienny z Bodaków, wykuty w warsztacie w Bartnem na samym początku XX wieku. Niedaleko, w pobliżu dworu, kuźnia łemkowska z Czaczowa z 1899 roku z pełnym wyposażeniem.

Pogórzanie

Północno-wschodnią Sądecczynę pokazują w skansenie trzy zagrody: biedniacka jednobudynkowa z Lipnicy Wielkiej (II poł. XIX wieku), średnio zamożna z Niecwi (chałupa i stodoła – ok. 1840 rok) i zamożna z Mszalnicy (chałupa – 1834 rok, stajnia, stodoła, pasieka). W chałupie z Lipnicy, urządzonej w skansenie jako mieszkanie samotnej starszej kobiety, która zajmowała się zielarstwem i lecznictwem, jest tylko jedna izba z sienią i wtórnie odciętą stajenką. Pokazane jest tam oryginalne rozwiązanie urządzeń ogniowych. Chałupa z Niecwi, w której do II wojny światowej było dymne palenisko i krowy stały w kuchni, ma po drugiej stronie sieni jeszcze stajnię dla wołów z chlewikiem i komorą, a obok stodółkę ze spichlerzem. Chałupa z Mszalnicy zbudowana przez bogatego handlarza wołami, z bardzo grubych belek, z czterospadowym dachem – jest

pięknym okazem tradycyjnej ciesiołki. Wnętrze urządzone według miejscowej tradycji, dodatkowo ozdobione obrazami malowanymi na szkło, które właściciel przywoził z wędrowek handlowych. Po drugiej stronie sieni znajduje się warsztat stolarsko-kołodziejski.

Cyganie karpaccy

Romowie osiedlili się na Pogórze Karpackim co najmniej od XVIII wieku, tworząc osady na obrzeżach wsi. W skansenie zobrazowana jest współczesna osada Cyganów karpackich. W skład zespołu wchodzi dwa domy mieszkalne tzw. „khery” z Maszkowic, uzupełnione kurnikami, drewnutnią, szopami oraz budynek kuźni z Czarnej Góry na Spiszu. Są one w typowy dla Cyganów sposób chaotycznie usytuowane, prowizoryczne i bardzo skromnie wyposażone.

12

13

Koloniści józefińscy

Niemcy galicyjscy, zwani też kolonistami józefińskimi, zostali sprowadzeni tutaj w latach 1781–1786 patentem cesarza austriackiego, Józefa II. Przynieśli własną kulturę, odmienny sposób gospodarowania, wsparty rozporządzeniami władz, niemieckie zwyczaje. Część z nich się spolonizowała, część wyjechała po II wojnie światowej. W skansenie zrekonstruowano fragment zabudowy kolonistów – trzy murowane zagrody z Gołkowic, z przełomu XVIII i XIX wieku, ustawione szeregowo szczytem do drogi; każda ogrodzona wysokim murem z bramą wjazdową i furtką.

Jedna z zagród urządzone jest jako mieszkanie sołtysa – zamożnej rodziny kolonistów z przełomu XIX i XX wieku. Składa się z domu mieszkalnego, stajni

i szopy pod jednym dachem oraz spichlerza ustawionego równolegle po drugiej stronie podwórza. Budynki są murowane, tynkowane i bielone, dachy krokwiowe, dwuspadowe, kryte dachówką ceramiczną. Również wewnątrz odbiega od wyposażenia polskich domów wiej-

skich. Część mieszkalną stanowi sień, kuchnia, alkierz i izba. W kuchni stoi już ceglany piec z kominem, w izbie meble są bogatsze (niektóre o charakterze mieszczańskim), więcej jest wyrobów fabrycznych, wszędzie drobiazgi pochodzenia niemieckiego.

Świątynie

Nad chtëpską zabudową dominują trzy świątynie, świadczące o różnorodności religijnej Sądecczyzny. Kościół rzymskokatolicki z Łososiny Dolnej, cerkiew greckokatolicka z Czarnego oraz zbór ewangelicki ze Stadel. Zbudowane w XVIII wieku stanowią piękne przykłady drewnianego budownictwa sakralnego zachodniej Małopolski.

Kościół pw. św. św. Piotra i Pawła z 1739 roku jest jednonawowy z węższym prezbiterium. Ściany zrębowe, szalowane z zewnątrz pionowo deskami. W drugiej połowie XVIII wieku dobudowano wieżę o konstrukcji słupowo-ryglowej,

16

również oszalowaną. Prezbiterium i nawa otoczone są niskimi podcieniami, tzw. sobotami. Dachy nawy i prezbiterium mają kształt siodłowy i oryginalną, doskonale zachowaną więźbę tzw. storczykową. Wieża przykryta jest baniastym hełmem z latarnią, zwieńczoną makowiczką i kutym krzyżem. Nawiązuje do niej również wieżyczka na sygnaturkę.

Wyposażenie wnętrza jest bardzo bogate. Ściany zdobi polichromia figuralno-ornamentalna, a strop także patronowa, z 1966 roku. Na przedpiersiu chóru zachowała się rokokowa polichromia (II poł. XVIII wieku) z postaciami aniołów oraz motywami świątyń sądeckich. W kościele jest pięć barokowych ołtarzy: główny i dwa boczne przy tęczy pochodzą z połowy XVIII wieku, natomiast dwa pozostałe, przy bocznych ścianach – z XIX wieku. W ołtarzach obrazy z epoki i ekspresyjne rzeźby świętych. Przy balaskach dawna ambona (rekonstrukcja). Organy muzyczne z trakturą mechaniczną z pocz. XX wieku.

Pod chórem dwa konfesjonały rokokowe z malowidłami o tematyce spowiedzi. Wyposażenie uzupełniają: kamienna chrzcielnica z 1864 roku, dwie kamienne kropielnice, eklektyczna ława kolatorska, ozdobne ławki dębowe, a na ścianach droga krzyżowa – obrazy olejne na płótnie z końca XVIII wieku, pochodzące z kościoła w Tyliczu.

17

Cerkiew greckokatolicka pw. św. Dymitra (1752–1754) to typowa drewniana świątynia zachodniołemkowska. Jest trójdzielna, składa się z prezbiterium, nawy i babińca z kruchtą i przedsionkiem. Nad kruchtą i babińcem nadstawiona jest wieża-dzwonnica. Po bokach wieży znajdują się szalowane soboty. Korpus cerkwi ma konstrukcję zrębową, dzwonnica – słupowo-ryglową. Trzon wieży o lekko pochyłych ścianach wieńczy pozorna izbica, nakryta hełmem, nad nim pseudolatarnia i makowiczka z ozdobnym żelaznym krzyżem. Dachy nad nawą i prezbiterium – namiotowe, dwukrotnie łamane, podobnie zwieńczone. Całość kryta gontem.

Ikonostas w cerkwi z Czarnego, rzeźbiony przez Jakuba Szajcera w 1801 roku, ma charakter barokowo-rokokowy,

z wcześniejszymi ikonami malowanymi w technice temperowej. W 1895 roku został odnowiony i przemalowany przez Jana Bogdańskiego. Po wysiedleniu łemków z opuszczonej cerkwi skradziono znaczną część wyposażenia, zdarto również prawie wszystkie płótna Bogdańskiego.

Ikonostas składa się z czterech rzędów ikon. Dolny to cztery ikony na cokołach, tzw. namiestne, między którymi znajdują się trzy arkadowe przejścia (środkowe to carskie wrota, a boczne – diakońskie). Z lewej umieszczona jest ikona św. Mikołaja, szczególnie czczonego na łemkowszczyźnie. Na prawo od niej usytuowana jest ikona Matki Boskiej z Dzieciątkiem, dalej Chrystusa, następnie patrona cerkwi, św. Dymitra. Po trzech ostatnich wyobrażeniach zo-

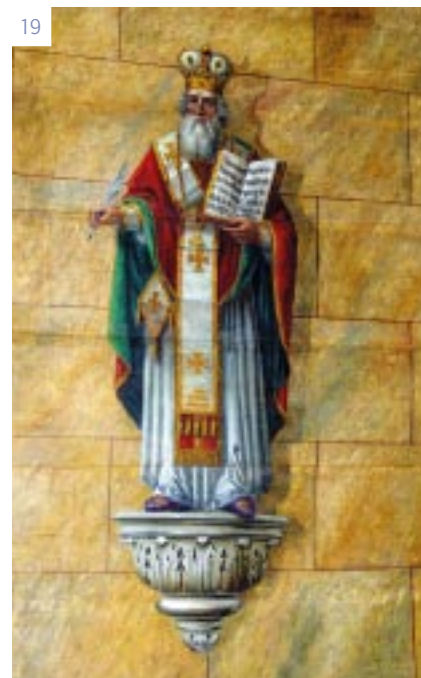
stały tylko ślady sylwetek. Brak również ozdobnie rzeźbionych i malowanych carskich wrót (zostaną uzupełnione).

Drugi rząd stanowi dwanaście tzw. prazdników, niewielkich ikon ilustrujących najważniejsze święta w roku liturgicznym, przedzielonych pośrodku Ostatnią Wieczerzą. Powyżej prazdników rząd apostołski, zwany Deesis, co po grecku oznacza modlitwę wstawieniczą. Centralnie umieszczona ikona Chrystusa Wielkiego Kapłana (Chrystus Archirej), po bokach po trzy ikony, na każdej dwóch apostołów. Ikonostas zwieńczony jest krzyżem, po jego bokach medaliony z zamarkowanymi przedstawieniami proroków.

Barokowo-rokokowe ołtarze – główny i boczny – pochodzą z XVIII wieku, w zwieńczeniach zachowały się oryginalne

18

19

nalne ikony. Wnętrze cerkwi pokryte jest polichromią wykonaną przez Jana Bogdańskiego w czasie remontu w latach 1893–1895. Malowidła przedstawiają sceny figuralne i ornamentykę roślinną. W kopule nad prezbiterium Bóg Ojciec i cztery ofiary starotestamentowe, nad nawą Wniebowstąpienie Chrystusa i inne tematy z Nowego Testamentu. Na południowej ścianie nawy, naprzeciw bocznego ołtarza, namalowany iluzjonistycznie „drugi” boczny ołtarz barokowy. W babińcu postacie związane z przyjęciem unii brzeskiej, a na stropie Przemienienie na Górze Tabor.

Ławy i pulpity są rekonstruowane, chorągwie procesyjne, krzyże, lichtarze (XVII–XIX wiek) pochodzą z innych miejscowości.

Cerkiew z Czarnego otoczona jest ogrodzeniem drewnianym z bramą w formie kapliczki. Obok plebania greckokatolicka ze Szlachtowej.

Trzecia drewniana świątynia w sądeckim skansenie, odtworzona w sektorze kolonistów józefińskich, pochodzi ze Stadeł. Postawiona w niemieckiej wsi jako zbór ewangelicki na przełomie XVIII i XIX wieku służyła miejscowej społeczności do końca II wojny światowej. W 1958 roku została przeniesiona do Świniarska, gdzie zaadaptowano ją na kościół rzymskokatolicki. W 2003 roku, uszkodzona na skutek uderzenia pioruna, została przeniesiona do skansenu i odtworzona w pierwotnej formie jako zbór ewangelicki według stanu z lat trzydziestych XX wieku.

Zbór zbudowany w konstrukcji zrębowej i sumikowo-łątkowej, o ścianach szalowanych. Salowy (jednonętorny), z trójbocznym zamknięciem od strony prezbiterium, dach wielopłocowy. Przy-

lega do niego niewysoka wieża-dzwonnica (z kruchtą), o konstrukcji szkieletowej, nakryta hełmem z latarnią i cebulastym zwieńczeniem. Sposób budowy świątyni – odmienny niż w Niemczech – wykazuje silne wpływy lokalne.

Salowe wnętrze ma – charakterystyczną dla świątyni protestanckich – galerię empor w poziomie piętra. Ołtarz pochodzi z kościoła oo. franciszkanów w Nowym Sączu (zakupiony po kasacie zakonu), przerobiony na potrzeby liturgii ewangelickiej. Wykonany w pierwszej ćwierci XVII wieku jest manierystyczny, trójkondygnacyjny, dekorowany elementami ażurowej snycerki. Główny obraz przedstawia Zwiastowanie. Po bokach na całej wysokości ołtarz okalają dwa

20

rozbudowane pnącza. W górnej części wbudowana jest ambona pastora o wielobocznym korpusie, bogato zdobionym snyderką. Wejście na ambonę prowadzi z poziomu empor.

W zborze zrekonstruowane zostały ławki oraz ustawiona centralnie chrzcielnica z końca XVII wieku. Strop i ściany zdobione były w Stadłach (ok. 1800 roku) polichromią dekoracyjną z motywem iluzjonistycznej balustrady i ornamentem kwiatowym oraz figuralną z postaciami Chrystusa, ewangelistów i apostołów (w skansenie polichromia zostanie zrekonstruowana).

Wszystkie trzy świątynie zostały uroczystie konsekrowane i przywrócone do kultu.

21

Dwór

W niemal każdej wsi sądeckiej był dwór. Do skansenu został przeniesiony niezwykle cenny tego typu budynek z Rdzawy koło Bochni z początku XVII wieku. Jego forma architektoniczna kształtowała się przez cztery wieki, przyjmując różne style. Sposób postawienia w SPE nawiązuje do stanu z drugiej połowy XIX wieku.

22

23

Dwór jest drewniany, zbudowany na rzucie prostokąta, parterowy, o ścianach z zewnątrz tynkowanych i bielonych. Dach łamany polski, kryty gontem. Od frontu czterokolumnowy ganek z trójkątnym szczytem. Na jego osi sień i sala główna. Po lewej stronie trzy pomieszczenia, po prawej – dwa pokoje.

W dwóch pomieszczeniach znajdują się unikalne polichromie o tematyce sakralnej z czasu, gdy dwór użytkowany był przez męski zakon kanoników regularnych. Polichromie w sali głównej (lata 1654/1655 do 1657), umieszczone w niszach i medalionach, przedstawiają świętych adorujących krzyż. Malowidła w drugiej sali (z lat 1693–1703) mają charakter ornamentacyjny i alegoryczny, wzorowane są na ilustracjach do zbioru poezji religijnych „Pia desideria” (Pobożne życzenia) Hermana Hugo z XVII wieku.

Sale z polichromią zachowały charakter XVII-wiecznego wnętrza zakonnego, pozostałe pomieszczenia zostały urządzone jako wiejskie mieszkanie szlacheckie z przełomu XIX i XX wieku. Po prawej stronie gabinet pana domu i pokój pani, po lewej kuchnia dworska o charakterze kredensowym oraz jadalnia.

Budynek otoczony jest parkiem dworskim, a z tyłu na osi dworu stoi altankowa studnia ogrodowa z końca XIX wieku. W pobliżu dworski zespół gospodarczy: wielozapolewa stodoła, szopa kieratowa, stajnia końska z chlewami i wozownią, kurnik, spichlerz (wewnątrz aranżowany na salę wystawową), w przyszłości będzie także stajnia na bydło.

24

25

Miasteczko galicyjskie

Miasteczko galicyjskie powstaje nad rzeką Łubinką od północnej strony Sądeckiego Parku Etnograficznego. Ma ono inny charakter niż pozostała część skansenu: w całości jest rekonstruowane z materiałów współczesnych. Zaplanowane zostało jako wejściowy sektor skansenu, pełniący także funkcje edukacyjno-rekreacyjne, związane z usługami turystycznymi i handlowymi.

Zespół ma prezentować obraz XIX-wiecznej małomiasteczkowej architektury galicyjskiej. Miasteczko składać się będzie z 19 budynków, będących replikami zabytków dawnej zabudowy w różnych małych miastach Galicji, usytuowanych wokół niewielkiego rynku. Największym obiektem jest budynek ratusza ze Starego Sącza (in situ nigdy do końca

nie zrealizowanego) z arkadowymi podcieniami i wieżą. Po przeciwległej stronie rynku znajdować się będzie replika XVIII-wiecznej karczmy z Orawki, która zachowa funkcję gastronomiczną ze starodawnym wnętrzem i nowoczesnym zapleczem. Pozostałe pierzeje będą tworzyć repliki zabytkowych domów podcieniowych z Zakliczyna, Ciężkowic, Lipnicy Murowanej, przysłupowych z Zakliczyna, ponadto ze Starego Sącza, Krościenka, Lanckorony, Czchowa. Całość uzupełnią: dwór z Łososiny Górnej, remiza strażacka, studnia i kapliczka.

Miasteczko jest w trakcie budowy. Zakończono realizację ratusza, mieszczącego salę konferencyjną, wraz z zapleczem, rekonstrukcję klasycystycznego dworu szlacheckiego z Łososiny Górnej z XVIII wieku (biblioteka specjalistyczna), remizy oraz dwóch innych budynków.

Remiza o kształcie prostokątnym, z dwiema dobudówkami szczytowymi, zwieńczona jest małą wieżyczką. W głównym pomieszczeniu stoją dawne wozy strażackie z sikawkami, pompami i beczkami, różnego rodzaju sprzęt gaśniczy i elementy umundurowania.

Mały budynek – replika XIX-wiecznego domu ze Starego Sącza – został urządzony jako pracownia zegarmistrza fotografa. W sklepie zegarmistrzowskim z początku XX wieku można zobaczyć różnorodne zegary i zegarki, używane w tym czasie w Galicji oraz bogaty zbiór specjalistycznych narzędzi zegarmistrzowskich. Po drugiej stronie sieni znajduje się zakład fotograficzny z przełomu XIX i XX wieku. Urządzono tu – charakterystyczną w tym okresie – tzw. altanę fotograficzną dla wykorzystania światła dziennego, zgromadzono odpow-

wiednie wyposażenie, a także liczne stare zdjęcia i albumy. Drugie pomieszczenie to ciemnia, a zarazem retuszeria i introligatornia.

W jednym z domów ze Starego Sącza urządzona jest ekspozycja, prezentująca tradycyjne garncarstwo starsządeckie: wyroby dawnych mistrzów oraz sposób ich wykonania (koła garncarskie, piec do wypalania ceramiki).

W innych obiektach wokół rynku przewidziana jest ekspozycja pracowni krawieckiej w tradycyjnie urządzonym mieszkaniu żydowskiego mistrza, sklepik z pamiątkami, pracownia rzemieślnicza dawnej galanterii drewnianej (w tym zabawek ludowych dla dzieci), a także wystawa nieprofesjonalnej sztuki ludowej z Paszyna – malarstwa na szkłe oraz rzeźby. Dalej dawna apteka, cukiernia, urządzona w stylu retro z wyrobami według dawnych receptur, stara poczta, sklepik kolonialny, obszerny magiel oraz zakład fryzjerski.

Magdalena Kroh

Ważniejsza literatura:

- Szczepanek T.: *Niektóre założenia etnograficzne i urbanistyczne Sąddeckiego Parku Etnograficznego*, „Materiały i Sprawozdania Konserwatorskie Województwa Krakowskiego”, Kraków 1969, s. 43–82.
- Brylak-Zańska M., Lewczuk Z.: *Park Etnograficzny w Nowym Sączu*, [w:] *Muzea skansenowskie w Polsce*, pr. zbior., red. Midura F., Poznań 1979, s. 98–109.
- Brylak-Zańska M.: *Przeszłość dokumentowana, domniemana i „rzeczywistość skrzecząca” – o powstawaniu ekspozycji „muzeum-wsi” w Sąddeckim Parku Etnograficznym*, [w:] *Skanseny po latach – założenia a realizacja. Materiały z ogólnopolskiej konferencji skansenowskiej, Nowy Sącz 5-6 X 1995 r.*, Nowy Sącz 1996, s. 27–38.
- Kroh M.: *Sąddecki Park Etnograficzny. Przewodnik*, Nowy Sącz 2003 (wyd. I), 2008 (wyd. II).
- Hołda J.: *Sąddecki Park Etnograficzny. Suplement do przewodnika z 2003 roku*, Nowy Sącz 2006.
- Marcinowska M.: *Dwór pełen barw. Architektura i dekoracja malarska dworu z Rdzawy w Sąddeckim Parku Etnograficznym*, Nowy Sącz 1997.
- Śliwiński W.: *Architektura sektora kolonistów niemieckich w Sąddeckim Parku Etnograficznym*, „Zeszyty Sąddecko-Spiskie”, T. 1, Nowy Sącz 2006, s. 73–79.
- Ślusarek R.: *Kościół pw. św. św. Piotra i Pawła z Łososiny Dolnej. Sąddecki Park Etnograficzny*, Nowy Sącz, brw.

ABSTRACT**Sądecki Ethnographical Park****Branch of the District Museum in Nowy Sącz**

ul. B. Wieniawy Długoszewskiego
83 b,
33-300 Nowy Sącz
tel.: 018 44 14 412, 018 44 18 191
e-mail: skansen@muzeum.sacz.pl

Galician Small Town

ul. Lwowska 226, 33-300 Nowy Sącz
tel.: 018 44 10 210
e-mail: miasteczko@muzeum.sacz.pl

District Museum in Nowy Sącz

ul. Lwowska 3, 33-300 Nowy Sącz
tel.: 018 44 37 708, 018 44 37 865
www.muzeum.sacz.pl,
e-mail: sekretariat@muzeum.sacz.pl

28

29

The Sadecki Ethnographical Park is the largest open-air museum in the Małopolska [Little Poland] Province. It is a regional open-air ethnographical museum which illustrates the folk culture of the historical Sadecki Region. This area stretches over the Sadecki Beskid with adjacent Foothills [Pogorze], as well as over a part of the Island Beskid and of Low Beskid with Nowy Sacz – the industrial and cultural centre of the region.

The Sadecki Region is extremely rich in culture; it is also diversified ethnically, ethnographically and religiously. Four main ethnographical groups used to live: Highlanders: Sadecki Highlanders, Lemkowie (Ruthenians) and the Lach – Sadecki Lach and Foothills Lach (Pogorzanie). Apart from them, in Galicia lived Germans who had been brought there at the end of the 18th century, Carpathian Gypsies dwelling on the edge of villages, and Jews who lived in large numbers all over Galicia.

The open-air ethnographical museum shows the entire variety of the region; more than 70 original structures of historical value from various villages of the Sadecki region have been transferred to that place. Those are 19th century rural buildings (residential buildings, farm buildings, craftsmen's buildings, auxiliary structures). In addition, there is a nobleman's manor from the early 17th century with unique sacred polychromes from the 17th and 18th centuries, a village school from the early 20th century, and finally three eighteenth century wooden temples – a church, an Orthodox church and a meeting house (all restored as places of worship).

The Sadecki Ethnographical Park presents the traditional folk culture of

the Sadecki Region, taking into consideration the spatial, property, social and professional diversification in the Sacz region village. Interiors are provided with old utensils, vessels, pictures, tools, historical costumes etc; the buildings are surrounded by lush green, well matched with local tradition. In the open-air ethnographical museum there is also a reconstructed part of a settlement of

German colonists from the turn of the 18th and 19th centuries.

The Galician Small Town is currently under construction in the northern part of the museum. This is a paramuseum complex which will illustrate the 19th century architecture of the Galician small town. This town will consist of 19 buildings – replicas of old historical settlements from various small towns of Galicia.

Magdalena Kroh

2. Ośrodek Budownictwa Ludowego w Szymbarku i cerkiew w Bartnem

Ośrodek Budownictwa Ludowego w Szymbarku

38-311 Szymbark, tel.: 018 35 13 114

e-mail: muzeum.szymbark@neostrada.pl

Oddział Muzeum „Dwory Karwacjanów i Gładyszów” w Gorlicach

ul. Wróblewskiego 10 A, 38-300 Gorlice,

tel.: 018 35 35 618

e-mail: galeria@gorlice.art.pl

31

32

Jadąc szosą od strony Nowego Sącza w kierunku Gorlic, mijamy Grybów, wznosimy się na Ropską Górę i kilka kilometrów dalej natrafiamy na Szymbark. Cały czas towarzyszy nam rozpościerający się ku południowi piękny widok na połogie, zalesione grzbiety Beskidu Niskiego. Niedaleko szosy, w dolinie Ropy, pojawia się malownicza sylwetka renesansowego dworu obronnego w Szymbarku, dawnej siedziby rodu Gładyszów.

Wzniesiony w XVI wieku, pod względem architektonicznym nawiązuje do wzorów włoskich. Kamienny, w wyższych partiach uzupełniony cegłą, z narożnymi kwadratowymi alkierzami, zwieńczony arkadową attyką, ozdobiony deko-

racją sgraffitową – stanowi czołowy przykład tzw. kasztelu polskiego, jest cennym zabytkiem, niepowtarzalnym w skali ogólnopolskiej.

W bezpośrednim sąsiedztwie dworu posadowiony został niewielki skansen – Ośrodek Budownictwa Ludowego w Szymbarku (2,71 ha), który prezentuje tradycyjną kulturę ludową Pogórzan Gorlickich.

Inicjatywę jego utworzenia podjął w 1962 roku mgr Jerzy Tur, ówczesny Wojewódzki Konserwator Zabytków w Rzeszowie. Od 1965 roku sprawy formalno-organizacyjne prowadziła mgr Weronika Homa, Powiatowy Konserwator Zabytków w Gorlicach, przy współpracy władz powiatowych, a zwłaszcza Wandy Kłapkowskiej, późniejszego wieloletniego kierownika OBL (1975–1990). Do realizacji przystąpiono w 1974 roku. Od roku 1975 skansen był oddziałem Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu, a od 2008 roku jest oddziałem Muzeum „Dwory Karwacjanów i Gładyszów” w Gorlicach.

Koncepcję zagospodarowania przestrzennego opracowali dr Ryszard Brykowski i mgr inż. Wojciech Jankowski, a opiekę merytoryczną sprawował prof. Roman Reinfuss. Koncepcja zakładała przeniesienie na teren skansenu 27 różnego rodzaju obiektów wiejskich, w tym 14 dużych budynków, z Pogórza Gorlickiego. Obszar zainteresowań od zachodu wyznacza rzeka Biała od Grybowa po Gromnik, od północy rzeka Olszynka, od wschodu granica ówczesnego województwa, biegnąca kilka kilometrów na wschód od Gorlic, na południu granica osadnictwa pogórzańskiego i łemkowskiego. Teren ten zamieszkiwała grupa etnograficzna zwana Pogórzanami, a dokładniej ich zachodnia część, o swoistej kulturze, ukształtowanej przez wieki.

Kultura ludowa Pogórzan Gorlickich, tworząca się na styku wpływów z północy i południa, miała charakter przejściowy, łączyła elementy góralskie z elementami nizinnej rolniczej kultury małopolskiej. Szczególnie odcisnęło się na niej oddziaływanie sąsiadujących od południa górali rusińskich – Łemków, Lachów Sądeckich od zachodu, a w nieco mniejszym stopniu ludności słowackiej i węgierskiej z południowych stoków Karpat (poprzez liczne kontakty handlowe i gospodarcze). Wielki wpływ na miejscową kulturę ludową miał od XIX wieku szybki, rozwój przemysłu naftowego i związane z tym przemiany cywilizacyjne.

Teren skansenu składa się z dwóch części przedzielonych ostrą skarpą. Górna ma kształt wydłużonego prostokąta,

którego krótszy bok przylega do szosy. Od strony zachodniej sąsiadują z nim budynki szkoły, od wschodniej teren niedawno wzniesionego kościoła (za którym stoi osiemnastowieczny drewniany kościółek), od południa gospodarstwo prywatne, przy którym skarpa opada stromo w dół. W dolnej części wąski pas łąki wymusza sposób ustawienia obiektów.

Niewielki teren skansenu nie pozwala na szersze zaprezentowanie fragmentu wsi pogórzańskiej. Przeniesione obiekty tradycyjnego budownictwa demonstrują jednak zarówno różnorodność form architektonicznych, jak i zróżnicowanie majątkowe ich dawnych właścicieli. Zaplanowano dwie za-

33

grody wielobudynkowe (zachowany jest układ powtarzający usytuowanie in situ), zagrodę jednobudynkową, a ponadto pojedyncze obiekty mieszkalne, gospodarcze, przemysłu ludowego (olejarnia, kuźnia, wiatraki) i elementy małej architektury (kapliczka, krzyż, gołębnik, studnia, psia buda).

Aktualnie przeniesiono 14 obiektów, w większości z końca XIX wieku. Część z nich urządzona jest w tradycyjny sposób, prezentujący wnętrza z pocz. XX wieku lub okresu II Rzeczypospolitej. Otoczenie budynków nie w pełni odtwarza zieleń z tamtych czasów, chociaż piękny stary sad przywołuje atmosferę dawnej wsi pogórzeńskiej.

Chałupa z Moszczenicy, z końca XIX wieku, jest typowym przykładem jednotraktowej chałupy pogórzeńskiej. Należała do średnio zamożnej zagrody, w skład której wchodziły też: stodoła, stajnia i wozownia, do dziś nie przeniesione do skansenu. Budynek postawiony z bali i półbali o konstrukcji zrębowej, dach krokwiowy, czterospadowy, kryty słomą. W chałupie znajdują się cztery pomieszczenia: przelotowa sieni, po jednej stronie kuchnia i za nią w układzie amfiladowym izba, po drugiej stronie komora. Wnętrze urządzone jest w stylu lat trzydziestych XX wieku. Wtedy pierwotnie dymna kuchnia miała już piec z blachą, kominem wyprowadzającym

35

34

dym i kapą, duży masyw pieca piekarskiego oraz za ścianą piec grzewczy w izbie. Izba i kuchnia wewnątrz bielone, w izbie i komorze jest drewniana podłoga, w sieni i w kuchni klepisko.

Wyposażenie wnętrza obszernej kuchni raczej skromne, znajdują się tu tylko podstawowe sprzęty: ławy, półeczki, zestaw powszechnie używanych naczyń. Stoi tu także łóżko dziadka, obok parę jego drobiazgów. Mniejsza izba urządzona jest meblami stolarskiej roboty ze zdobieniem rzeźbiarskim – jest tu łóżko, szafa, ława do spania, tzw. ślubanek, ozdobne krzesła. Nad łóżkiem obrazy pięknie przystrojone, na ścianie malowany „dywan”, kolorowe drewniane ptaszki, bukiety kwiatów bibułkowych, w oknach wycinane z papieru firanki, pod powałą bibułkowy pająk.

W komorze, która pełniła funkcje magazynowe, ściany nie są mszone, zostawiono szpary między belkami. Stoją tu sąsiedki oraz skrzynie na ziarno i mąkę, beczki na kapustę, różne narzędzia, m.in. do obróbki lnu i wełny. W kącie łóżko używane latem, nad nim żerdka na odzież i pierzyny.

Duży kontrast z chałupą z Moszczenicy stanowi chałupa z Siar postawiona w dolnej części skansenu, pod skarpą. To jednobudynkowa zagroda, biedniacka, z połowy XIX wieku, z wnętrzem urządzone w stylu panującym na początku XX wieku. Ściany z półbali, zrębowe, z wystającymi różnej wielkości ostatkami, w całości bielone. Dach krokwiowy, wysoki, kryty strzechą. Chałupa jest jednotraktowa: w amfiladzie znajduje się sieni, kuchnia („piekarnia”) i izba; w sieni wejście do piwniczki wypuszczonej poza obrys chałupy, nad którą umieszczono składzik na narzędzia, przykryty daszkiem, od szczytu dobudowany mały chlewik. We wszystkich pomieszczeniach klepisko. Chałupa jest kurna, w kuchni ściany i powała czarne od dymu. Również w kuchni – co jest charakterystyczne dla Pogorza – urządzono stanowisko dla krowy, wyłożone

dyliną. Na ławie naczynia drewniane i gliniane, na blasze pieca tzw. żeleźniaki. Wyposażenie jest bardzo skromne. Również w izbie, gdzie stoją tylko podstawowe sprzęty (łóżko, ława, stolik, skrzynia i żerdka na odzież). Ściany tu są pobielone, a trzy okienka dawały stosunkowo dużo światła. To było ważne, gdyż właściciel zajmował się tkactwem, które było zajęciem bardzo rozpowszechnionym na Pogórze. Narzędzia związane z tym rzemiosłem zajmują niemal całą powierzchnię izby. Archaiczny w formie warsztat tkacki z naciągniętymi nićmi, ponadto drabinka na szpule „serwlot”, wijałdo, szpularz – służące do przygotowania osnowy i wątku.

W OBL znajdują się jeszcze dwie chałupy: z Szymbarku z 1924 roku, ustawiona przy wejściu i pełniąca rolę recepcji, oraz chałupa z Gródka z 1886 roku, w której znajduje się magazyn

zbiorów i sala wystaw zmiennych. Chałupa z Gródka o proporcjonalnej bryle, trójspadowym, schodkowym dachu, z kalenicą wzmocnioną gontami, stanowi przykład tradycyjnego zdobnictwa zrębu: część jest pobielona, część ozdobiona kropami z wapna na ciemnych belkach. Rozrośnięte drzewa i krzaki, postawiony obok krzyż z kapliczką otoczony płotkiem i kwiatami, tworzą razem z chałupą malowniczy zakątek.

Dwa małe wiatraki – z Krygu (pocz. XX wieku) i z Ropy (z 1932 roku), służyły do mielenia zboża na potrzeby własnego gospodarstwa. Z Krygu – paltrak, w którym specjalne urządzenie umożliwia obracanie całej konstrukcji w zależności od kierunku wiatru, osiem skrzydeł ma archaiczną formę łopat. W wiatraku z Ropy koło wietrzne zamocowane jest na drewnianym słupie wystającym ponad obudowę kamieni żarnowych.

36

37

Inny obiekt przemysłu ludowego to olejarnia z Gródka z połowy XIX wieku; tłoczyli w niej olej lniany mieszkańcy kilkunastu sąsiednich wsi. Budynek o konstrukcji zrębowej, z ociosanych okrągłaków, z osłatkami o dachu czterosпадowym, krytym słomą z gontową kalenicą. Wewnątrz dwa pomieszczenia – przedsionek i właściwy warsztat. Znajdują się tu trzy stępy nożne do ubijania siemienia, ogromne koryta i mniejsze niecki dłubane do „grucowania”, czyli wyrabiania go z wodą, palenisko z wmurowaną misą do prażenia wyrobionej masy oraz niezwykle interesująca śrubowo-klinowa prasa do tłoczenia oleju.

38

Olej lniany był powszechnie używany w dawnej wsi jako omasta, zwłaszcza w okresie adwentu i wielkiego postu.

Na terenie Pogórza Gorlickiego szeroko rozwijały się rzemiosła. Duża kuźnia z Turzy, z końca XIX wieku, ma pełne, bogate wyposażenie. Obok olejarni natomiast zbudowano piec garncarski do wypału naczyń toczonych na kole.

Wyjątkowo interesującym obiektem jest ogromna stodoła plebańska z Zagórzan z przełomu XVIII i XIX wieku, kontrastująca z chłopską zabudową. Wewnątrz ekspozycja pojazdów wiejskich, chłopskich i dworskich oraz narzędzi rolniczych.

Poza skansenem, naprzeciwko kasztelu, na miejscu nieistniejącego już osiemnastowiecznego dworu szlacheckiego, posadowiony jest dworek mieszczański z lat 1918–1919, przeniesiony z Gorlic. Parterowy, drewniany, o konstrukcji zrębowej, na kamiennej

podmurówce, dwutraktowy, z gankiem od frontu i dwoma bocznymi wejściami od szczytów. Dach siodłowy, czterosпадowy, kryty gontami, podobnie jak zrąb. W dworku znajduje się biuro OBL oraz wystawa stała – „W kręgu tradycji dworkowej”, prezentująca przedmioty związane z historią szymbarskich dworów: zabytkowe meble, szkło, porcelanę, naczynia kuchenne, portrety, archiwalia i rozmaite drobiazgi.

Ośrodek Budownictwa Ludowego w Szymbarku – we współpracy z innymi instytucjami – organizuje cykliczne imprezy dla dzieci i młodzieży: „Szkolne spotkania z tradycją” (druga połowa maja), „A u nas już jesień” (pierwsza połowa października) oraz w ostatnią niedzielę lipca masową imprezę plenerową „Panorama kultur” z udziałem licznych zespołów z Polski i zagranicy.

Filią OBL jest XIX-wieczna cerkiew greckokatolicka w Bartnem.

39

Ważniejsza literatura:

Brylak-Załużka M., Lewczuk Z.: *Ośrodek Budownictwa Ludowego w Szymbarku*, [w:] *Muzea skansenowskie w Polsce*, pr. zbior., red. Midura F., Poznań 1979, s. 110–111.

Bąk A.: *Ośrodek Budownictwa Ludowego w Szymbarku*, Nowy Sącz 1997.

Cerkiew w Bartnem

Filia Ośrodka Budownictwa Ludowego w Szymbarku – Oddział Muzeum „Dwory Karwacjanów i Gładyszów” w Gorlicach, 38-307 Bartne (opiekun – Emil Kania, zam. Bartne 25, tel.: 018 35 18 456)

W Beskidzie Niskim, pomiędzy zachodnimi stokami Magury Wątkowskiej a połogimi pagórami Maguryczów, leży wieś Bartne – w dolinie potoku o tej samej nazwie. W centrum wsi, w sąsiedztwie świątyni prawosławnej, wznosi się piękna sylweta greckokatolickiej cerkwi pw. św. św. Kosmy i Damiana. Aktualnie jest to filia Muzeum „Dwory Karwacjanów i Gładyszów” w Gorlicach.

Cerkiew, wzniesiona w 1842 roku, jest typowym przykładem drewnianej świątyni zachodniołemkowskiej. Orientowana, trójdzielna, składa się z prezbiterium i nawy, które postawione są na planie kwadratu, o konstrukcji zrębowej, oraz babińca, nad którym wznosi się wieża, prawdopodobnie osiemnastowieczna, o konstrukcji słupowo-ramowej. Słupy nośne wsparte na głazach. Po bokach babińca zachata. Do prezbiterium od północy dobudowana jest zakrystia. Wieża z pseudoizbicą i kopulastym hełmem, dachy prezbiterium i nawy – namiotowe, łamane. Wszystkie zwieńczone są pozorną

40

latarnią i ozdobną makowiczką. Całość cerkwi pobita gontem.

Gzymsy, latarnie, izbice pokrywa oryginalna dekoracja malarska, pierwotnie o wyjątkowo rozbudowanej kolorystyce (po dwa odcienie błękitu, zieleni i brązu, biel, czerwień, ugier).

We wnętrzu cerkwi od strony babińca chór muzyczny z ozdobną balustradą. Osiemnastowieczny ikonostas, oddzielający nawę (dla wiernych) od prezbiterium (z ołtarzem do sprawowania świętej liturgii), jest barokowy, z dekoracją snycerską i malarską, z czterema rzędami również osiemnastowiecznych ikon. Na osi carskie wrota z przedstawieniem Zwiastowania i czterema ewangelistami, po bokach wrota diakońskie.

W najniższym rzędzie cztery ikony namiestne, ustawione na cokołach: Zaśnięcie Marii, Matka Boska z Dzieciątkiem w typie Hodigitrii, Chrystus

41

Pantokrator i św. Michał Archanioł (pierwotnie patroni cerkwi). Drugi rząd to dwanaście małych ikon ilustrujących najważniejsze święta w roku liturgicznym; pośrodku Ostatnia Wieczerza. Następny rząd apostołski, tzw. Deesis (po grecku: orędownictwo, modlitwa wstawiennicza) ma centralnie umieszczoną ikonę: Chrystus na tronie z Maryją i św. Janem Chrzcicielem, po bokach sześć ikon z postaciami dwunastu apostołów. Czwarty, najwyższy rząd, to medaliony z wizerunkami proroków. Ikonostas zwieńczony jest krzyżem z namalowaną postacią Chrystusa, po bokach Matka Boska i św. Weronika.

Cenny jest boczny ołtarz, pochodzący z 1797 roku, w nim ikona Ukrzyżowania, w zwieńczeniu Oko Opatrzności.

W świątyni znajdują się, uratowane z nieistniejącej cerkwi w Nieznajowej, ozdobne odrzwia z datą 1780 i pięknie namalowanymi postaciami św. św. Piotra i Pawła.

Cerkiew otoczona jest drewnianym ogrodzeniem krytym gontem z ozdobną bramą. Z dawnego zespołu plebańskiego zachował się spichlerz (w dużym stopniu zrekonstruowany), z pierwszej połowy XIX wieku, z bloków kamiennych, dwuizbowy, o dachu dwuspadowym, krytym gontem.

Magdalena Kroh

Ważniejsza literatura:

Brykowski R.: *Łemkowska drewniana architektura cerkiewna w Polsce, na Słowacji i Rusi Zakarpackiej*, Ossolineum 1986.

42

43

ABSTRACT**Centre of Folk Buildings (Ośrodek Budownictwa Ludowego) in Szymbark**

38-311 Szymbark

tel.: 018 35 13 114

e-mail: muzeum.szymbark@neostrada.pl

district Museum „Dwory Karwacjanów i Gładyszów” in Gorlice

ul. Wróblewskiego 10 a, 38-300 Gorlice,

tel.: 018 35 35 618

e-mail: galeria@gorlice.art.pl

Branch: „Dwory Karwacjanów i Gładyszów” Museum

(Manors of the Karwacian and Gladysz Families)

in Gorlice

The Centre of Folk Buildings is situated at Szymbark, at the road Nowy Sącz – Gorlice, on the northern fringes of the Low Beskid. It was established in the immediate vicinity of a Renaissance fortified manor at Szymbark, former residence of the Gladysz family. In a rather small area (2.71 ha) is presented the traditional folk culture from the Gorlice Foothills [Pogorze Gorlickie]. Foothill inhabitants (Pogorzanie) are an ethnographical group whose culture, of transient nature, would combine harmoniously the elements belonging to the cultures, respectively, of lowland Małopolska and of highlanders, and especially the features which beam from the culture of the Lemkowie (Ruthenian highlanders) who lived on the southern part of the border.

There have been transferred 14 examples of traditional buildings of the Foothill village, in most cases from the late 19th century. They demonstrate both the variety of architectural forms occurring in that area and the diversified financial material standing of former owners. There have been laid out not only two homesteads (residential and farm buildings), not completed yet, but also separate house buildings. Two cottages are arranged traditionally; one of them shows the interior of a village building without a chimney belonging to a weaver, dating back to the early 20th century, and the other – of house of a wealthier farmer from the Second Republic of Poland.

Then, there are a few 19th century buildings of folk industry – a big forge, fully equipped, an archaic oil mill with a screw-and-wedge press, two small windmills, each of them with different equipmen, and a pottery kiln. The entire layout is complemented with auxiliary landscape structures, viz. a shrine, a cross, a well and a doghouse.

Next to the open-air ethnographical museum is laid a wooden manor of middle class people, dating back to the years 1918-1919, transferred from Gorlice, which houses an office and the exhibition entitled 'In the aura of manor tradition'.

An OBL's branch is a 19th century wooden Orthodox church at Bartne with an iconostasis and precious Lemek icons.

Magdalena Kroh

44

3. Nadwiślański Park Etnograficzny w Wygiełzowie

Muzeum – Nadwiślański Park Etnograficzny w Wygiełzowie i Zamek Lipowiec

Wygiełzów, ul. Podzamcze 1, 32-551 Babice
tel.: 032 62 28 749, 032 64 62 810
www.mnpe.pl, e-mail: sekretariat@mnpe.pl

Nadwiślański Park Etnograficzny w Wygiełzowie jest skansenem regionalnym, prezentującym kulturę ludową wsi i małych miasteczek zamieszkałych przez Krakowiaków Zachodnich. Budowę skansenu w Wygiełzowie rozpoczęto w 1968 roku. Pięć lat później Nadwiślański Park Etnograficzny i Zamek Lipowiec ustanowiono oddziałem Muzeum w Chrzanowie.

Muzeum – Nadwiślański Park Etnograficzny w Wygiełzowie i Zamek Lipowiec od 1 stycznia 2007 roku jest samorządową instytucją kulturalną, powstałą poprzez wydzielenie ze struktury Muzeum w Chrzanowie. Autorką projektu utworzenia parku etnograficznego była dr Hanna Pieńkowska, która jako Wojewódzki Konserwator Zabytków planowała stworzenie sieci skansenów na terenie województwa krakowskiego. Skansen usytuowano na granicy południowej części Wyżyny Krakowskiej oraz wschodniej krawędzi Kotliny Oświęcimskiej u podnóża wzniesień Garbu Tenczyńskiego. Wybór miejsca na lokalizację skansenu był związany z zakończoną w 1969 roku konserwacją Zamku Lipowiec, zachowanego w stanie trwałej ruiny. W wyniku zagospodarowania zamku na cele turystyczne zaistniały naturalne warunki dla utworzenia w sąsiedztwie muzeum typu skansenowskiego.

U podnóża XIII-wiecznego zamku biskupów krakowskich zgromadzono zabytki budownictwa ludowego, ukazujące kulturę Krakowiaków Zachodnich, których od innych grup etnograficznych odróżnia m.in. architektura oraz strój ludowy. Plan Parku wykonały Pracownie Konserwacji Zabytków, zagospodarowanie zieleni zaprojektował inż. Bogusław Górski, natomiast autorką pierwszych scenariuszy wyposażenia wnętrz była mgr Anna Oczkowska.

Obiekty, które przeniesiono do skansenu w Wygiełzowie, pochodzą z terenów pradoliny Wisły, rozciągających się na zachód od Krakowa. Zasięg penetracji etnograficznej powiększono częściowo o miejscowości z prawego brzegu

Wisły aż po pasmo Draboża. W XIX wieku na tych obszarach występował jednolity charakter budownictwa drewnianego i urbanistyki wsi, wynikający z jednorodnych warunków gospodarczych, politycznych, a także społecznych. Na omawianym terenie znalazło się kilka zespołów małomiasteczkowych z relikami dawnej zabudowy.

Na wyżej wymienionym obszarze budownictwo charakteryzowało się odrębnymi walorami ciesielskimi i zdobniczymi. Dominował tu typ chałupy „krakowskiej”. Była to chałupa, której czterospadowy dach kryto na wsi słomą, a w miasteczkach gontami. Ściany o konstrukcji wieńcowej wyprawiano gliną i bielono na biało lub niebiesko.

Skansen udostępniono zwiedzającym 15 października 1973 roku. Stały w nim wówczas trzy obiekty. Dziś jest ich 25, co zgadza się z pierwotnym założeniem, iż na terenie skansenu stanie 20–30 budynków.

Zgodnie z początkową koncepcją programową budowy skansenu utworzono dwa sektory: małomiasteczkowy i wiej-

ski. Uzpełnieniem dla układu ruralistycznego są: kapliczki, krzyże, pasieki z ulami i inne przykłady małej architektury, będące niejednokrotnie dziełami sztuki. Skansen w Wygiełzowie był pierwszym, w którym zrealizowano projekt stworzenia sektora miejskiego.

Sektor małomiasteczkowy

Pierwszy dom miejski przeniesiony z Chrzanowa został niezwłocznie odbudowany w 1969 roku. Jest to budynek z 1804 roku, mieszkalny, typu podmiejskiego, który już w chwili transferu był unikalny i zachowany w stanie mało zmienionym. Fundatorem domu był Franciszek Buliński. Budynek drewniany na podmurówce, podpiwniczony, zrębowy, kryty gontem. Wewnątrz posiada obszerną izbę, kuchnię i komorę. Pokażny trzon kominowy w sieni łączy mocno rozbudowane piece w izbie i kuchni. Odrzwia wejściowe zamknięte półkoliście z zaciosami. Na początku działalności skansenu budynek ten pełnił funkcje zaplecza gospodarczo-technicznego. Następnie w izbie stworzono ekspozycję charakterystyczną dla okresu międzywojennego. Obecnie pomieszczenie to służy wyłącznie do prowadzenia lekcji warsztatowych, a wyposażenie dostosowane jest do tematyki zajęć.

W izbie kuchennej znajduje się ekspozycja garncarska, obrazująca warunki życia i pracy rodziny garncarza z pierwszej połowy XIX wieku. Bogate złoża białej i czerwonej gliny oraz kruszcu ołowianego na glazurę sprzyjały rozwojowi rzemiosła, którego „korzenie” w regionie chrzanowskim sięgają XVI wieku.

Obok domu z Chrzanowa usytuowany został spichlerz dworski z 1798 roku, przeniesiony z Kościelca (dziś – dzielnica Chrzanowa). Spichlerz folwarczny zbudowany na planie prostokąta, drewniany, na podmurówce z kamienia, konstrukcji zrębowej ze ściśle przylegających brewion, w których wycięto niewielkie otwory wentylacyjne. Nakryty gontowym dachem, z bardzo szerokimi okapami, umożliwiającymi jak najdalsze odprowadzanie wody od ścian. Znajduje się tu ekspozycja zasobników do przechowywania zboża i narzędzi rolniczych.

W południowej pierzei rynku postawiono dom podcieniowy z Alwerni (z 1825 roku) należący do rodziny Rybarskich. Jest to budynek podpiwniczony o konstrukcji zrębowej, z dachem krytym gontem. Za drzwiami zwieńczonymi półkoliście znajduje się sień, dzieląca budynek na dwie części. W maju 2008 roku w części domu zrealizowano projekt sklepika pod szyldem towarów mieszanych. Dotychczas mieściły się tu biura i magazyny.

Klimat sklepika stworzony został dzięki oryginalnym akcesoriom z okresu międzywojennego, takim jak półki sklepowe czy kasa sklepowa o ozdobnym, reliefowanym korpusie.

Sklepika przejął funkcję punktu pamiątkarskiego. Oprócz widokówek i „retro” przedmiotów oferuje wyroby rzemieślnicze, m.in.: gliniane garnki, akcesoria wikliniarskie oraz rękodzieła artystyczne – obrazy malowane na szkle.

Tuż przy wejściu na teren skansenu usytuowany został budynek karczmy. Rolę karczmy miał pełnić podcieniowy dom dawnego zajazdu z Minogi. Nie doszło jednak do transferu. Po kilku latach wzniesiono tu gospodę w charakterze kopii wybranego oryginału, który był bardzo zniszczony, wyeksploatowany i zamieszkały przez rodziny, którym należało zabezpieczyć mieszkanie zastępcze w razie przenoszenia obiektu. Karczma zbudowana jest szerokim frontem do placu rynku, posiada podcienie biegnące wzdłuż całej elewacji frontowej.

Zrekonstruowany budynek został zaadaptowany do potrzeb gastronomicznych. Przez cały rok oferuje urozmaicony

46

zakres usług kulinarnych. Można tu skosztować m.in. dania kuchni regionalnej. Organizowane są również przyjęcia okolicznościowe.

Przy karczmie stoi stylizowany słup ogłoszeniowy – i tak jak niegdyś pełni funkcję punktu informacyjnego, gdzie można dowiedzieć się, co będzie się działo w Muzeum.

Wszystkie te budynki zgrupowane są wokół XIX-wiecznej publicznej studni. Studnia, przeniesiona z Aleksandrowic, posiada oryginalne urządzenia wyciągowe z drewnianym kołem zamachowym i obudową drewnianą

47

o konstrukcji słupowej, wzmocnionej zastrzałami, z oszalowaniem z desek na krótszych bokach, nakryta daszkiem dwuspadowym z gontów.

Sektor wiejski

Sektor wiejski obrazuje zróżnicowany program ekspozycji pod względem chronologicznym, majątkowym i zawodowym. Są to zagrody jednobudynkowe oraz wielobudynkowe, a także przykłady wiejskiego budownictwa przemysłowego.

Do sadu z pasieką uli figuralnych i kłodowych przylega zagroda sołtysia. Reprezentuje ona budownictwo charakterystyczne dla najzamożniejszych warstw społeczeństwa. W skład jej wchodzi: chałupa z Przegini Duchownej, spichlerz z Giebułtowa, olejarnia z Liszek oraz estrada w formie brogu.

Chałupa „sołtysia” z Przegini Duchownej zbudowana z gładko ociosanych bali modrzewiowych, o konstrukcji

zrębowej, na wysokiej podmurówce, pozyskana została wraz z wyposażeniem. Układ wnętrza symetryczny z przelotową sienią, w której znajduje się pobielony trzon kominowy z paleniskiem pieca grzewczego. Od zachodu „izdebka” pełniła funkcję reprezentacyjną, a w niej meble wzorowane na meblach dworskich, wśród nich stół z intarsjowanym blatem. Na łózkach piętrzą się pięknie haftowane poduchy, świadczące o zamożności i robotności pani domu. O bogactwie i pobożności mieszkańców tego domu świadczy duża ilość obrazów o tematyce religijnej.

Na środkowej belce tragarzowej widnieją napisy „pobłogosław Boże tomoie Mieszkanie zachowaj ognia Święty Floryanie d 25 Lipca 18 – (rozeta) – 62 Roku Dałeś mi Boże Ztwoiey Opatrzności dayże itemu który mi zazdrości”, od frontu: „Umar Jezus NaKrzyżu tak bardzo zraniony Dłaciebie

48

Grześnika żebyś był zbawiony – (trzy rozety) – Kto wten dom będziesz mieszkalnikiem Fondatorowie Mikołaj i Maryianna Marchewkowie Pamiętaj abyś był Matky Boskiej miłośnikiem”. Za izdebką znajduje się alkierz.

Wschodnia część domu to przykład modernizacji wewnątrz. Pierwotnie w izbie był piec kuchenny, a za ścianą znajdowała się komora. Na początku XX wieku w miejscu zlikwidowanej komory urządzono kuchnię, zwiększając tym samym ilość pomieszczeń mieszkalnych. Na wyposażeniu znajdują się meble, jakie dostawały w posagu córki zamożnych gospodarzy. Malowane meble krakowskie, a wśród nich okazała skrzynia w typie skawińskim. Skrzynia o płaskim wieku, w środku z półskrzynkiem, czyli skrytką, gdzie trzymano najcenniejsze rzeczy.

Zamożne gospodarstwa wiejskie prezentowane są jeszcze przez dwa obiekty. Jednym z nich jest zagroda z prawego brzegu Wisły, w skład której wchodzi chałupa z Przeciszowa z 1837 roku, stodoła z Kaszowa, kierat oraz chlewik z Kaszowa. Chałupa o konstrukcji zrębowej, wybudowana z bali świerkowych dla rodziny Kasperków. Na ekspozycji w sieni i w kuchni znajdują się narzędzia do wstępnej obróbki lnu, przędzenia nici oraz warsztat do tkania płótna, obrazujące pełny zakres czynności związanych z wyrobem tkaniny. W komorze sprzęty do przygotowywania i przechowywania jedzenia, a wśród nich szafarnia, saszek oraz na niebiesko malowana szafa żywnościowa. Lewą część domu zaadaptowano na salę lekcyjną oraz izdebkę służącą jako mieszkanie dla nauczyciela.

Druga zagroda, zwana Okołem, z wolno stojącą stodołą, pochodzi ze Staniątek (z 1855 roku), zbudowana na planie czworoboku wokół dziedzińca gospodarczego. Pod jednym dachem znajduje się brama wjazdowa, wozownia, chlewki, stajnia oraz część mieszkalna. W obrębie zagrody odtworzono wyposażenie z lat 1900–1945.

W skład zagrody należącej do średnio zamożnej rodziny wchodzi chałupa z Podolsza i stodoła z Przeciszowa. Chałupa o konstrukcji zrębowej, na podmurówce z kamienia, kryta czterospadowym dachem. Uszczelnienia między belkami ścian malowane na niebiesko. Układ chałupy jednotraktowy, z sienią na osi, do której przylegają izba i kuchnia. W sieni od tyłu wydzielone pomieszczenie z piecem do wypieku chleba. Wnętrze wyposażone sprzętami z pierwszej poł. XX wieku. W izdebce wystrój związany z obchodami świąt Wielkanocnych: stół nakryty do świątecznego posiłku, kosz ze święconką, a za obrazami wetknięta palma. W kuchni bogaty zestaw

sprzętów służących do prania, prasowania i maglowania. W komorze z dużym piecem chlebowym zgromadzono akcesoria do wypieku chleba: pociosek, pomietło, dzieżę, łopatę oraz foremki do kształtowania bochenków chleba, wykonane z korzenia sosny lub z wikliny. Poniżej chałupy zbudowano niewielką stodołę, pochodzącą z połowy XIX wieku. Jest

49

50

to obiekt ośmioboczny, zrębowy, na podstawie z pojedynczych kamieni. Region chrzanowski stanowił wschodnie obrzeże występowania stodoł wielobocznych, ciągnące się pasmem od Moraw, poprzez Śląsk, ziemię oświęcimską aż pod Kraków. W środkowej części stodoły zgromadzono sprzęty do młocki i obróbki ziarna na mąkę i kaszę.

Chałupa z Płazy z końca XIX wieku jest przykładem budynku charakterystycznego dla najbiedniejszych mieszkańców wsi. Składa się z sionki i izdebki o glinianych podłogach. Na ekspozycji w izdebce oprócz uboższego zestawu sprzętów, mebli i płóciennej „husiaczki”, pełniącej rolę kołyski, znajduje się warsztat do wyplatania foremek z korzenia sosny.

Najstarszy typ wyposażenia wnętrza z zachowanym tradycyjnym zestawem i układem sprzętów, powszechnym na początku XIX wieku, w regionie chrzanowskim prezentuje chałupa półkurna z Rozkochowa z 1813 roku. Chałupa jednotraktowa o konstrukcji zrębowej

mieści pod jednym dachem: komorę, izbę, sień i stajnię. W obiekcie zachował się stary typ urządzenia ogniowego bez komina zewnętrznego. W centralnie usytuowanej sieni warsztat do lania świec woskowych, którego podstawę stanowi koło od wozu z haczykami i knotami konopnymi. W izbie po przeciwnej stronie pieca – „święty kont” ze stołem i obrazami o tematyce religijnej. Izba posiada wystrój charakterystyczny dla okresu świąt Bożego Narodzenia. U powąty nad stołem wisi „sad” przystrojony jabłuszkami, orzechami, ozdobami zrobionymi z bibułki oraz „światami” z opłatków. Za izbą komora z drewnianą podłogą. Na drugim końcu chałupy stajnia, a w niej żłób, „jaśła” i grzędę dla drobiu.

Obiekty przemysłowe

Skansen w Wygieźlowie prezentuje również przykłady wiejskiego budownictwa przemysłowego, takie jak: jak młyn wodny, olejarnia i kuźnia.

Młyn wodny z Sadka z drugiej poł. XIX wieku stanowił część majątku klasz-

toru szczrzyckiego Cystersów. Budynek o konstrukcji zrębowej, dwuprzestrzenny: pierwsza część obejmuje właściwy młyn, druga – kurną izbę młyńską.

Izba kurna nie posiada komina, w powale znajduje się niewielki otwór pozwalający uchodzić pod strzechę tylko pewnej części dymu, reszta wypełniała górną połowę izby. Na ścianach umocowane są drągi, tak zwane palenie, na których można było np. suszyć drewno lub przechowywać sprzęty. Wśród sprzętów na wyposażeniu znajduje się „kobylnica” służąca do strugania drewna przy wyrobie m.in. nosideł czy łyżek.

W najbliższym czasie w skansenie planowana jest rekonstrukcja urządzeń do mielenia, a przy krótszym boku budynku umocowanie młyńskiego koła: drewnianego, nasiębiernego.

Olejarnia z Dąbrowy Szlacheckiej z drugiej poł. XIX wieku. Zbudowana z półokrągłaków, na podmurówce z kamienia, wyróżnia się strzelistym dachem o konstrukcji krokwiowej, krytym strzechą. Wnętrze jednoprzestrzenne wyposażone w oryginalne stępy do miażdżenia oleistych nasion lnu i konopi, piec do prażenia mączki oraz prasę dębową z dwoma taranami do tłoczenia oleju.

Kuźnia z Liszek (druga połowa XIX wieku), o konstrukcji zrębowej, charakteryzuje się dwuspadowym dachem z wydatnym silnie wysuniętym okapem od frontu, tworzącym podcień. W środku kamienne palenisko, skórzany miech i zestaw narzędzi kowalskich do wyrobu podków, gwoździ, okuć i narzędzi rolniczych.

Zespół sakralny

Zespół sakralny składa się z kościoła z Ryczowa z 1623 roku, dzwonnicy z Nowej Góry z 1778 roku, chałupy

z Benczyna z 1875 roku, spichlerza z Tenczynka z 1726 roku oraz stodoły plebańskiej z Regulic z drugiej poł. XIX wieku.

Charakterystyczną sylwetką wśród zabudowań architektury wiejskiej wyróżnia się kościół z Ryczowa z dobudowaną w XVIII wieku dzwonnica, nakrytą baniastym, barokowym hełmem. Utrzymany w typie budowli gotyckiej, przebudowany w 1839 roku, odnowiony w roku 1960. Drewniany, o konstrukcji zrębowej, z zewnątrz oszalowany pionowymi deskami. Kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego pozyskany został wraz z wyposażeniem. W trakcie konserwacji odkryto fragmenty XVIII-wiecznych malowideł ściennych, przedstawiających postacie czterech biskupów: św. Stanisława, św. Wojciecha, św. Mikołaja i św. Marcina. Wnętrze kościółka składa się z prezbiterium, nawy, zakrystii oraz kruchty. Prezbiterium od nawy oddziela belka tęczowa. Najstarszy na wyposażeniu jest późnorenesansowy boczny ołtarz (od strony wsch.) z predellą datowaną na 1646 rok. Pozostałe dwa mają barokową proveniencję: ołtarz główny z obrazem Podwyższenia Krzyża Świętego i dwiema polichromowanymi rzeźbami św. Antonie-

go i św. Jana Nepomucena, a także (od strony zach.) – ołtarz boczny z obrazem św. Anny Samotrzeć. Z przełomu XVI/XVII wieku pochodzi chrzcielnica typu kielichowatego. Chrzcielnica polichromowana, drewniana z dekoracją płaskorzeźbioną o motywach kwitowych, z nodusem ozdobionym podwójnym pierścieniem. Stanowiła ona wraz z trzema ołtarzami oryginalne wyposażenie kościoła.

Wnętrze kościoła było wielokrotnie przemalowywane. Ostatni raz w 1930 roku przez J. Stopę, który realizował projekt J. Fedkowicza – ucznia J. Mehoffera. Głównym motywem polichromii są stylizowane kwiaty na ulistnionej wici roślinnej z wplecionymi w obramowaniu drzwi i okien wizerunkami ptaków.

W nawie na zaskrzynieniach umieszczono 12 obrazów – tond z wyobrażeniem apostołów. Na stropach XIX-wieczne obrazy olejne: św. Trójca i M.B. Niepokalanie Poczęta. Na chórze dziewięciogłosowe organy z połowy XIX wieku.

W zabytkowym kościele od 1991 roku odbywają się koncerty Festiwalu Muzyki Kameralnej i Organowej. Koncerty rozpoczynają się w połowie sierpnia, a kończą w trzecią

52

53

niedzielę września. Uroczysty finał połączony jest z odpustem na Podwyższenie Krzyża Świętego. Głównym wydarzeniem w tym dniu jest uroczysta msza w kościele. Przez cały rok odprowadzane są tu nabożeństwa, śluby, a w Wielką Sobotę święcenie pokarmów.

Obok bocznego wejścia do kościoła stoi krzyż misyjny z 1928 roku przeniesiony z Ryczowa. W obrębie kamienno-drewnianego muru usytuowana została wolno stojąca dzwonnica alarmowa z Nowej Góry (z 1778 roku). Drewnia-

na, o konstrukcji słupowej, o pochytych ścianach pokrytych pionowymi deskami. Budowla barokowa, trójkondygnacyjna, zwieńczona baniastym hełmem z latarnią, krytym gontem.

Najnowszymi realizacjami na terenie Muzeum są rekonstrukcje budynków: spichlerza z Tenczynka i chałupy z Benczyna, które powiększą program ekspozycyjny zespołu sakralnego.

Spichlerz plebański z Tenczynka (z 1726 roku), o konstrukcji zrębowej z dwuspadowym dachem, z wydatnym podcieniem od frontu, wspartym na czterech ozdobnie ciosanych słupach. Budynek spichrza przeznaczony jest do adaptacji na zaplecze konserwatorsko-techniczne.

Chałupa o konstrukcji zrębowej z roku 1875, ze zrębem nad oknami o wykroju w „ośli grzbiet”. Ta zdobnicza forma ciesielska nawiązuje do tradycji późnego gotyku. Tego typu nadokienniki wykonywano w belce zrębu biegnącej ponad otworem okiennym. Ganek jest repliką ganku plebani w Ryczowie, skąd pochodzi kościół.

Dwór z Drogini

Do XVI wieku Droginia należała do cystersów szczyrzyckich i nie posiadała obiektu spełniającego funkcję rezydencji. W roku 1502 Jan Jordan z Zakliczyna przejmuje Droginię od klasztoru szczyrzyckiego w zamian za sołectwo w Głogoczowie. Jordanom, znanym z ożywionej działalności gospodarczej, przypisać należy postawienie we wsi folwarku, który przetrwał do czasów reformy rolnej w 1945 roku. W XVII wieku, za sprawą małżeństwa Katarzyny Jordanówny, wieś przechodzi w ręce Brzechwów, którzy władają nią przez 100 lat. Brzechwowie nie zaliczali się wówczas do szlachty zbyt majątnej i utytułowanej. Dobra drogińskie ulegają zniszczeniu. W inwentarzu sporządzonym w 1719 roku dwór jest opisany jako stary i znajdujący się w złym stanie technicznym. Na początku XVIII wieku rezydencję zakupił Adam Jordan i przeprowadził jej gruntowną przebudowę. Jej data – rok 1730 – zachowała się na belce tragarzowej w jadalni. Odbudowana rezydencja została sprzedana Fortunatowi Dąbskiemu, gdyż Adam Jordan zmarł bezpotomnie. W czasie rabacji galicyjskiej dwór został zdemolowany i ograbiony. Kolejnymi właścicielami – w wyniku małżeństwa Mariany z Dąbskich z Kazimierzem, została rodzina Janotów-Bzowskich, pieczętujących się herbem Nowina. W XIX wieku budynek zostaje kilka razy przebudowany, m.in. wtedy dobudowany zostaje portyk filarowo-kolumnowy oraz przekształcony dach.

54

Dzięki tym zmianom rezydencja zyskała formę klasycystyczną. Po 1945 roku dwór przejmuje Państwowy Fundusz Ziemi i odtąd służył różnym instytucjom, nieuchronnie popadając w ruinę.

W 1985 roku nastąpiła rozbiórka dworu w związku z budową zapory w Dobczycach. Pierwotne plany odbudowy siedziby szlacheckiej nie zostały zrealizowane. Dwór miał pełnić funkcję ośrodka konferencyjnego na terenie zakładu Unitra w Osieczanach, sąsiadujących z Droginią. Elementy dworu zaczynają niszczyć. Wystarczyło 10 lat, aby większość ścian i konstrukcja dachu uległy destrukcji. Ratunkiem okazało się zakupienie pozostałych elementów przez Jerzego Motykę – ówczesnego dyrektora Muzeum w Chrzanowie – z myślą o rekonstrukcji na terenie skansenu w Wygiełzowie.

Na terenie skansenu postanowiono odtworzyć dwór w jego najdawniejszej formie, pozostawiając XIX-wieczny portyk. Autorem scenariusza wyposażenia wnętrza jest Henryka Haduch.

Obecnie dwór jest jednym z najbardziej okazałych i charakterystycznych budowli na terenie Muzeum – Nadwiślański Park Etnograficzny w Wygiełzowie i Zamek Lipowiec. Z wolna wypełniany sprzętami z epoki nie tylko nawiązuje do konkretnie odtwarzanego miejsca, ale przywołuje atmosferę minionych czasów.

Budynek drewniany, o konstrukcji zrębowej, z zewnątrz potynkowany gliną i bielony, wzniesiony na rzucie wydłużonego prostokąta. Dwutraktowe wnętrze dworu z amfiladowym układem pomieszczeń i z centralnie usytuowaną przelotową sienią zostało zaadaptowane do potrzeb działalności muzealnej (ekspozycyjnej i upowszechnieniowej) oraz administracyjnej. W części ekspozycyjnej znajduje się wystawa stała wewnątrz dworskich: „Mieszkanie zamożnej rodziny szlacheckiej na przestrzeni wieku od połowy XIX wieku do 1945 roku”, której scenariusz oparto na wspomnieniach wnuczki ostatniego właściciela – Kazimierza Bzowskiego. Jej uzupełnieniem jest wystawa zdjęć archiwalnych z albumu rodu Janota-Bzowskich.

Ekspozycja wewnątrz dworskich obejmuje pięć sal: salon, pokój pani, pokój ciotki rezydentki, sypialnię i gabinet pana. Z oryginalnego wyposażenia zachowały się piece kaflowe z początku XX wieku. Wykonane są z ceramicznych, barwnych kafli, ozdobionych malowanymi zwierzętami, roślinami i ornamentami roślinno-geometrycznymi. Kolorystyka tła kafli jest wyznacznikiem koloru ścian w poszczególnych pomieszczeniach.

Najbardziej reprezentacyjnym pokojem jest salon. W nim kwitło życie towarzyskie oraz kulturalne dworu. Tutaj podej-

mowano gości, a także odbywały się uroczystości. Wystrój i umeblowanie salonu jest najokazalsze. Znajdują się tu dwa komplety mebli (kanapa, krzesła, owalny stół) w stylu Biedermeierowskim. Pomiedzy oknami, nad komodą, umieszczono wysokie lustro – tremo. Najbardziej funkcjonalnym meblem na wyposażeniu jest sekretera z uchylnym blatem do pisania listów. Na otynkowanych i pomalowanych na kolor żółty ścianach salonu wiszą portrety przodków.

55

Pokój pani wypełniony meblami w stylu Ludwika Filipa. W urządzeniu pomieszczenia widać dbałość o przytulność i wygodę – pełnił rolę miejsca wypoczynku pani domu. Pudła na kapelusze, kapelusze i rękawiczki nadają temu pomieszczeniu osobisty charakter. Komfort wypoczynku zapewniają miękko tapicerowane fotele, krzesła, kanapa i liczne stoliki. W prezentowanym tu układzie mebli wyróżnia się serwantka. Ekspozowane są w niej przedmioty z porcelany i szkła.

Poza właścicielami na dworze zwykle mieszkali rezydenci. Były to osoby starsze, samotne, nie posiadające własnego majątku. Na wyposażenie pokoju ciotki-rezydentki składają się meble z różnych epok. Nagromadzone przedmioty wprowadzają sentymentalny klimat. Dla wygody mieszkającej tu osoby umieszczono klęcznik do modlitwy i dzwonek z dekoracyjną taśmą do przywoływania służby.

Obyczaje XIX wieku skutecznie chroniły sypialnie przed obcymi, ogniskowało się w niej ściśle rodzinne życie mieszkańców dworu, szczególnie w zimowe wieczory. Pokój umeblowany XIX-wiecznymi meblami różnorodnymi stylowo. Nie pominięto tu bardziej intymnej strony życia domowników – za parawanem stoją umywalnia i „fotel nocny”.

Królestwem dziedzica majątku był gabinet. Tu zapadały decyzje dotyczące spraw administracyjnych, przechowywano księgi rachunkowe i inne dokumenty. Załatwiano tu sprawy

56

gospodarskie i administracyjne, dlatego podstawowym sprzętem tego pomieszczenia jest biurko. Umeblowania dopełniają biblioteczka, szafa kolekcjonerska, stolik do gry w karty, stolik na akcesoria palacza, zegar kwadransiak i zestaw skórzanych mebli wypoczynkowych. Na ścianie ryngraf i skrzyżowane szable – symbol szlacheckiej dumy. Dekoracji gabinetu dopełniają litografie, lustro, barometr i kropielniczka.

Dla realizacji nowych funkcji w drugiej części dworu zrezygnowano z wewnętrznych podziałów i utworzono dwie duże sale, w których odbywają się koncerty kameralne i konferencje. Na potrzeby magazynowo-administracyjne zaadaptowano

57

poddasze, wygospodarowano również miejsce na dwa pokoje gościnne.

Działalność animacyjno-kulturalna

Poza codziennym udostępnianiem skansenu w zabytkowych wnętrzach prowadzone są zajęcia warsztatowe. W trakcie interaktywnych lekcji dzieci używają oryginalnych sprzętów. Spotyka się to z wielkim entuzjazmem, ponieważ dzieci, wbrew ogólnemu zakazowi dotykania eksponatów w tego typu placówkach, mogą z nich korzystać. Dzięki tego rodzaju działalności takie pojęcia abstrakcyjne, jak np.: cep, nabierają treści. Obecnie jest to 11 tematów.

Od 1995 roku na terenie skansenu odbywają się cykliczne imprezy folklorystyczne: „Przegląd Zespołów Obrzędowych – Po krakowsku” oraz „Przy chłopskim stole – Degustacja Potraw Regionalnych”, którym towarzyszą kiermasze rękodzieła i sztuki ludowej, prezentacje ginących zawodów oraz tradycyjnych zajęć gospodarskich.

W bieżącym roku po raz pierwszy Muzeum, we współpracy z Małopolskim Instytutem Kultury, zrealizowało projekt „Muzeobranie”. Program ten ma na celu rozwój potencjału edukacyjnego oraz promocje idei muzeum otwartego.

Najbardziej prestiżową formą działalności organizowaną przy współpracy z Instytucją Promocji i Upowszechniania Muzyki „Silesia” jest Międzynarodowy Festiwal Muzyki Kameralnej i Organowej, w czasie którego występują wybitni artyści z Polski i zagranicy. Koncerty odbywają się w zabytkowych wnętrzach kościoła z Ryczowa i dworu z Drogini.

Obok ekspozycji stałych w skansenie można zwiedzać wystawy czasowe, przygotowane ze zbiorów własnych lub zbiorów innych muzeów.

Agnieszka Oczkowska

Ważniejsza literatura

Bachowski A.: *Małe parki etnograficzne*. [w:] *Muzea skansenowskie w Polsce*, Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, Poznań 1979.

Haduch H.: *Trzydzieści lat Nadwiślańskiego Parku Etnograficznego w Wygieźzowie* [w:] *Acta Scansenologica*, T. 8. Krajowa Agencja Wydawnicza, Sanok 2001.

Kornecki M., Majka M.: *Jak powstał skansen w Lipowcu. Nadwiślański Park Etnograficzny w Wygieźzowie w latach 1968–1975*, „Wiado-

mości konserwatorskie województwa krakowskiego” z. 2, Kraków 1995.

Popko C.: *Nadwiślański Park Etnograficzny w Wygieźzowie – Lipowcu*. [w:] *Acta Scansenologica*. T. 1. Krajowa Agencja Wydawnicza, Sanok 1980.

Siwek A.: *Dwór z Drogini – studium historyczno-konserwatorskie*, Kraków 1996, w Muzeum – Nadwiślański Park Etnograficzny w Wygieźzowie i Zamek Lipowiec.

Katalog zabytków sztuki w Polsce, T. 1, województwo krakowskie, red. Szablowski J., z 9. powiat myślenicki, oprac. Kutrzebianka K., Warszawa 1951.

58

ABSTRACT

Museum – the Nadwiślański Ethnographic Park in Wygiełzów and the Lipowiec Castle

Wygiełzów, ul. Podzamcze 1, 32-551 Babice
tel.: 032 62 28 749, 032 64 62 810
www.mnpe.pl, e-mail: sekretariat@mnpe.pl

The Nadwiślański Ethnographic Park in Wygiełzów is a regional open-air ethnographical museum which presents the culture typical of villages and small towns inhabited by Western Cracowians. The ethnographical range stretches from the areas situated westwards from Cracow on both the sides of the Vistula River to the Przemsza River which constitutes the natural border of the Silesia Region. In the 19th century, in those areas dominated a uniform wooden settlement and village layout, which resulted from consistent economic, political and social conditions.

59

Western Cracowians differ from other ethnographical groups, for example, in the architecture and folk costumes. In the said area, buildings distinguished themselves by high quality carpentry and ornaments. The dominant style was the so-called 'Cracow's cottage'. The framework structure was used not only in residential buildings. In the country, cottage roofs were thatched, whereas in towns preference was given to gabled roofs.

As of today, the Nadwiślański Ethnographic Park occupies an area of 4.5 ha; the exposition includes 25 enclosed structures and examples of landscape structures (shrines, crosses, apiaries, wells etc), arranged in two sectors: small towns and villages.

The small town structure is located at the entrance to the museum, and it consists of residential buildings, a granary and an inn. The gabled structures are grouped at a separate, small, regular square which should imitate a part of the urban layout.

60

As far as the village sector is concerned, the thatched buildings prove the diversification of the exposition according to chronology, property and professions. The homesteads presented consist of one and more buildings; then, there are also some examples of rural industry structures, like a mill, forge or oil mill.

The rustic houses arranged in the museum are dominated by the silhouette of a 17th century church from Ryczow which has kept its original interior. Services and wedding ceremonies are celebrated there all year round, and on Easter Saturday priests bless the Easter food.

Nowadays, one of the most monumental and typical buildings in the Museum area is the manor of Droginia (1730). A majestic, wooden framework nobleman's residence, targeted from outside with clay and whitewashed. The building has a two-bay structure with an enfilade layout of rooms and a central vestibule, and has been adapted to suit the museum activities and the museum administration. The exhibition section houses a permanent display of manor interiors – 'Dwelling of a wealthy gentry's family through

a century – from the mid-19th century to 1945'. The exhibition area consists of five rooms: a drawing room, the lady's room, a room for a poor aunt (living as a guest), a sleeping room and the master's study.

The Museum – the Nadwiślański Ethnographic Park in Wygiełzow and the Lipowiec Castle, apart from research and conservation activities, deals as well with the popularization of folk culture through diversified animation events e.g. in-museum lessons and folklore performances. Regularly held events are accompanied by meetings with folk craftsmen, authors, folk ensemble concerts and handicraft fairs. The most prestigious form of the Museum activity is the International festival of Chamber and Organ Music 'Silesia', organized in cooperation with the Institution of Promotion and Popularization of Music 'Silesia', with participation of prominent artists from Poland and abroad.

Apart from permanent exhibitions, in the museum a visitor may as well admire temporary exhibitions, arranged from private collections or those which are on loan from other museums.

Agnieszka Oczkowska

4. Muzeum Tatrzańskie im. Dra Tytusa Chałubińskiego. Muzeum Przestrzenne

Muzeum Przestrzenne przy Muzeum Tatrzańskim im. Dra Tytusa Chałubińskiego w Zakopanem

ul. Krupówki 10, 34-500 Zakopane
tel.: 018 20 15 205, 018 20 12 935,
faks: 018 20 63 872
www.muzeumtatrzańskie.com.pl,
e-mail:biuro@muzeumtatrzańskie.pl

62

Idea „muzeum przestrzennego”

Muzeum Tatrzańskie im. Dra Tytusa Chałubińskiego w Zakopanem istnieje od 120 lat i jest jednym z najstarszych muzeów regionalnych w Polsce. Zorganizował je – wraz z gronem przyjaciół – warszawski chemik i przemysłowiec Adolf Scholtze w roku 1888 (oficjalne otwarcie nastąpiło rok później). Jako patrona wybrano Tytusa Chałubińskiego w uznaniu jego zasług dla poznania i popularyzacji tego regionu. Według pierwotnej koncepcji Muzeum Tatrzańskie miało być muzeum przyrodniczym upowszechniającym wiedzę w zakresie tatrzańskiej fauny i flory. Jednak już pierwszy statut określił teren działalności przyszłego muzeum jako obszar Tatr i Podtatrza oraz przedmiot jego zainteresowań kolekcjonerskich obejmujący zbiory przyrodnicze, etnograficzne oraz biblioteczno-archiwalne. Jednak już w pierwszych latach istnienia muzeum – oprócz gromadzenia zbiorów – rozpoczęto działalność na rzecz ochrony zabytków, zwłaszcza drewnianego budownictwa podhalańskiego.

Po odzyskaniu niepodległości, z chwilą objęcia Muzeum Tatrzańskie przez Juliusza Zborowskiego, problematykę ochrony przyrody oraz zabytków traktowano już na równi z działalnością muzealną. Tak więc dyrektor zaangażował się w konkretne zadania konserwatorskie – opiekę nad starym cmentarzem na Pęksowym Brzyzku (w 1931 roku), przejęcie na rzecz Skarbu Państwa dworu Moniaków w Zubrzycy Górnej (w 1937 roku), remont kapliczki św. św. Andrzeja Świerada i Benedykta Stojsława przy ul. Kościeliskiej (w 1938 roku). Działania te podejmował przy ścisłej współpracy z konserwatorem krakowskiego okręgu wojewódzkiego – Bogdanem Treterem.

Po II wojnie światowej, w nowej rzeczywistości geopolitycznej, udało się utrzymać ten profil Muzeum. Juliusz Zborowski rozpoczął w 1951 roku ścisłą współpracę z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w Krakowie, dr Hanną Pieńkowską. Na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych, przy współudziale Muzeum Tatrzańskie, wyremontowano kilka obiektów przy ul. Kościeliskiej (stary kościółek parafialny oraz pięć zagród), chałupę Sabały na Krzeptówkach, willę „Pod Jedłami” na Kozińcu oraz dwór Moniaków w Zubrzycy Górnej, w którego otoczeniu zapoczątkowano budowę Orawskiego Parku Etnograficznego. Dyrektor był też gorącym zwolennikiem Podhalańskiego Parku Etnograficznego, którego organizacją Muzeum zajmowało się od połowy lat pięćdziesią-

tych, niestety bez rezultatu. Dzięki staraniom Zborowskiego otwarto natomiast dwie filie muzealne: w chałupie „Tea” przy Bulwarach Słowackiego, w której prezentowano zbiory ludoznawcze Szymańskich (1952 rok) oraz w kamienicy „Opolanka” przy ul. Tetmajera, gdzie udostępniono pamiątki po Kornelu Makuszyńskim (rok 1966, już po jego śmierci).

W latach 1965–1975 Muzeum Tatrzańskie przeżywało regres. Jednak doświadczenia uzyskane podczas współpracy służb konserwatorskich z placówką kierowaną przez dyrektora Zborowskiego znalazły odzwierciedlenie w opracowanym na początku lat siedemdziesiątych przez Hannę Pieńkowską nowatorskim programie konserwatorskim ochrony krajobrazu kulturowego wsi i małych miasteczek. Pojawiła się w nim idea „muzeum przestrzennego” rozumiana zarówno jako forma ochrony zabytków *in situ* („w miejscu”) przy współudziale muzeów regionalnych, jak i efekt swoistej, rozproszonej ekspozycji zabytków architektury i budownictwa w naturalnym otoczeniu i tle krajobrazowym. Istotną rolę miały odgrywać filie muzealne organizowane w najcenniejszych obiektach miejscowości. Poszczególne „zabytkowe struktury przestrzenne”, tj. zabytki wraz z otoczeniem bliższym i dalszym, łączyły miały „niebieskie szlaki zabytków”.

Reforma administracyjna kraju w 1975 roku uniemożliwiła realizację programu ochrony zabytków dr Hanny Pieńkowskiej. Polskie Podtatrze znalazło się w obrębie województwa nowosądeckiego. Część planu ochrony dotyczącą Podtatrza zaczęło realizować od 1976 roku Muzeum Tatrzańskie z inicjatywy nowego dyrektora, Tadeusza Szczepanka. W 1977 roku Muzeum zostało pełnomocnikiem Województwa Konserwatora Zabytków w Nowym Sączu, przejmując niektóre jego kompetencje na terenie Tatr Polskich i Podtatrza. W latach 1978–1979 wyremontowano zagrodę Bafii w Chochołowie, chałupę Gąsieniców Sobczaków w Zakopanem przy Drodze do Rojów i chałupę Sabały w Zakopanem na Krzeptówkach, otwierając w nich filie muzealne. Tak rozpoczęto realizację koncepcji „muzeum przestrzennego”, która otworzyła nowe możliwości ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego na Podtatrzu. W ciągu niespełna 20 lat Muzeum Tatrzańskie wyremontowało kilkanaście zabytkowych budynków, urządzając w nich ekspozycje muzealne. Ponadto przeprowadzono remonty lub partycypowano w ich kosztach wielu innych zabytkowych obiektów, niebędących własnością Muzeum (m.in. szałasów na polanach tatrzańskich).

W latach dziewięćdziesiątych XX wieku, w okresie działalności dyrektora Teresy Jabłońskiej, nastąpiła zmiana struktury organizacyjnej Muzeum spowodowana głównie przemianami ustrojowymi, a co za tym idzie, zmianami w organizacji ochrony zabytków w Polsce. Obecnie Muzeum Tatrzańskie ma pięć filii w Zakopanem (gmach główny przy ul. Krupówki 10, Muzeum Kornela Makuszyńskiego w willi „Opolanka” przy ul. Tetmajera 15, Galerię Kulczyckich przy Drodze na Koziniec 8, Galerię Hasióra w leżakowni hotelu „Warszawian-

63

ka” przy ul. Jagiellońskiej 18b, Muzeum Stylu Zakopiańskiego im. S. Witkiewicza w willi „Koliba” przy ul. Kościeliskiej 18) oraz cztery na Podhalu i polskim Spiszu – Muzeum Powstania Chochołowskiego w chałupie Bafii w Chochołowie, Muzeum Kultury Szlacheckiej w dworze Lisickich i Tetmajerów w Łopusznej wraz z ekspozycją etnograficzną w chałupie

Klamerusów oraz Muzeum Kultury Ludowej Spisza z ekspozycjami w Czarnej Górze oraz Jurgowie.

W 2008 roku przeprowadzono remont i modernizację chałupy Gąsieniców Sobczaków przy Drodze do Rojów, adaptując ją na cele ekspozycji muzealnej poświęconej korzeniom stylu zakopiańskiego oraz rozpoczęto remont

willi „Oksza” przy ul. Zamoyskiego, w której planowane jest założenie Galerii sztuki XIX i XX wieku.

Oprócz działalności muzealnej i konserwatorskiej Muzeum Tatrzańskie prowadzi promocję regionu (przyroda, etnografia, sztuka, historia, sporty zimowe) poprzez organizowanie różnorodnych wystaw, lekcji muzealnych, konferencji oraz sympozjów naukowych i popularnonaukowych.

Ważniejsza literatura

Jabłońska T., Moździerz Z.: *Muzeum Tatrzańskie – muzeum przestrzenne. Informator o ochronie zabytków Podtatrza*, Zakopane 1986.

Jabłońska T., Moździerz Z.: *W zgodzie z naturą, historią i duchem czasu. (O ochronie zabytków na Podtatrzu)*. „Rocznik Podhalański” T. 4: 1987, s. 357–396.

Moździerz Z.: *Niebieskim szlakiem zabytków „muzeum przestrzennego”*, Zakopane 2001.

Moździerz Z.: *Od skansenu do muzeum przestrzennego. O roli Muzeum Tatrzańskiego w ochronie zabytków Podtatrza [w:] Skanseny po latach – założenia a realizacja*, red. Brylak-Załużka M. i Długosz M., Nowy Sącz 1996, s. 69–82.

Moździerz Z.: *Powstanie i rozwój myśli konserwatorskiej w działalności Muzeum Tatrzańskiego*, „Rocznik Podhalański” T. 9: 2003, s. 221–280.

Szczepanek T.: *Muzeologiczna ochrona krajobrazu kulturowego na Podhalu, Spiszu i Orawie*, „Rocznik Podhalański” T. 2: 1979, s. 5–15.

Szczepanek T.: *Muzealnictwo skansenowskie na Podhalu [w:] Muzea skansenowskie w Polsce*, Poznań 1979, s. 162–170.

Chałupa Gąsieniców Sobczaków w Zakopanem

Zagrodę złożoną z jednoizbowej chałupy budynku gospodarczego od strony zachodniej wybudował ok. roku 1830 Joachim Gąsienica Sobczak. Prawdopodobnie w połowie XIX wieku Jan Gąsienica Sobczak „Johym” dostawił drugą izbę, a ok. 1870 roku rozbudował chałupę, dostawiając od tyłu drugi trakt – złożony z komory, sieni i izby, a od frontu ganek. Obecny adres: Droga do Rojów 6.

Dzieje chałupy związane są z losami znanego podhalańskiego artysty rzeźbiarza Stanisława Gąsienicy Sobczaka „Jochyma”. W 1975 roku obiekt zakupiło od jego spadkobierców Muzeum Tatrzańskie z przeznaczeniem na mieszkanie służbowe. W latach 1978–1979 przeprowadzono remont i modernizację budynku, w którym po zakończeniu prac urządzono ekspozycję poświęconą twórczości Stanisława Gąsienicy Sobczaka „Jochyma”. W 1981 roku, po modernizacji i adaptacji budynku na mieszkanie służbowe, zamieszkał w nim ówczesny dyrektor Muzeum – Tadeusz Szczepanek. W latach późniejszych przeprowadzono remonty bieżące (w latach 1992 i 2001).

W 2008 roku przeprowadzona została gruntowna modernizacja obiektu w ramach projektu Urzędu Marszałkowskiego. Budynek adaptowano na cele muzealne, m.in. zakładając ekspozycyjne oświetlenie, stawiając piece w „izbie czarnej” (kuchenny z kapą) i „białej” (rekonstrukcja malowanego pieca z „Chaty” Dembowskich) oraz dostosowując podjazd do potrzeb niepełnosprawnych). Ekspozycja muzealna ma ukazywać „korzenie” stylu zakopiańskiego poprzez prezentację wnętrza etnograficznego z czasów Stanisława Witkiewicza w „izbie czarnej” i wnętrza kolekcjonerskiego w „izbie białej” (kolekcja podhalańskiej sztuki ludowej ze zbiorów Dembowskich). Otwarcie ekspozycji przewidziane jest na rok 2009.

Zagroda Bafii w Chochołowie nr 75 (Muzeum Powstania Chochołowskiego)

Wieś Chochołów, zaliczana jeszcze do Skalnego Podhala, położona jest na prawym brzegu Czarnego Dunajca pomiędzy wzgórzami północno-zachodniej części Pasma Gubałowskiego. Powstanie wsi związane jest z nazwiskiem jej założyciela, Bartłomieja Kluski Chochołowskiego, któremu – w uznaniu zasług w czasie wypraw wojennych na Moskwę – król Stefan Batory nadał dziedziczne sołtystwo. Najbardziej znanym faktem z historii wsi jest powstanie chochołowskie, które wybuchło w 1846 roku, dwa lata przed Wiosną Ludów.

Dzieje zagrody Bafii wpisane są pośrednio w historię powstania chochołowskiego, nazywanego gwarowo *poruseństwem*. Epizod ten związany był z rewolucją krakowską, planowaną jako część powstania ogólnonarodowego, a przygotowywaną w Galicji przez Edwarda Dembowskiego, Leona Mazurkiewicza, Mikołaja Kańskiego i Juliana Macieja Goslara. Organizatorami powstania chochołowskiego byli: organista – Jan Kanty Andrusikiewicz, wikary miejscowej parafii – ks. Leopold Kmiotowicz oraz wikary parafii poronińskiej – ks. Mi-

65

chał Głowacki „Świętopełk”. Powstanie wybuchło w sobotę 21 lutego i trwało praktycznie dwa dni. W poniedziałek wzmocnione siły Austriaków stłumiły powstanie, brutalnie obchodząc się z jego uczestnikami.

Muzeum Powstania Chochołowskiego mieści się w zagrodzie Bafii (nr 75), naprzeciw kościoła. Chałupa ustawiona jest nietypowo, bo frontem – a nie szczytem – do drogi. Jest to „klasyczna chałupa podhalańska”, tj. posiadająca dwie izby – „białą” i „czarną” – rozdzielone sienią. Budynek gospodarczy zamyka zagrodę od strony północno-zachodniej i składa się z jaty, boiska i stajni. Historia zagrody sięga końca XVIII wieku, o czym informuje napis na sosrzebie:

„R. B. P. J. Ch. T. Z. i in. A ten dom był budowany pierwszy raz w 1798 a przebudowany R. 1889 10 Maja”.

Zheblowany *sosrąb* z pierwotnej chałupy wbudowany został w północną ścianę szczytową i do dzisiaj rozpoznać można na nim zarys *gwiazdy-rozety*, datę „1798” oraz inne elementy ornamentalne. Według tradycji rodzinnej przebudowa polegała na wymianie izby „białej”, którą wraz z komorą przywieziono z Nędzówki. W tej formie chałupa dotrwała do czasów współczesnych niemal bez zmian.

W 1978 roku Muzeum Tatrzańskie przeprowadziło remont konserwatorski budynku, w którym urządzono Muzeum Powstania Chochołowskiego. Szopa

gospodarcza została wyremontowana w latach 1984–1985. W chałupie, w „izbie czarnej”, „białej” oraz komorze (urządzonych w stylu panującym w XIX wieku), na tle ekspozycji etnograficznej prezentowana jest historyczna część wystawy, ukazująca przebieg powstania („izba biała”), a także jego przyczyny („izba czarna”) i następstwa (komora). W sieni wisi tablica-kartusz z kalendarium chochołowskim i broń używana podczas działań zbrojnych. Tam też okolicznościowa płaskorzeźba Z. Michalika oraz obrazy na szkle Bronisława Bednarza.

Ważniejsza literatura

Darowski J., Halicki E., Żurowski S.: *Muzeum Powstania Chochołowskiego w Chochołowie – oddział Muzeum Tatrzańkiego im. T. Chałubińskiego w Zakopanem. Przewodnik*, Zakopane-Chochołów 1982.

Zagroda Sołtysów w Jurgowie nr 215 (Muzeum Kultury Ludowej Spisza)

Jurgów to wieś położona na prawym brzegu Białki i w jej dorzeczu, blisko granicy polsko-słowackiej. Podobnie jak Trybsz, został założony w XVI wieku na prawie włooskim. Pierwsza udokumentowana wzmianka o wsi pochodzi z 1589 roku. Prawdopodobnie w wieku XVIII dotarli do wsi Cyganie, których potomkowie mieszkają tu do dziś.

Do najcenniejszych zabytków we wsi należy drewniany kościół parafialny pw. św. Sebastiana (z ok. 1670 roku). We wsi zachowana jest jeszcze znaczna liczba zabytków budownictwa ludowego – zagród, chałup, stajni, piwniczek itp. Obiekty te datować można na drugą poł. XIX wieku oraz początek XX wieku.

67

Są to budynki zarówno drewniane, jak i murowane. Za wsią, nieopodal granicy polsko-słowackiej, położona jest polana Podokólne z 56 szałasami pasterskimi.

Zagroda Sołtysów położona jest w samym środku wsi, na wprost starej remizy, po prawej stronie drogi prowadzącej do granicy. Jest ona dwubudynkowa o układzie liniowym, z chałupą od frontu zwróconą szczytem do drogi. Budynki są konstrukcji zrębowej, przekryte wspólnym dachem półszczytowym, krytym częściowo gontem (chałupa), a częściowo dranicami (budynek gospodarczy). Obiekt został wybudowany w 1861 roku, o czym świadczy data na *sosrębie*. Dotrwał do naszych czasów w stanie niemal pierwotnym. Chałupa składa się z trzech pomieszczeń – sieni, izby i komory – w układzie półtoratraktowym. Budynek gospodarczy mieści wozownię, boisko, owczarnię oraz stajnię.

W 1981 roku Muzeum Tatrzańskie zakupiło zagrodę, a w latach 1982–1985 przeprowadziło jej remont konserwatorski. W budynkach urządzono ekspozycję etnograficzną ukazującą biedne gospodarstwo spiskie z przełomu XIX i XX wieku. W dużym stopniu wykorzystano do tego celu zachowane oryginalne wyposażenie chałupy i budynków gospodarczych. W sieni stoi sąsiek, naczynia bednarskie związane z pasterstwem: *putnie* na wodę, *konewki*, *rajtopki* na mleko i inne przedmioty potrzebne w gospodarstwie. Skromne wyposażenie izby stanowi piec, który niegdyś miał otwarte palenisko, w związku z czym podczas gotowania garnki, stawiano na żelaznych trójnogach (tzw. *drajfusach*). We wnętrzu znajdują się następujące meble:

łóżko, półka na naczynia, ławy oraz stół, nad którym wisiły dawniej obrazy na szkle, zastąpione później oleodrukami. Na ścianach wiszą makatki i zdobione fajansowe naczynia. Funkcję szafy pełnią żerdki wiszące nad łóżkiem i koło pieca.

Zabudowania gospodarcze to drewnitnia (tzw. *jata*), owczarnia, boisko i stajnia. Przekryte są wspólnym dachem pobitym dranicami. *Jata* służyła za skład drewna i miejsce, gdzie przechowywano *gnatki* (sanki) oraz nie używany latem sprzęt tkacki. Na klepisku boiska odbywała się młocka przy pomocy cepów. Tu wykonywano też niektóre prace związane z obróbką lnu.

Ważniejsza literatura

Kozak A.: *Zagroda Sołtysów w Jurgowie*. Przewodnik, Zakopane 2001.

68

Zagroda Korkoszów w Czarnej Górze (Muzeum Kultury Ludowej Spisza)

Czarna Góra to wieś położona na zboczach i szczycie Czarnej Góry, składa się z trzech osiedli – Przed Górą (od strony Jurgowa), Sołtystwo (na szczycie) oraz Za Górą (od strony Trybsza). Powstała ona prawdopodobnie pod koniec XVI lub na pocz. XVII wieku na prawie wołoskim. Do Czarnej Góry dotarli pod koniec XVII lub na pocz. XVIII wieku Cyganie, którzy osiedlili się w przysiółku Budzowskie (przy drodze do Jurgowa). Ich potomkowie mieszkają tu po dziś dzień.

69

70

We wsi zachowała się duża liczba zabytkowych zagród. W przeciwieństwie do typowej zwartej zabudowy wsi spiskich (która dominuje we Frydmanie, Krempachach, Nowej Białej i Trybszu) w Czarnej Górze jest ona rozproszona, a zagrody są przeważnie drewniane. Ich architektura wykazuje liczne podobieństwa do budownictwa podhalańskiego, co ujawnia się zwłaszcza w zastosowaniu dachu półszczytowego i dekoracji szczytów (*stonecko*, *pazdur*).

Zagroda Korkoszów położona jest przy drodze z Trybsza do Jurgowa, w pobliżu kościoła. Stanowi interesujący przykład rozwoju spiskiej zagrody, od dwubudynkowej (chałupa i stajnia) – z końca XIX wieku – do wielobudynkowej zagrody zabudowanej w literę „U” (niepełny *okół*) uformowanej ostatecznie w latach trzydziestych XX stulecia. Najstarsze budynki, tj. chałupę (składającą się z sieni i izby) oraz stajnię, wybudował pod koniec XIX wieku Alojzy Chyżny. On też, po powrocie z Ameryki, rozbudował w 1919 roku całą zagrodę. Do chałupy dostawił od strony drogi „wielką izbę” z komorą, a do stajni boisko i owczarnię. W 1930 roku zagrodę zamieszkali Elżbieta i Sebastian Korkoszowie. Oni też przeprowadzili w latach 30. kolejną rozbudowę zagrody. Wzniesiono wówczas drugą stajnię (murowaną z kamienia), a także wozownię i chlew. W dawnej stajni Sebastian Korkosz wraz z sąsiadem Bartłomiejem Chudackiem zbudowali pierwszy we wsi drewniany kierat. Po raz kolejny przebudowano dom (w miejscu komory wzniesiono „izbę pańską”, tzw. *izbeckę*). Prowadziło do niej oddzielne wejście przez ganek, którego balustrada i szczyt zostały ozdobione wycinanym w desce motywem „buraka”.

W latach pięćdziesiątych Korkoszowie wraz z dziećmi przenieśli się do Czechosłowacji, a opuszczona zagroda ulegała stopniowemu zniszczeniu. W 1980 roku rodzina przekazała zagrodę na rzecz Skarbu Państwa z myślą o utworzeniu w niej muzeum spiskiej kultury ludowej.

Latem 1981 roku Muzeum Tatrzańskie przystąpiło do remontu konserwatorskiego zabudowań, który ukończono zimą 1983 roku. We wnętrzach urzą-

71

zione zostało muzeum przedstawiające bogate gospodarstwo spiskie z okresu międzywojennego. Ekspozycje wchodzące w skład wyposażenia chałupy i budynków gospodarczych zakupione zostały w Czarnej Górze. Do najciekawszych należą części stroju ludowego, w tym charakterystyczny, spotykany tylko w Czarnej Górze, kapelusz dróżbiarski.

W ciągle zmieniającej się wsi drewniana zagroda Korkoszów jest miejscem, gdzie jeszcze żyje odchodzący już w przeszłość świat chłopskiej kultury.

Ważniejsza literatura

Jabłońska T., Moździerz Z.: *Zagroda Korkoszów w Czarnej Górze. Muzeum Kultury Ludowej Spisza. Odział Muzeum*

72

Tatrzańskie w Zakopanem, Zakopane 1984 [folder].

Kozak A.: *Zagroda Korkoszów w Czarnej Górze. Przewodnik, Zakopane 2001.*

Dwór w Łopusznej (Muzeum Kultury Szlacheckiej)

Łopuszna to wieś położona w dolinie potoku Łopuszanka, wciętej w południowe stoki Gorców, oraz nad jego ujściem do Dunajca. Południowy kraniec wsi

przecina szosa Nowy Targ–Krościenko. Dolna część Łopusznej jest gęsto zabudowana, górna natomiast to rozrzucone osiedla – Zarębek Niżni, Średni i Wyżni.

Początki wsi datuje się na drugą połowę XIII wieku. Dnia 28 lipca 1364

roku wieś została lokowana na prawie niemieckim. We wsi zachowane są nieliczne zabytkowe zagrody i relikty obiektów przemysłowych. Do najcenniejszych zabytków należą kościół pw. Świętej Trójcy i św. Antoniego Opatą oraz dwór Lisickich i Tetmajerów.

Dzieje folwarku w Łopusznej mogą sięgać XVI wieku, kiedy to wieś „w uznaniu zasług” otrzymał podobno od króla Stefana Batorego Walerian Grzywa Poradowski. Na początku XVII wieku właścicielem wsi był kasztelan sądecki, Hieronim Przyłęcki. Badania archeologiczne wykazały ślady starszej budowli w miejscu obecnego dworu, a także potwierdziły przypuszczenia o obronnym charakterze ogrodzenia kamiennego, które zachowało się we fragmentach wokół podwórzki gospodarczych. Część murów została wykorzystana później jako ściany zewnętrzne wozowni i dwóch stajni.

Dwór i zachowane zabudowania folwarczne związane są z nazwiskiem Jana Prusa Lisickiego z Lisic pod Pawłowicami, który w 1721 roku wydzierżawił Łopuszną od łowczego koronnego, Kaspra z Cienia Cieńskiego. Nie wiadomo, jakie zabudowania wznosił on w obrębie dzisiejszego zespołu, w każdym razie folwark po raz pierwszy zaznaczony został schematycznie na mapie Seegera z lat 1770–1772.

Budowa obecnego dworu wiąże się z nazwiskiem Romualda Lisickiego, najmłodszego syna Jana i Barbary z Janickich, uczestnika konfederacji barskiej w 1768 roku. Budynek wzniesiono ok. 1790 roku. Na czas powstania budowli z końcem wieku XVIII wskazuje forma architektoniczna, znana z rysunku Stanisława Cerchy. Był to typowy dwór

polski, drewniany, zrębowy, odeskokowany, z gankiem i facjatką o falistym barokowym szczycie od frontu, nakryty wysokim, gontowym dachem – łąmanym polskim. Najstarszy drukowany opis dworu znajdujemy w *Dzienniku podróży do Tatrów* Seweryna Goszczyńskiego. W tym czasie w Łopusznej gospodarzył Leon Przerwa Tetmajer wraz z żoną, córką Romualda Lisickiego, Ludwiką. Po śmierci Leona (w 1881 roku) i Ludwiki (w 1889 roku) dwór odziedziczyła ich córka Kamila, która poślubiła Kazimierza Lgockiego.

W 1892 roku Lgoccy wyremontowali dwór, zmieniając gruntownie jego wygląd. Zrębowe ściany zostały gęsto nabite kołkami, a następnie otynkowane i pobielone. Wprowadzone drewniane, okrągłe słupy-kolumny miały odciążać ściany, przejmując ciężar wysokiego łąmanego dachu. Falisty szczyt facjatki nad gankiem został zastąpiony trójkątnym zdobionym motywami w stylu szwajcarskim.

Majątek pozostał własnością rodziny Lgockich do 1949 roku. W tymże roku majątek dworski wraz z budynkami został przejęty przez Skarb Państwa i przekazany państwowemu gospodarstwu rolnemu. Niewłaściwie użytkowane i nie remontowane budynki dworskie zaczęły niszczyć. W 1958 roku z inicjatywy Hanny Pieńkowskiej przeprowadzono pierwszy remont konserwatorski dworu, podczas którego w miejsce trójkątnego szczytu facjatki ponownie wprowadzono falisty, nie mający jednak uzasadnienia przy pozostawieniu tynkowanego i bielonego zrębu.

W maju 1978 roku dwór w Łopusznej przejęło Muzeum Tatrzańskie, które

przeprowadziło jego remont w latach 1978–1983. W Łopuszańskim dworze organizowane jest Muzeum Kultury Szlacheckiej. Do zwiedzania udostępniane są wnętrza dworu oraz kuchnia. Po wschodniej stronie zespołu dworskiego ustawiono chałupę Klamerusów.

Chałupa Klamerusów

Poza wschodniej stronie zabudowań dworskich, przy drodze do Łopusznej, stoi drewniana chałupa Klamerusów przeniesiona tutaj z centrum wsi. W 1980 roku Muzeum Tatrzańskie zakupiło zabytkowy dom, który po roz-

biórce postawiono w miejscu dawnych zabudowań folwarcznych (piekarnia, chałupa karbowego). Oznaczony numerem 105 budynek należał do rodu Klamerusów. Wybudował go w 1887 roku Jan Klamerus „Sowa”, co poświadcza inskrypcja na *sosrębie* w dużej izbie.

Dom Klamerusów urządzono głównie eksponatami zakupionymi we wsi. Składa się on z kilku dobrze wyposażonych pomieszczeń: sieni, kuchni zwanej *izbecką*, „dużej izby” oraz pomieszczeń gospodarczych – strychu i komory przybudowanej z tyłu domu.

Zbigniew Moździerz

Ważniejsza literatura

Wesołowska M.: *Chałupa Klamerusów w Łopusznej*, Zakopane 2002.

Majka M.: *Zespół dworski w Łopusznej*. „Materiały i Sprawozdania Konserwatorskie województwa krakowskiego” T. 4: 1971–72.

Moździerz Z.: *Dwór w Łopusznej*, Zakopane 2007 [folder].

ABSTRACT

Open-air museum at the ‘Dr Tytus Chałubiński Tatra Museum’ in Zakopane

Zakopane, ul. Krupówki 10,
34-500 Zakopane
tel.: 018 20 15 205, 018 20 12 935,
faks: 018 20 63 872
www.muzeumtatrzańskie.com.pl,
e-mail: biuro@muzeumtatrzańskie.pl

The Tatra Museum was established in 1888 by Adolf Scholtz. Practically immediately after the inauguration, apart from its basic activities, the establishment dealt in the preservation of historical monuments. This type of activities was developed especially in the inter-war period, when the manager was Juliusz Zborowski (in cooperation with Bogdan Treter, a conservator of the Cracow’s district), as well as after the World War Two (in cooperation with dr Hanna Pienkowska, Conservator of Historical Monuments of the Cracow’s Province). The fruit of the typical museum and conservation activities is the ‘open-air museum’ which is a unique exhibition of historical monuments of architecture and buildings preserved in their natural surroundings.

In 2008, repair and upgrading works were performed on the cottage of the Gąsienica Sobczak family, at the road to Rojek, by adapting the cottage

to a museum exhibition dedicated to the origins of the Zakopane style. The history of the cottage dates back to the 1830s, and is linked to the name

of Stanisław Gąsienica Sobczak *aka* 'Johyma', a sculptor from Zakopane. There are four museum branches in Podhale and in the Polish Spisz Region.

The Museum of Gentry Culture in the manor at Łopuszna has been arranged in the buildings related to the Lisicki and Tetmajer families. The oldest structure is a pargeted, wooden manor, dating back to circa 1790. Of interest is the exhibition arranged in the Klamerus family cottage, on the eastern side of the manor section, which shows some objects collected in the village. The museum of Chocholow Uprising is arranged in the Bafia homestead at Chocholow. The history of the cottage dates back to 1798, but its today's form comes from 1889, when the cottage was rebuilt.

In the Korkosz homestead at Czarna Gora one may see the exhibition of a wealthy peasant's family from the interwar period. It is one of the part of the Museum of Folk Culture of the Spisz region. The other part of the Museum said is housed in the homestead of Soltys – destitute countrymen – at Jurgow.

Zbigniew Moździerz

76

77

5. Orawski Park Etnograficzny w Zubrzycy Górnej

Muzeum – Orawski Park Etnograficzny w Zubrzycy Górnej

34-484 Zubrzyca Górna

tel.: 018 28 52 709

www.orawa.eu, e-mail: biuro@orawa.eu

Polska Orawa

Górna i Dolna Orawa stanowią wspólnie historyczną krainę położoną niegdyś na pograniczu polsko-węgierskim, a dzisiaj polsko-słowackim. Należąca do Polski od 1920 roku część Górnej Orawy – położona na południowych stokach Beskidu Wysokiego (tj. Pasma Babiogórskiego), obejmująca część Kotliny Orawsko-Podhalańskiej oraz Działów Orawskich, od południowego zachodu sięgająca granicy polsko-słowackiej – nazywana jest w literaturze (zwłaszcza turystycznej) Polską Orawą. W północnej części krainy łagodny niewysoki

łańcuch gór zdominowany jest przez masyw Babiej Góry (1725 m n.p.m.), zwanej „królową Beskidu Wysokiego”. W części południowej góry przechodzą w łagodne pogórze. W dolinach ciągną się łańcuchami wsie orawskie sporadycznie wychodzące pojedynczą zabudową wyżej, tworząc samotnicze osiedla. Część południową Polskiej Orawy zajmują tzw. Bory, tj. kompleks torfowisk zwanych tutaj „puściznami”. W XVI wieku granica pomiędzy Polską a Węgrami nie była dokładnie ustalona i nic dziwnego, bo tereny dzisiejszej Górnej Orawy pokryte były jeszcze praborami. Wiadomo tylko, że za Kazimierza Wielkiego – od 1368 roku – funkcjonowała w Jabłonce komora celna, która stanowiła na tym obszarze najdalej wysunięty punkt reprezentujący polską administrację królewską. Jednak inicjatywa skolonizowania tych ziem wyszła od pana na Zamku Orawskim – Franciszka Thurzona. Nasilenie akcji przypadło na drugą poł. XVI wieku i początek XVII wieku, kiedy to powstały Bukowina (w 1567 roku), Jabłonka (w 1575 roku), Piekielnik, Podwilk, Orawka (wszystkie w 1585 roku), Lipnica Mała (w 1606 roku), Chyżne (w 1614 roku) i Lipnica Wielka (w 1619 roku). Kolonizacja odbywała

się na prawie wołoskim, a osadnikami byli najczęściej chłopi pańszczyźniani zbiegli z majątków panów polskich (m.in. Komorowskich, Zebrzydowskich czy Ogińskich).

Zubrzyca po raz pierwszy wzmiankowana jest w rejestrach podatkowych Państwa Orawskiego w 1567 roku oraz w 1604 roku. Jako samodzielna wieś, Zubrzyca Górna została wytyczona w 1614 roku, a pięć lat później, w 1619 roku, sporządzona została umowa lokacyjna pomiędzy Jerzym Thurzonem a sołtysiem, Andrzejem Moniakem i sześcioma osadnikami, zgodnie z którą uzyskali czas wolny od podatków „na zagospodarowanie się”, czyli tzw. wolniznę (było to przeważnie dziewiętnaście lat).

Niewiele później, bo już na początku XVII wieku, całą Orawę objęła akcja reformacji religijnej (Jerzy Thurzo przeszedł na protestantyzm w 1610 roku). Formalny przymus ze strony Thurzonów (a później Thökölych) do przechodzenia na protestantyzm zaowocował powstawaniem, także na terenie

dzisiejszej Polskiej Orawy, zborów protestanckich (m.in. w Podwilku oraz w Jabłonce, z filią w Lipnicy Wielkiej). Akcją kontrreformacji wspierał dwór cesarski w Wiedniu – doszło nawet do walk na tle religijnym. Chłopi górnoorawscy, w dużej mierze polskiego pochodzenia, opowiedzieli się za katolicyzmem, tym samym wspierając cesarza. Pod wodzą swoich sołtysów stawiali zbrojny opór przeciwko „panom z Zamków Orawskich”. Ośrodkiem akcji kontrreformacyjnej był wzniesiony ok. połowy XVII wieku kościół w Orawce.

Po zwycięstwie katolicyzmu na Górnej Orawie cesarz Leopold I nie zapomniał o wspierających go sołtysach, których w 1673 roku uwłaszczył i nobilitował. Jednym z nich był Mateusz Moniak – sołtys z Zubrzycy Górnej – który niebawem wznosił we wsi dwór, który przetrwał do obecnych czasów. W 1937 roku rodzeństwo – Joanna Wilczkowa i jej brata Sandor Lattyak (Andrzej Łaciak), ostatni spadkobiercy sołtysiej rodziny Moniaków – przekazali dwór na rzecz Skarbu Państwa Rzeczypospolitej Polskiej. Na mocy aktu darowizny Skarb Państwa stał się właścicielem posesji o powierzchni ponad 4 ha, na której znajdował się zabytkowy dwór wraz z budynkami gospodarczymi oraz otaczający je park z imponującym starodrzewiem. W testamencie ofiarodawcy napisali:

Życzeniem naszym jest zabezpieczenie dla przyszłości starodawnego charakteru tego osiedla dworskiego w formie muzeum, w którym by znalazły pomieszczenie również ruchomości należące do rodziny z historią dworu i tej ziemi związane.

Historia parku etnograficznego

Orawski Park Etnograficzny w Zubrzycy Górnej powstał dzięki wspomnianej darowiźnie. Była ona efektem starań ówczesnego konserwatora zabytków okręgu krakowskiego – Bogdana Tretera oraz dyrektora Muzeum Tatrzańskiego w Zakopanem – Juliusza Zborowskiego. Jeszcze jesienią 1937 roku przystąpiono do robót konserwatorskich. Wymieniono wówczas gontowe pokrycie dachowe. Wybuch II wojny światowej uniemożliwił kontynuację remontu. W rok po jej zakończeniu, w lecie 1946 roku, udało się rozpocząć prace przy wymianie podwalin, ale szybko zostały one przerwane. Dopiero pięć lat po zakończeniu wojny staraniem Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Krakowie – dr Hanny Pieńkowskiej – remont zespołu dworskiego w Zubrzycy Górnej został wznowiony, a dwa lata później rozpoczęto realizację Orawskiego Parku

79

Etnograficznego. Hanna Pieńkowska wspominała po latach:

...Dyrektor Zborowski konsultował wszystkie prace prowadzone w tym zespole od roku 1950, jak również brał czynny udział w ustaleniu koncepcji zorganizowanego tu przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków pierwszego w kraju w pełni działającego Parku Etnograficznego [H. Pieńkowska: *Juliusz Zborowski wobec konserwacji zabytków* [w:] *Zborowski Juliusz: Pisma podhalańskie*, Kraków 1972, T. 2, s. 12].

Organizacja skansenu nastąpiła już po śmierci ostatniej przedstawicielki rodu Moniaków – Joanny Wilczkowej, która na mocy aktu darowizny miała zapewnione dożywotnie zamieszkiwanie we dworze. Zmarła w 1951 roku,

80

81

nie doczekawszy zakończenia remontu zniszczonego dworu. Po jej śmierci użytkownikiem terenu dworskiego i budynków zostało Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze – Oddział w Zakopanem. Po zakończeniu remontu dworu i budynków gospodarczych, w latach 1953–1954, przystąpiono do organizacji ekspozycji muzealnej oraz budowy skansenu. Prace te powierzono Podhalańskiej Komisji Opieki nad Zabytkami (Sekcji Oddziału PTTK w Zakopanem). Opiekę merytoryczną objęły Hanna Pieńkowska oraz Wanda Jostowa – kustosz Muzeum Tatrzańskiego i członek Podhalańskiej Komisji Opieki nad Zabytkami. Wspomagał ją niezmordowany Juliusz Zborowski oraz sporadycznie inni pracownicy Muzeum Tatrzańskiego. Po uroczystym otwarciu skansenu w 1955 roku rozpoczęto starania o pozyskiwanie najbardziej typowych dla tego regionu zabytków.

Zinventaryzowano i przewieziono kilka chałup mieszkalnych charakterystycznych dla poszczególnych wsi, zakłady przemysłu ludowego i obiekty tzw. małej architektury.

Dzięki staraniom Hanny Pieńkowskiej w sąsiedztwo dworu Moniaków przenoszono kolejne obiekty. W 1957 roku postawiono chałupę Paś-Filipka z Jabłonki, w 1959 roku „czwórkę” z Zubrzycy Dolnej, w latach sześćdziesiątych budynki przemysłowe (folusz, tartak, kuźnię). W 1975 roku skansen rozrósł się terytorialnie o pobliską dwuhektarową parcelę, na której stanęła kolejna chałupa z wyżką. Dwa lata później, w 1977 roku, wykupiono pobliskie, niemal stuletnie gospodarstwo z oryginalnym wyposażeniem (zagroda Misińców). W tym czasie społecznym kustoszem, a od listopada 1973 roku dyrektorem, była dr Wanda Jostowa.

W 1981 roku placówkę objęła Grażyna Herzig-Wolska. Za jej kadencji objęto opieką istniejącą od 1967 roku Izbę Regionalną w Sidzinie, która z biegiem lat rozrosła się do niewielkiego skansenu, o którym będzie mowa później. Muzeum podjęło w tym czasie starania o ochronę dwóch obiektów *in situ* („w miejscu”) – zagrody Kowalczyka, którą wykupiono w 1983 roku, oraz zagrody Duliba, która niestety spłonęła w 2001 roku. W 1984 roku, nieopodal zagrody Misińców, postawiono dom Świetlaka przeniesiony z Ochlipowa. Miał on być zaczątkiem niewielkiej „wioski”, którą planowano w widłach Czarnego Potoku i Syhica. W latach dziewięćdziesiątych XX wieku przeniesiono na wspomniany teren chałupę Joanny Moniak z Zubrzycy Górnej, a na przełomie XX i XXI stulecia chałupę Jana Czarniaka, również z Zubrzycy Górnej, oraz dawną szkołę z Lipnicy Wielkiej.

Od 2001 roku Orawski Park Etnograficzny działa pod kierunkiem Emilii Rutkowskiej. W 2004 roku Muzeum pozyskało kolejny obiekt – chałupę Miraja z Jabłonki, która w lipcu tegoż roku została rozebrana i zmagazynowana na terenie skansenu. Od 2006 roku Muzeum rozbudowuje się w oparciu o „Projekt zagospodarowania przestrzennego” opracowany przez arch. Zygmunta Lewczuka. Poszerzono teren skansenu o niespełna 0,5 ha i przystąpiono do prac inwestycyjnych. Postawiono zagrodę Miraja oraz dwie baczki, będące rekonstrukcjami autentycznych obiektów z Hali Śmietanowej i Chyżnego. Rozebrano także budynek gospodarczy Solawy, przeznaczony do postawienia w następnym roku. Ostatnim nabytkiem jest kościół z Tokarni rozebrany w 2007 roku i zrekonstruowany w pobliżu zagrody Misińców.

Dwór Moniaków

Głównym obiektem i najcenniejszym zabytkiem Muzeum jest dwór Moniaków wraz z budynkami gospodarczymi, który obrazuje życie drobnej szlachty. Na podstawie tradycji rodzinnej jego początki można datować na ostatnią ćwierć XVII wieku i prawdopodobnie czasy te pamięta zachodnie skrzydło budynku. Skrzydło wschodnie zostało wybudowane w 1784 roku, o czym zaświadcza data wyrzeźbiona na potężnym sosńbie w świetlicy.

Architektura dworu posiada wiele elementów świadczących o związkach formalnych z orawskim budownictwem

82

ludowym, zwłaszcza z najbardziej typowym jego przedstawicielem, którym jest „chałupa z wyżką”. Co prawda charakterystyczna galeryjka-pięterko, tzw. *przedwysce*, nie występuje na całej długości elewacji frontowej, ale tylko w obu jej narożnikach, jednak nawiązanie to jest oczywiste. Dwór Mośniaków jest budynkiem o ścianach konstrukcji zrębowej bez zewnętrznego odeskowania, czyli jakby znacznie powiększoną chałupą. Z *przedwysca* wiodą drzwi do nie użytkowanych, niemieszkalnych komór, zwanych *wyżkami*, które pełniły rolę pomieszczeń magazynowych. Dach praktycznie czterospadowy pobity został gontem. W jego frontowej połaci znajdują się dymniki służące do odprowadzania dymu, dwór bowiem, co stanowi o jego unikatowości, przetrwał do czasów współczesnych jako kurny. Wejście frontowe od strony południowej oraz tylne od strony północnej – poprzez typowe dla dawnego orawskiego budownictwa ludowego łukowe odrzwia – prowadzą do sieni.

Wnętrze dworu, z oryginalnym wystrojem i wyposażeniem, zachowało klimat minionej epoki. We wschodniej ścianie sieni znajdują się otwory („czeluście”) dwóch pieców, które ogrzewają sąsiednie pomieszczenia mieszkalne. Belki sieni i sąsiedniej „czarnej izby” – kuchni, do której wiodą drzwi znajdujące się w zachodniej ścianie sieni, poczerniały od sadzy i dymu po niemal trzech wiekach użytkowania.

Wnętrze „czarnej izby” zaskakuje nieco wysoko umieszczonym pułapem, ale miało to związek z kurnym sposobem odprowadzania dymu. Rzeczywiście, w narożu izby wybudowano potężnych rozmiarów piec pozbawiony przewodów kominowych. Przed otworem pieca na nalepie, to jest cokole kamiennym, rozpalano otwarte ognisko. Dym z paleniska krążył po całej izbie, tworząc charakterystyczną chmurę w górnej jej części, powodując łzawienie i często wywołując krztuszenie – stąd poruszanie się po wnętrzu było bardzo utrudnione. Na strych wydostawał się on otworem zwanym *woźnicą* w powale izby nad nalepą lub otwartymi drzwiami do sieni. Cokół nalepy łączył się z kamiennym piecem ogrzewczym. Gdy płomień ogniska rozpalanego na nalepie gaś, wsuwno rozżarzony węgiel drzewny w czeluść pieca, zamykając otwór płaskim kamieniem. Podobny, lecz mniejszych rozmiarów piec znajduje się przy drzwiach do sąsiedniej izby, *światnicy*. Poczerniałe od dymu ściany „czarnej izby” czyszczono olejem lnianym, stąd błyszczą w ciemnościach izby swoistą politurą, która podkreśla ich czerwono-czarny kolor.

Na belkach umieszczonych wysoko pod powałą izby układano drewno przeznaczone do suszenia. Stąd w wyposażeniu izby drabina (która umożliwiała układanie i zdejmowanie drewna) oraz *gnatek* (kloc służący do rąbania). Pod pułapem zawieszano na kołkach półcie słoniny i wianki kielbas, które wędziły się w dymie zbierającym się pod powałą. Oświetlenie izby stanowił kaganek napełniony olejem lub topionym maśłem, z oszczędności jeden, ustawiony w okienku pomiędzy izbą czarną a *światnicą*. „Izba czarna” nie miała podłogi tylko glinianą polepę. Jedynie jeden narożnik był *wydylowany* żerdziami z przeznaczeniem dla młodego inwentarza, który trzymano tu od zimy do wczesnej wiosny. Potrzebne były więc *jasła*, w które wkładano karmę dla zwierząt. W „izbie czarnej” gotowano na otwartym ognisku pożywienie dla domowników, ustawiając garnki na *dryfusach*

(trójnogach), żeby zapobiec przypalaniu się potraw. Nad otwartym ogniskiem wisiał na łańcuchu lub na haku drewnianym kocioł z gorącą wodą. Na „kamieniach” (żarnach) mielono ziarno na mąkę, wstępnie tłuczono sól lub jęczmień na krupy, w maśniczce robiono masło, w wielkich kadziach kiszone kapustę.

Z „czarnej izby” drzwi prowadzą do *światnicy*, w której podłoga wykonana została z tzw. *fosztów*. *Światnica* w dworze Moniaków, jakkolwiek posiada typowo orawski ludowy wystrój, niemniej – służąc rodzinie szlacheckiej – zawiera bogatsze nieco umeblowanie i brak w niej *żerde* z odzieżą charakterystycznych dla chłopskich wnętrz mieszkalnych. Głównym sprzętem i zarazem elementem dekoracyjnym w tej izbie jest ozdobna trzyczędowa *listwa* zawieszona na ścianie szczytowej na wprost wejścia. Półkę zapełnia górą długi rząd

prymitywnych obrazków malowanych na szkłe przez anonimowych artystów wiejskich, poniżej ustawiony jest rząd talerzy, często ręcznie malowanych, a pod nimi wiszą na kołkach fajansowe i porcelanowe kubki, tzw. *siałki*. Z mebli znajdujących się w *światnicy* zwraca uwagę stół zdobiony intarsjowaniem o tematyce biblijnej.

Odmienny charakter posiadają pomieszczenia wschodniego skrzydła dworu. Ich urządzenie odpowiada charakterowi wnętrz XIX-wiecznych skromniejszych dworców ziemiańskich.

84

85

86

Salonik (świetlicę), najbardziej reprezentacyjną izbę dworu, wypełniają meble w stylu Biedermeyer i Ludwika Filipa. Na kredensie ustawiono niewielki zbiór porcelany. Wnętrza mieszkalne oświetlano lampami naftowymi i świecami. Z saloniku niskie drzwi od strony wschodniej prowadzą do dawnej kancelarii sołtysiej, a drugie, już normalnej wysokości – do „komnatki—alkierzyka”, gdzie zamieszkiwały kobiety.

Zachowane dawne budynki gospodarcze Moniaków, nieco późniejsze od dworu (przełom XVIII i XIX wieku), ustawione od północy w nieregularny czworobok, wykorzystano w celu przedstawienia różnych działów gospodarki orawskiej. Są to owczarnia, chlewnia, szopa i wozownia.

Obiekty kultury ludowej

Najliczniejszą warstwę górnoorawskiego społeczeństwa tworzyli chłopi – bogaci, średniozamożni i biedni. Wnętrze średniozamożnego chłopa przedstawia chałupa Franciszka Kota z Zubrzycy Górnej, zbudowana w 1869 roku, przeniesiona do skansenu w 1969 roku. Jest to „chałupa z wyżką”. Posiada ona piętrową nadbudowę, w której mieści się wyżka, a wzdłuż jej ściany frontowej biegnie *przedwysce*, na którym suszono len i bieliznę. Budynek przykryty jest czterospadowym gontowym dachem posiadającym we frontowej połaci dwa dymniki (chałupa, podobnie jak dwór, jest kurna). Łukowe odrzwia i drzwi ozdobione motywem wschodzącego słońca prowadzą do sieni umieszczonej z boku (układ śląsko-spi-ski). Z sieni drzwi prowadzą do „czarnej izby”, której wyposażenie przypomina umeblowanie z dworu Moniaków, ale ze względu na rozmiary izby jest znacznie

87

uboższe. Za „czarną izbą” znajduje się *świątница*, w której stoi się łóżko z pościelą wniesioną przez gospodynię we wianie. Na żerdkach w pobliżu pieca zawieszano świąteczne ubranie. Na szczytowej ścianie umieszczano listwę z obrazami i ozdobnym naczyniem. Orawskie wnętrza mieszkalne wyposażone były głównie w sprzęty własnego wyrobu.

Stojąca na prawo od bramy głównej wiodącej do muzeum duża chałupa Dziubka z Jabłonki stanowi przykład domostwa bogatego chłopca. Datowana na 1839 rok. Jest to również „chałupa z wyżką”, o planie dworcowym – sień pośrodku, po jej lewej stronie „izba czarna”, *świątница*, alkierz i komory, po prawej dwie nieopalone izdebki. Dom kryty jest *kijcokami*, tj. częściowo słomą i częściowo gontem. We wnętrzu ekspozycja weselna ukazująca wszelkie charakterystyczne cechy orawskiego wesela, czyli układ stołów, hierarchiczne rozmieszczenie gości, strój odświętny Orawiaków.

Blisko dzwonnicy stoi zagroda Możdżeńców z Podszkła stanowiąca przykład zagrody biedniackiej. Na teren skansenu została przeniesiona w 1971 roku. Budynek ten łączy część gospodarczą i mieszkalną pod jednym dachem. Część mieszkalna to jedna sionka, kurna „czarna izba” (której wyposażenie stanowią najkonieczniejsze sprzęty) oraz *świątница* – malutka izdebka opalana z kuchni. Część gospodarcza składa się ze stajenki na jedną krowę, szopy i wiaty.

Domem zasobnym, świadczącym o wysiłku artystycznym włożonym w jego wykonanie, jest chałupa Paś-Filipka z Jabłonki stanowiąca kolejny przykład „chałup” z wyżką”. Wybudowana w 1843 roku, zawiera jednakże elementy starsze, jak *sosrqb* w alkierzu z 1765 roku. Na teren skansenu została przeniesiona w roku 1957. Zorganizowano tu ekspozycję prezentującą dawne tkactwo orawskie. We wnętrzu domu, z wyposażeniem z lat międzywojennych, stoją trzy warsztaty tkackie, na których tkano płótno, szmaciane chodniki i sukno. Dom spełniał funkcję warsztatu produkcyjnego i pomieszczenia mieszkalnego, więc cenniejsze przedmioty, np. pościel wyprawową córki, przeniesiono do sąsiedniej „komnatki”.

W Muzeum prezentowane są także cztery chłopskie zakłady przemysłowe: olejarnia pochodząca z Lipnicy Małej, kuźnia, tartak i folusz. W olejarni wyrabiano olej z siemienia lnianego. Siemię lniane tłuczono w stępach na miazgę, po czym podgrzewano ją w kociołku. Następnie wkładano do lisicy (drewnianej prasy) i przez uderzanie taranami (drewnianymi młotami), tłoczono olej. Kuźnia to mały budynek na-

kryty dachem z dużym okapem nadwieszonym nad wejściem. We wnętrzu znajduje się charakterystyczny piec, w którym miechem podsycano ogień.

Nad potoczkiem ustawiono tartak i folusz. W foluszu za pomocą gorącej wody spiliśniano sukno przeznaczone do wyrobu ubrań. Tartak odznacza się skomplikowanym mechanizmem świadczącym o wysoko rozwiniętym zamyśle technicznym konstruktora. W pobliżu dworu znajduje się pasieka złożona z 13 uli. Otacza ją płotek z tyniorek – rodzaju dranic dartych z żerdzi. Do interesujących obiektów należy

88

też dzwonnica do rozpędzania chmur burzowych przeniesiona z przysiółka Zimna Dziura w Zubrzycy Górnej (zabrano ją z zagrody Kowalczyka, z której zabrano obiekt, a postawiono replikę). Posadowiona na niskiej podmurówce ma konstrukcję zrębową i częściowo słupowo-szkieletową. Ściany nachylone skośnie ku środkowi i szalowane są deskami. Na tej konstrukcji wsparto nadbudowę z półokrągłymi okienkami, w której znajduje się XVII-wieczny dzwonek.

Za pierwotnym terenem skansenu, w sąsiedztwie zachowanej „w miejscu” zagrody Misińców, ustawiano kolejne obiekty. Są to m.in. dwie zagrody wielobudynkowe. Jedna, z pobielanymi budynkami gospodarczymi w układzie

jednorzędowym, przeniesiona została z Chyżnego. Obok, po przeciwnej stronie drogi, zagroda typu „L” z chałupą mieszkalną z 1859 roku z Lipnicy Małej. Dwurzędowa zagroda z zachowanym starym sadem, ogródkiem, kuźnią i wolno stojącą piwnicą w stoku to zagroda rodziny Misińców. Reprezentuje typ budownictwa z przełomu XIX i XX wieku, z charakterystycznym dachem naczółkowo-pryzmowym. Wnętrza już jednotraktowe, układ asymetryczny z „bez sień izbą”. Za potokiem ustawiono chałupę Światłaka z pierwszej poł. XX w. Obok, na rozległej polanie, stoi XIX-wieczna chałupa z Piekelnika z wyżką, za nią zagroda jednobudynkowa z Zubrzycy Górnej. Po przeciwnej stronie drogi stoi dwubudynkowa zagroda Czarniaków

z Zubrzycy Górnej z lat trzydziestych XX wieku. Budynek mieszkalny i gospodarczy łączy szeroka, dwuskrzydłowa brama pod gontowym zadaszeniem. W sąsiedztwie znajduje się drewniana szkoła z Lipnicy Wielkiej z przełomu XIX i XX wieku, przeniesiona wraz z częścią autentycznego wyposażenia.

Od 2006 roku Muzeum rozbudowuje się w oparciu o wspomniany „Projekt zagospodarowania przestrzennego”. Na jego podstawie po północnej stronie terenu postawiono zagrodę Miraja oraz dwie baczki będące rekonstrukcjami autentycznych obiektów z Hali Śmiętowej i Chyżnego. W pobliżu zagrody Misińców, po jej wschodniej stronie, stawiany jest obecnie kościół z Tokarni.

W sumie w Orawskim Parku Etnograficznym, oprócz układu przestrzennego dworu i zabudowań gospodarczych, w których obecnie znajdują się magazyny eksponatów, pokazano 20 ekspozycji obrazujących życie różnych warstw społecznych (szlachta, chłopi: bogaci, średniozamożni, biedni) na Orawie na przestrzeni od XVIII do XX wieku oraz wiejskie zakłady przemysłowe.

Organizatorzy Muzeum dążyli do przedstawienia na terenie Orawskiego Parku Etnograficznego całokształtu kultury tego regionu, choć nie wszystkie przenoszone obiekty pochodziły z terenu Orawy. Obok zabudowań dworskich znalazły się tu chałupy chłopskie (reprezentujące różne części Orawy, charakterystyczne formy architektoniczne oraz wnętrza ukazujące wyposażenie biednych i zamożnych rodzin), budynki związane z gospodarką rolno-hodowlaną, tak typową dla Orawy, lamus, piwnice do przechowywania płodów rolnych, pasieka z ciekawymi typami

uli. Ponadto przeniesiono tu takie wiejskie zakłady przemysłowe zaspokajające potrzeby wsi, jak: tartak, folusz, kuźnia i olejarnia. Uzupełnienie stanowiły dwie karczmy, które w życiu wsi orawskiej odgrywały niepoślednią rolę nie tylko jako miejsce zabaw, ale także jako centrum życia społeczno-towarzyskiego.

W 2001 roku w nowej części skansenu rozpoczęto zajęcia edukacyjne w ramach wiedzy o regionie. Są to tzw. Muzealne Ścieżki Edukacyjne. Na początek wybranych zostało pięć najbardziej dla tego regionu charakterystycznych tematów: malarstwo na szkle („Mistrz i uczeń”), produkcja płótna („Jak to ze lnem było”), pieczenie chleba („Od ziarna do chleba”), wykonywanie zabawek („Orawskie zabawki szmaciane”) i papie-

rowych dekoracji („Ozdoby z bibuły”). Ponadto Muzeum „Orawski Park Etnograficzny w Zubrzycy Górnej” współpracuje z wieloma instytucjami w celu promowania i zachowania tradycji i kultury.

Zbigniew Moździerz

Ważniejsza literatura:

Jostowa W.: *Muzeum – Orawski Park Etnograficzny w Zubrzycy Górnej*. „Wierchy” R. 44: 1975 [wyd. 1976], s. 227–229.

Jostowa W.: *Muzeum Orawski Park Etnograficzny w Zubrzycy Górnej*, Wyd. 3 poszerz., Zubrzyca Górna 1977.

Jostowa W.: *Orawski Park Etnograficzny*. „Materiały i Sprawozdania Konserwatorskie województwa krakowskiego”, T. 2: 1969.

Klimek J.: *Projekt Parku Etnograficznego Ziemi Czorsztyńskiej*. „Materiały i Spra-

wozдания Konserwatorskie województwa krakowskiego” T. 2: 1969.

Pieńkowska H.: *Orawski Park Etnograficzny w Zubrzycy Górnej*. *Z notatnika konserwatora*. „Materiały i Sprawozdania Konserwatorskie województwa krakowskiego”, T. 2: 1969.

Pilch J.: *Dwustulecie Dworu Moniaków*. „Wierchy” R. 53: 1984 [wyd. 1988], s. 254–255.

Pilch J.: *Zubrzyca Górna. Orawski Park Etnograficzny Muzeum*, Wyd. 2, Kraków 2001.

Treter B.: *Dwór Moniaków w Zubrzycy Górnej – przyszłe orawskie muzeum regionalne*. „Wierchy” R. 16: 1938, s. 62–67.

Zborowski J.: *Dworek Moniaków w Zubrzycy Górnej na Orawie własnością państwa*. „Ziemia” R. 27: 1937, nr 9–10, s. 223.

ABSTRACT

Museum – the Orawa Ethnographic Park at Zubrzyca Górna

34-484 Zubrzyca Górna

tel.: 018 28 52 709

www.orawa.eu, e-mail: biuro@orawa.eu

The Orawa Ethnographic Park at Zubrzyca Górna came to exist in a manor house area due to a donation to the Treasury of the Republic of Poland, made by Joanna Wilczkova and her brother - Sandor Lattyak (aka Andrzej Łaciak), the last heirs of the Moniak family, former village leaders. Five years

91

after the end of the World War Two, the manor complex was subject to repair works, and upon their completion one began to arrange the museum exhibition and to erect the open-air ethnographical museum (1953–1954).

The Monial manor dates back to the end of the 17th century (western wing); its extension took place in 1784 (eastern wing). The manor interior with original decoration and furnishings has maintained the aura of the old days. Various sectors of the Orawa region economy are illustrated in the preserved old farm buildings from the turn of the 18th and 19th centuries (sheepfold, pastry, shed and coach house).

In 1957 was erected a 'cottage with a hay chamber' of Paś-Filipek of Jabłonka (1765, 1843) to house an exhibition of former weaving industry in the Orawa Region. The interior of a cottage of a moderately rich peasant is presented in another "cottage with a hay chamber" of Franciszek Kiot from Zubrzyca Górna, built in 1869 and transferred to the museum in 1969. The cottage of Dziubek from Jabłonka, also with a hay chamber, is an exemplary homestead of a rich peasant. It dates back to 1839, and was transferred to the museum area in the 1960s. The homestead of the Możdzen family from Podszkło is, instead, an example of a destitute villager's dwelling transferred to the museum in 1971. In the 1960s, there were erected some industrial buildings – a fullery, a sawmill and a forge. The exhibition has been complemented with a belfry for dispersing storm clouds, and with an apiary.

In 1975, the area on which yet another 'cottage with hay chamber' had once been built was extended; two years after, the nearby homestead of the Misiniec family with original utensils was bought out. In 1984, in its neighborhood was placed Świetlak's house, transferred from Ochlipowo, in the 1990s – the cottage of Joanna Moniak from Zubrzyca Górna, on the turn of the 10th and 21st centuries – the cottage of Jan Czarniak (also from Zubrzyca Górna), and eventually – the former school from Lipnica Wielka.

In the years 2006–2008, there were built the Miraia homestead and two shepherd's huts which are replicas of original structures from Hala Śmietanowa [Cream Alp] and Chyżne. The latest asset is the church from Tokarnia, first taken to pieces and then reconstructed nearby the homestead of the Misiniec family.

Zbigniew Możdziej

The background is a close-up of a wooden wall made of horizontal planks. Two square wooden samples are attached to the wall. The top sample shows a wood grain with a central vertical crack and a pattern of concentric growth rings. The bottom sample shows a similar wood grain pattern with a more pronounced circular growth ring structure. The text 'B. SKANSENY MAŁE' is centered in the middle of the image.

B. SKANSENY MAŁE

1. Park Archeologiczny „Osada VI Oraczy” w Bochni

**Park Archeologiczny „Osada VI Oraczy” przy Uzdrowisku
Kopalni Soli Bochnia**

ul. Campi (obok Szybu Campi),

32-700 Bochnia

tel.: 014 61 53 636, 014 61 53 637

www.osadabochnia.pl, e-mail:osada_oraczy@wp.pl

92

93

Park archeologiczny jest szczególnym rodzajem muzeum na wolnym powietrzu. To założenie przestrzenne, w którym w oparciu o badania i źródła archeologiczne odtwarzane są konstrukcje i zespoły pradziejowe. Może mieć formę wiernej rekonstrukcji konkretnego zespołu, z zachowaniem jego pierwotnej lokalizacji, lub formę rekonstrukcji modelowej, uwzględniającej obiekty z różnych stanowisk i tworzonej na nowym miejscu.

„Osada VI Oraczy” jest repliką osady z pierwszej połowy XIII wieku, pokazującą początki przemysłu solnego w Bochni i wczesne fazy osadnicze miasta. Jej budowę rozpoczęto w 2007 roku na terenie Uzdrowiska Kopalni Soli Bochnia, na trzech hektarach wokół szybu Campi. Nazwa Parku pochodzi od jednej z miejscowości klasztoru Cystersów w Jędrzejowie, *Villa VI Aratorum*, wymienionej w dokumencie z 1234 roku. Park nawiązuje do specyficznego rodzaju osad o charakterze wiejsko-rzemieślniczym, znanych z terenów dzisiejszej Bochni z okresu przed lokacją na prawie niemieckim w 1253 roku. Jest modelem osady, której mieszkańcy zajmowali się głównie wydobywaniem soli, a także uprawą roślin, hodowlą i rzemiosłem.

Prezentuje charakterystyczne techniki budownictwa i sposób rozplanowania wiejskiej osady. Odtworzone budynki – drewniane, o konstrukcji zrębowej i sumikowo-łatkowej, wykonane techniką plecionkową oraz ziemianki – są rozmieszczone wokół centralnego placu o wrzecionowatym kształcie, tworząc osadę owalnicową. Wśród nich znajdują się chaty i warsztaty, odpowiadające typowym dla tamtego okresu zajęciom i rzemiosłom – kuźnia, kłeta powroźnicza, chaty bednarza, tkaczki, oracza, zagrody garncarza, zielarki, piwowara, a także zagroda sołtysa, domy solowarów, budynki gospodarcze i magazynowe. Wnętrza mieszkalne i warsztaty są wyposażone w paleniska, kopie narzędzi, mebli, naczyń i sprzętów codziennego użytku.

Obok osady odtworzono kompleks warzelniczy, na który składają się: studnia solankowa z żurawiem, system rynien do przelewania solanki, odstojnik, wieża warzelnicza z żelazną panwią i suszarnią oraz szyb poszukiwawczy soli kamiennej. Zespół zrekonstruowano na podstawie znalezisk archeologicznych z okolic Wieliczki.

Głównym założeniem i atrakcją Parku są animacje dawnych rzemiosł oraz zajęć i technik rolniczych, mające pokazać, jak mogło wyglądać codzienne życie wczesnośredniowiecznej podbocheńskiej osady.

Joanna Hołda

94

Ważniejsza literatura:

- Bochnia. Dzieje miasta i regionu*, red. Kiryk F., Ruta Z., Kraków 1980
 Flaszka J., *Bochnia. Przewodnik po mieście*, Bochnia 2005
 Polska. *Dzieje cywilizacji i narodu*, t. 2, *Monarchia Piastów 1039–1399*, red. Derwich M., Wrocław 2003
 Jodłowski A., *Archeologia o początkach warzelnictwa i górnictwa solnego na terenie Bochni*, Rocznik Bocheński, t. V, 2001, s. 57–63
 Piotrowicz J., *Bochnia i jej pierwsi mieszkańcy w świetle przywileju lokacyjnego z 1253 roku*, Rocznik Bocheński, t. 1, 1993, s. 63–70

ABSTRACT

Archeological Park „Osada VI Oraczy” (Settlement VI of Plowmen)

at the Health Spa of the Bochnia Salt Mine
 ul. Campi (obok Szybu Campi), 32-700 Bochnia
 tel.: 014 61 53 636, 014 61 53 637
 www.osadabochnia.pl, e-mail:osada_oraczy@wp.pl

The „Osada VI Oraczy” (Settlement VI of Plowmen) Archeological Park {at the Health Spa of the Bochnia Salt Mine} is a kind of open-air museum. This is a reconstruction of a village-craftsmen’s settlement, typical of today’s Bochnia at the turn of the 12th and 13th centuries. The park is arranged around the Campi mineshaft; it illustrates the origins of salt industry in Bochnia and early phases of the settlement in the town. There are replicas of residential buildings and craftsmen’s workshops, typical of the early medieval period.

Joanna Hołda

95

96

2. Skansen w Dobczycach

Skansen w Dobczycach

część Muzeum Regionalnego PTTK
im. Władysława Kowalskiego w Dobczycach
ul. Podgórska 1, 32-410 Dobczyce
tel.: 012 27 11 455

Skansen w Dobczycach, będący częścią Muzeum Regionalnego PTTK, powstał w 1968 roku. Jest położony nad zalewem dobczyckim na niewielkiej działce obok ruin zamku. Tworzy go obecnie sześć drewnianych obiektów, reprezentujących XIX-wieczne budownictwo ludowe Krakowiaków z okolic Dobczyc i Myślenic. Część budynków została przeniesiona z terenów przeznaczonych pod zalew na rzece Rabe.

Z wyjątkiem kilku pomieszczeń, wnętrza budynków nie zostały odtworzone. Znajdują się w nich ekspozycje etnograficzne prezentujące dawne sprzęty gospodarskie i narzędzia rolnicze, warsztaty rzemieślnicze, elementy stroju podkrakowskiego oraz przedmioty związane z obrzędami dorocznymi i pogrzebowymi.

Najciekawszy obiekt to karczma „Na zbóju” z 1830 roku z Krzyszkowic. Drewniana, o konstrukcji zrębowej, bielona,

z czterospadowym dachem krytym gontem. W sieni znajduje się ekspozycja związana m.in. z obrzędowością świąt Bożego Narodzenia i Wielkanocy. W alkierzu odtworzono XIX-wieczną sypialnię mieszczanina Baradzisa, urządzonej według opisu lustracyjnego z 1834 roku. W bogato wyposażonym wnętrzu znajdują się zdobione sprzęty i meble, m.in. kredens gdański, stół z rzeźbionymi nogami, zegary, obrazy o tematyce religijnej. Pokazane są także stroje dobczyckie. W czarnej izbie z kurnym piecem odtworzono wystrój wiejskiej kuchni. Na jej wyposażenie składają się meble, m.in. rozkładana ława do spania, czyli *szlaban*, rzeźbione ławy, stół z półką na buty, krakowska skrzynia wianna malowana w kwiaty. Zgromadzone tu dużą ilość sprzętów gospodarskich i naczyń służących do obróbki ziarna i przygotowania pożywienia (m.in. żarna, dzieże, ręczna kiełbaśnica, żeleźniaki), prania i prasowania (m.in. kijanki, duży magiel obciążony kamieniami). W dawnej izbie białej zgromadzono bogatą kolekcję rzemiosła dobczyckiego. W wydzielonych boksach znajdują się poszczególne warsztaty wyposażone w narzędzia, materiały do obróbki i gotowe wyroby – m.in. garbarski i kuśnierski, rymarski, krakowski, szewski, tkacki, stolarski, wikliniarski i garncarski.

Dawne sprzęty gospodarskie oraz narzędzia rolnicze i pszczelarskie są prezentowane także w kurniku dworskim

97

98

z 1890 roku, przeniesionym z majątku Gaik w Brzezowej. Budynek, który wcześniej pełnił rolę dworskiego sernika, jest zrębowy, piętrowy z zewnętrznymi schodami, kryty dwuspadowym dachem. W dwóch budynkach gospodarczych przerobionych dla potrzeb ekspozycyjnych prezentowane są różnego typu wozy i sanie. W spichlerzu z 1863 roku z Zagórzan koło Łapanowa urządzone jest wnętrze wiejskiej kuźni.

W 2004 roku na terenie skansenu otwarto „dom kultu pochówkowego” z ekspozycją przedmiotów związanych z dawnymi obrzędami pogrzebowymi – m.in. dziewiętnastowieczny karawan, katafalk, lichtarze, chorągwie żałobne.

Joanna Hołda

Ważniejsza literatura:

Kowalski W.: *Dobczyce. Muzeum Regionalne PTTK w zamku i skansenie. Przewodnik*, Dobczyce 2005

Monografia powiatu myślenickiego, T. 2 *Kultura ludowa*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1970, redakcja naukowa Reinfuss R.

ABSTRACT

Open-air ethnographical museum in Dobczyce

Part of the Władysław Kowalski Regional PTTK (Polish Tourist country-Lovers' Association) Museum in Dobczyce
ul. Podgórska 1, 32-410 Dobczyce
tel.: 012 27 11 455

The open-air ethnographical museum in Dobczyce, which is a part of the *Władysław Kowalski* Regional PTTK (Polish Tourist country-Lovers'

Association) Museum in Dobczyce, was established in 1968. It is situated on the Dobczyce lake, on a small plot on the Castle Hill. It consists of 6 wooden structures which illustrate 19th century folk buildings of Cracowians from the areas of Dobczyce and Myślenice. Some buildings were transferred from the areas which were to become inundation areas of the Raba River.

The traditional interior with decorations has not been reconstructed. Such an interior houses ethnographical exhibitions related not only to former

farm equipment and tools, Dobczyce region craftsmen's attributes, forge equipment, folk costumes, but also to annual and funeral rites. The most interesting buildings are the 'Na zbożu' inn (1830) from Krzyszykowice with a 19th bourgeois sleeping room arranged in the chamber has been arranged, and a double-decked manor chicken house (1890), transferred from the Gaik estate in Brzezowa. The exhibition is supplemented with auxiliary structures and vegetable plots.

Joanna Hołda

99

100

3. Zespół zabytkowego budownictwa drewnianego na Woli Justowskiej w Krakowie

Zespół zabytkowego budownictwa drewnianego na Woli Justowskiej w Krakowie

Kraków, Wola Justowska, ul. Cisowa
(pod opieką rzymskokatolickiej parafii pod wezwaniem Najświętszej Maryi Panny – Królowej Polski na Woli Justowskiej, al. Panieńskich Skał 18, 30-225 Kraków, tel.: 012 42 52 354, 012 62 53 333)

101

Zespół drewnianego budownictwa na Woli Justowskiej, zlokalizowany u wejścia do wąwozu Skał Panieńskich, tworzą obecnie trzy zabytkowe obiekty przeniesione w latach 1948–1995: karczma z Pasieki oraz spichlerze z Trzyciąża i Soboniowic. Powstanie zespołu – miniskansenu – wiąże się z podjętymi pod koniec lat czterdziestych staraniami o utworzenie na Woli Justowskiej parafii i wybudowanie kościoła. Decyzją Komitetu Budowy Kościoła, w skład którego wchodził m.in. prof. Karol Estreicher, w 1948 roku rozpoczęto prace związane z translokacją drewnianego gotyckiego kościoła z Komorowic. Świątynia pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela, wybudowana na początku XVI wieku, była wspinałym przykładem drewnianego budownictwa kościelnego typu śląsko-małopolskiego.

Przeniesiony kościół, pod wezwaniem Matki Bożej Królowej Polski, poświęcono w 1951 roku. W 1978 roku budynek został niemal całkowicie zniszczony przez pożar. Wiernie odtworzony, pod kierunkiem architekta Janusza Gawora, spłonął kolejny raz w 2002 roku. Kościół, z którego ocalały jedynie fundamenty, został skreślony z listy zabytków.

W tym samym czasie co kościół, stanęła obok zabytkowa karczma z Pasieki z przełomu XVIII i XIX wieku. Drewniana, o konstrukcji zrębowej, z frontowym podcieniem, kryta czterospadowym gontowym dachem z powiekowymi lukarnami, przebudowana w 1821 roku (data na belce w sali). Od 1954 roku pełniła funkcje plebanii.

102

W 1957 roku zespół powiększono o spichlerz dworski z 1764 roku z Trzyciąża koło Wolbromia. Drewniany, zrębowy, nakryty czterospadowym gontowym dachem z dużym okapem.

Jako ostatni obiekt, przeniesiono w 1995 roku spichlerz dworski z Soboniowic z pierwszej połowy XIX wieku, drewniany, o konstrukcji zrębowej, z czterospadowym gontowym dachem z powiekami.

Idea utworzenia skansenu budownictwa ludowego województwa krakowskiego na terenie Woli Justowskiej narodziła się już w latach dwudziestych XX wieku. Jej głównym twórcą był Seweryn Udziela. Kościół z Komorowic i towarzyszące mu dwa budynki, przeniesione w pobliże Skał Panieńskich po 1948 roku, miały stać się zaczątkiem skansenu. W latach sześćdziesiątych planowano poszerzenie zespołu o około 30 zabytkowych, drewnianych obiektów z obszaru województwa krakowskiego i terenów sąsiednich. W ostatnich latach powstały projekty przekazania skansenu na Wola Justowskiej Muzeum Etnograficznemu w Krakowie. Obecnie zespół należy do parafii, a obiekty objęte są nadzorem konserwatorskim.

Joanna Hołda

Ważniejsza literatura:

- Estreicher K.: *Przeniesienie zabytku budownictwa drewnianego z Komorowic*, „Ochrona Zabytków” T. 4, 1952, nr 1, s. 42–54
Estreicher Jr K.: *Dziennik wypadków*, T. 2, 1946–1960, Kraków 2002

ABSTRACT

Complex of historical wooden buildings at Wola Justowska

Cracow, Wola Justowska, ul. Cisowa
(In care of the Parish *BVM Queen of Poland* at Wola Justowska, tel. 012 425 23 54)

Nowadays, the complex consists of three historical wooden buildings, transferred to Wola Justowska after the World War Two: an arcade inn from the turn of the 18th and 19th centuries from Pasieka by Czernichow, two manor granaries (1764) from Trzyciąż and from the 19th century from Soboniowice. Then, there was also a wooden church from the 16th century from Komorowice which burnt down in 2002. The collected buildings were to give rise to an open-air ethnographical museum of folk buildings typical of the Cracowian Province, whose construction was scheduled as early as in the 1920s.

Joanna Hołda

4. Muzeum Kultury Ludowej w Sidzinie

Muzeum Kultury Ludowej w Sidzinie

34-236 Sidzina, tel.: 018 28 52 709

Zalążkiem skansenu była izba regionalna, która powstała z inspiracji ks. Józefa Świszka. Za jego namową Adam Leśniak – późniejszy długoletni kustosz sidzińskiego muzeum – gromadził w latach pięćdziesiątych XX wieku zabytkowe przedmioty, które wyszukiwał w Sidzinie wspólnie z dziećmi odpoczywającymi w Domu Wczasów Dziecięcych. Zbiory powiększały się sukcesywnie. Próba pokazania kolekcji zrodziła pomysł zorganizowania małego skansenu składającego się z zabytkowych obiektów zachowanych jeszcze w okolicznych przysiółkach i sąsiednich miejscowościach.

Początki skansenu sięgają 1963 roku i związane były z obchodami czterechsetnej rocznicy powstania wsi. Wtedy to w przysiółku Binkówka, nad brzegiem spływającego ze stoków Policy potoku Ciśniawka, oddano do zwiedzania zabytkową chałupę Banasików z 1807 roku, przeniesioną tu z Małej Sidzinki. Zrębowy budynek, wzniesiony na wysokiej kamiennej podmurówce, podpiwniczony, nakryty gontowym dachem przyczółkowo-naczółkowym, posiada trzy pomieszczenia rozdzielone szeroką sienią – po lewej stronie „izbę czarną”

104

(zwaną też piekarnią lub kuchnią), a po prawej „izbę białą” (tzw. świetnicę), komorę oraz tzw. wyskę (pomieszczenie na strychu pełniące funkcję spichlerza). Chałupa została wyposażona w typowe dla pierwszej poł. XIX wieku meble i sprzęt gospodarski (garnki, miski, odcedzarki, żarna, narzędzia do obróbki łąny i wełny, obrazy).

W 1967 roku odbyło się tutaj pierwsze powojenne spotkanie byłych partyzantów Armii Krajowej z rejonu Policy i Babiej Góry. Rok później, z inicjatywy twórcy muzeum – Adama Leśniaka – otwarto w jednym z zabytkowych obiektów Izbę Pamięci Narodowej. W 1971 roku przeniesiono na Bińkówkę piętrowy spichlerz, tzw. górkę, z 1897 roku, w którym urządzona została ekspozycja pamiątek przekazanych przez kombatantów dokumentująca okres walk z okupantem podczas II wojny światowej (m.in. mundury, broń, fotografie z akcji partyzanckich i egzemplarze prasy podziemnej z czasów okupacji hitlerowskiej).

105

Kolejnymi obiektami, które przeniesiono do sidzińskiego skansenu w latach osiemdziesiątych, są: XIX-wieczna kuźnia z Górnej Sidziny z oryginalnym wyposażeniem, chałupa Anny Koziół ze Spytkowic z 1901 roku (przeniesiona w 1983 roku; organizowane są tu wystawy i spotkania okolicznościowe, m.in. miejscowego oddziału Związku Podhalan; urządzono tu również wystawę fotograficzną poświęconą historii Sidziny) oraz chałupa wójta Maja (Kostkowiaka) z Sidziny z drugiej poł. XVIII wieku. Ostatnim nabytkiem skansenu jest loretańska dzwonnica z 1937 roku, przeniesiona z Sidziny-Wielkiej Polany.

Zbigniew Moździerz

Ważniejsza literatura

Leśniak K.: *Ocalić od zapomnienia. Dzieje Sidziny 1563–2006*, Kraków 2006, s. 278–284 [rozdz. *Muzeum regionalne – skansen*].

Nazim H., Raputa B., Kleszcz S.: *Kronika Sidziny (1123–2005)*, Kraków 2006.

106

ABSTRACT

Museum of Folk Culture in Sidzina

34-236 Sidzina, tel.: 018 28 52 709

This open-air ethnographical museum dates back to 1963, when the first structure – the cottage of the Banasik family from Mala Sidzinka – was placed at Binkowka. Thereafter, the following structures were transferred to the Museum area: the cottage of Anna Koziol from Spytkowice, a granary (the so-called 'gorka'), a forge, a village administrator's cottage and a Loretto belfry.

Zbigniew Moździerz

107

5. Skansen w Zawoi

Skansen im. Józefa Żaka w Zawoi-Markowych Rówienkach

34-223 Zawoja-Markowe Rówienki,
tel.: 0601 167 967
Oddział PTTK Ziemi Babiogórskiej im. prof. Walerego
Goetla w Suchej Beskidzkiej,
tel.: 038 87 43 670

Skansen w Zawoi-Markowych Rówienkach (oddział PTTK Ziemi Babiogórskiej im. prof. Walerego Goetla w Suchej Beskidzkiej) prezentuje drewniane budownictwo górali babiogórskich, czyli Babiogórców. To etnograficzna grupa górali Beskidów Zachodnich, zamieszkujących w dolinie rzeki Skawicy i jej dopływów, u północnych podnóży pasma Babiej Góry. Na terenie zamkniętym pasmem Jałowieckim, masywem

Babiej Góry i pasmem Policy oraz rzeką Skawą od Bystrej do Makowa Podhalańskiego, wytworzył się charakterystyczny typ budownictwa beskidzkiego, szczególnie we wsiach Zawoja i Skawica.

Budynki, jak na całej góralszczyźnie, były drewniane, zrębowe, o wysokich dachach krytych pierwotnie dranicami, później gontem. Przy szalowanych szczytach dachów dwuspadowych, dolna krawędź desek była ozdobnie wycinana i rzezbiona. Wzdłuż ściany frontowej biegł rodzaj kamiennego lub drewnianego pomostu, tzw. pogródka. Część mieszkalna i stajnia mieściły się pod jednym dachem. Dla budynków gospodarczych typowe były osobno stojące piwnice w stoku, wykonane z łamanego kamienia polnego, często nakryte drewnianym zadaszaniem.

Pomysłodawcą i inicjatorem utworzenia skansenu był Józef Żak, prezes Oddziału PTTK Ziemi Babiogórskiej w Suchej Beskidzkiej. Budowę rozpoczęto w 1973 roku.

Skansen posadowiono u podnóża Babiej Góry, na działce zakupionej od Franciszka Kudzi wraz ze znajdującą się tam drewnianą chałupą z 1900 roku. Obecnie skansen zajmuje powierzchnię 43 arów i liczy sześć obiektów przeniesionych ze wsi Zawoja. Są to budynki mieszkalne, gospodarcze, rzemieślnicze i mała architektura, stanowiące przykłady budownictwa babiogórskiego z XIX i początków XX wieku. Ich rozmieszczenie nawiązuje do zabudowy przysiółka wiejskiego, położonego na stoku górskim, charakterystycznej dla wsi północnych stoków Babiej Góry.

Najciekawszy obiekt to kurna chałupa z lat 1802–1815, przeniesiona z przysiółka Budzonie, należąca do Franciszka Słopiaka. Dom na niskiej podmurówce, z pogródką wyłożoną kamiennymi blokami, jest zbudowany z drewna świerkowego i jodłowego, szpary między belkami utykane mchem i wylepiane gliną są malowane na niebiesko. Dach dwuspadowy, kryty gontem, wzdłuż okapu drewniana rynna zawieszona na drewnianych, samorodnych podporach. Pod jednym dachem mieści się część mieszkalna i stajnia, oddzielone przelotowym boiskiem. Mieszkanie, o układzie amfiladowym, składa się z białej izby, czarnej izby, czyli piekarni, i przylegającej z boku sieni z wejściem do piekarni. Wnętrze chałupy zostało wyposażone w meble, sprzęty i przedmioty codziennego użytku, częściowo pochodzące z tego obiektu. Na boisku zgromadzono sprzęty gospodarskie i narzędzia służące do prac tu wykonywanych, np. młocki cepami, obróbki drewna, kręcenia powozów, obróbki lnu i wełny. W piekarni z dymnym piecem z płaskich kamieni

polepionych gliną, znajdują się proste meble – drewniana ława, pod którą zbudowano klatkę na małe zwierzęta, listwa na talerze, łyżnik, szafki do przechowywania naczyń. Na nich gliniane i drewniane naczynia i sprzęty gospodarskie potrzebne w kuchni. Na środku izby wejście do niewielkiej, podręcznej piwniczki, głównie na nabiał. Izba biała, do której wchodzi się z boiska, pełniła funkcję sypialni gospodarzy i miejsca reprezentacyjnego, w którym przyjmowano gości. Ogrzewana piecem grzewczym połączonym z paleniskiem w piekarni. Stoją tu drewniane meble – łóżko, kołyska, ława i stół z ornamentem rytym na blacie, skrzynia i późniejsza od niej szafa na odzież. Na ścianach rzędem wiszą oleodruki i święte obrazy. Stajnia nie ma tradycyjnego wyposażenia – urządzono w niej ekspozycję ludowych oleodruków i obrazów o tematyce religijnej.

Kuźnia z 1906 roku, z Zawoi przysiółek Przystop, została przeniesiona

do skansenu w 1998 roku. To budynek drewniany, zrębowy, z dwuspadowym dachem krytym dachówką, z szerokim okapem nad ścianą frontową, bez komina. Wewnątrz znajduje się palenisko z bloków piaskowca i zastępująca miech dmuchawa napędzana kołem. Ściana wokół paleniska jest pokryta wapienną zaprawą. Odtworzono tu wyposażenie warsztatu kowalskiego z podstawowymi narzędziami oraz wyrobami.

Ostatnim obiektem przeniesionym do skansenu jest piwnica z nadbudowanym drewnianym spichlerzem z 1891 roku z Zawoi, przysiółek Bartyzele. To przykład wolno stojącej piwnicy typowej dla budownictwa gospodarczego z tego terenu. Murowana część, z kolebkowym sklepieniem, jest usytuowana w stoku i wykonana z łamanego kamienia polnego spajanego gliniano-wapienną zaprawą; wsyp w ścianie bocznej. W 1909 roku nad piwnicą nadbudowano drewniany spichlerz. Budynek o konstrukcji zrębowej, szeroko fronto-

109

wy, nakryty dwuspadowym gontowym dachem. Nadwieszane szczyty są oszalowane, a dolna krawędź desek ozdobnie wycinana. Wzdłuż ściany frontowej biegnie wyłożona drewnem pogródka. We wnętrzu spichlerza znajdują się trzy oryginalne siasieki na zboże.

Pozostałe dwa budynki mieszkalne, przy zachowaniu oryginalnej formy zewnętrznej, pełnią funkcje użytkowe. Chałupa Kudzi została przeznaczona na siedzibę Centralnego Ośrodka Turystyki Górskiej z Krakowa (KTG), Stację Badawczą oraz Muzeum Turystyki Górskiej. W trzech izbach przygotowano ekspozycje poświęcone przewodnictwu w polskich Karpatach.

Dom Stefana Gancarczyka z 1910 roku, przeniesiony z Zawoi-Markowych Rówienek, po przebudowie wewnątrz służy jako baza turystyczna.

Na terenie skansenu znajduje się także kapliczka z kamienną figurą Matki Bożej pochodząca z cmentarza w Suchej Beskidzkiej. Jest współczesną rekonstrukcją, która formą

110

nawiązuje do częstych na tym terenie kapliczek przydrożnych. Wykonana z drewna, z zadaszeniem namiotowym pobitym gontem, wspartym na czterech rzeźbionych słupach.

Joanna Hołda

Ważniejsza literatura:

Skansen im. Józefa Żaka w Zawoi-Markowe Rówienki, „Gdy do tej Babiej Góry przyjdiesz...”, T. 3, Wydawnictwo Oddziału PTTK Ziemi Babiogórskiej 1993.

Kutrzebianka A.: *Budownictwo ludowe w Zawoi*, Wydawnictwa Muzeum Etnograficznego w Krakowie, Kraków 1931.

ABSTRACT

Józef Żak open-air ethnographical museum at Zawoja-Markowe Rówienki

34-223 Zawoja-Markowe Rówienki

tel.: 601 167 967

branch of the prof. *Walery Goetel* PTTK (Polish Tourist country-Lovers' Association) Museum of the Babia Gora Land at Sucha Beskidzka

tel.: 038 87 43 670

The open-air ethnographical museum at Zawoja-Markowe Rówienki, established in 1973, presents traditional buildings of Babiogorcy (Babia Gora region inhabitants). This ethnographical group of highlanders dwell on the northern slopes of the Babia Gora range in the valley of the Skawica River and its tributaries. Nowadays, the museum has 6 buildings transferred from the settlements nearby the village of Zawoja. Those are residential, farm and craftsmen's buildings as well as auxiliary structures from the turn of the 19th and 20th centuries. Their layout is related to the development typical of a hamlet situated on a mountain slope. The interior decoration with original furniture, utensils and tools was re-constructed in three structures, namely in a cottage without a chimney (1802–1815), in a forge and in a granary added on a stony cella. The *in situ* cottage of Franciszek Kudzia (1900) houses the seat of the Central Centre of Hillwalking Lovers from Cracow and the Museum of Hillwalking. The house of Stefan Gancarczyk (1910), after the completion of adaptation works on its interior, operates as tourist facilities.

Joanna Hołda

C. WYBRANE PUNKTY SKANSENOWSKIE

1. Chochołów

Zabudowa wsi Chochołów

Chochołów stanowi unikalny w skali europejskiej rezerwat budownictwa ludowego i objęty jest kompleksową ochroną konserwatorską. Wieś o zabudowie tzw. ulicówki posiada 103 obiekty – zagrody, chałupy, budynki gospodarcze – wpisane do rejestru zabytków. Najczęściej spotykanym układem zagrody jest w Chochołowie tzw. „L-ka”, złożona z chałupy ustawio-

nej przeważnie szczytem do drogi (frontem na południe) oraz budynku gospodarczego od zachodu lub wschodu (w zależności od tego, po której stronie drogi zagroda jest zlokalizowana). Chałupy, podobnie jak przy ul. Kościeliskiej w Zakopanem, z reguły o klasycznym układzie pomieszczeń (izba „biała” i „czarna” po dwóch stronach sieni). Większość budynków obecnie ma ganki od frontu, rozbudowane często w piętrową werandę. Zabytkowa zabudowa Chochołowa pochodzi głównie z drugiej połowy XIX wieku.

W obiektach z początku XX stulecia spotkać można wyraźne wpływy stylu zakopiańskiego, głównie w dekoracji balustrad, zdobionych rytem wklęsłym – motywami roślinnymi i geometrycznymi.

Zręby chałup chochołowskich, niezależnie od wieku, przypominają barwę świeże drewno, ze względu na coroczne ich szorowanie – przed Wielkanocą. O wieku świadczy zszorowana powierzchnia *plazów* (belek zrębowych) oraz szcerniałe od starości deski szczytów. Do najstarszych, z pierwszej poł. XIX wieku, należy zagroda Blaszyńskich (nr 4). W budynku mieściło się do niedawna rodzinne muzeum, w którym zgromadzono m.in. pamiątki po ks. Wojciechu Blaszyńskim, fundatorze murowanego kościoła parafialnego pw. św. Jacka (obecnie przekazane do kościoła). Innym ciekawym obiektem jest chałupa Andrzeja Koisa (nr 24) wzniesiona w połowie XIX stulecia, którą według przekazów zbudowano z jednego pnia jodły (tzw. „chałupa z jednej jedli”). Jest to przykład najstarszego na Podhalu budynku mieszkalnego jednoizbowego z sienią, określanego w typologii jako „chałupa żdziarska”.

Interesujące pod względem typologicznym są murowane dworki czarnodunajeckie. Są one murowane, o ścianach tynkowanych, przekryte czterospadowymi dachami gontowymi. Od frontu posiadają ganki o dwuspadowych daszkach wspartych na kamiennych kolumnach. Przypominają one klasycystyczne dworki szlacheckie, ale spełniają funkcję typowej chałupy. W Chochołowie zachowały się dwa takie dworki – nr 95 z 1880 roku i nr 183, także z drugiej poł. XIX wieku.

Zbigniew Moździerz

Ważniejsza literatura:

Rutkowski T.: *Problemy rewaloryzacji zabudowy wiejskiej na przykładzie wsi Chochołów*. „Człowiek i środowisko” 1980 [wyd. 1981], nr 1/2, s. 163–188.

ABSTRACT**Housing development at the village of Chochołów**

Chochołów constitutes a unique reserve of folk buildings on the European scale, and is subject to a comprehensive protection of a conservator. There are 103 structures in this village with a so-called central street layout – homesteads, cottages, farm buildings – entered in the register of historical buildings. The most common homestead layout is the so-called 'L model', consisting of a cottage (usually placed with its peak directed towards the street) with a farm building erected from the west or the east.

Zbigniew Możdziej

112

113

2. Dwór w Dołędze

Muzeum Dwór w Dołędze

Oddział Muzeum Okręgowego w Tarnowie
Dołęga 10, 32-821 Zaborów
tel.: 014 671 54 14
www.muzeum.tarnow.pl,
e-mail: dolega@muzeum.tarnow.pl

W 1973 roku Jadwiga z Wolskich Tumidajska, ostatnia właścicielka dworu w Dołędze, przekazała obiekt na rzecz państwa. Dwór został udostępniony do zwiedzania w 1981 roku jako oddział Muzeum Okręgowego w Tarnowie.

Wybudowany w latach czterdziestych XIX wieku przez Teofila Pikuzińskiego jest przykładem typowej wiejskiej rezydencji szlacheckiej. Parterowy, drewniany, o konstrukcji zrębowej, ze ścianami pokrytymi pobielonym tynkiem. Założony na planie podkowy, nakryty dwuspadowym gontowym dachem, od frontu ma ganek oparty na dwóch filarach.

Dwór był świadkiem ważnych wydarzeń historycznych XIX i XX wieku, m.in. rabacji chłopskiej z 1846 roku (zginął wówczas pierwszy właściciel), powstania styczniowego (w 1863 roku), ruchu oporu podczas okupacji hitlerowskiej. Na przełomie XIX i XX wieku we dworze gościli młodopolscy artyści oraz naukowcy krakowscy, m.in. Stanisław Wyspiański, Lucjan Rydel, Adam Asnyk, prof. Michał Siedlecki.

Wnętrza muzeum pokazują wyposażenie średnio zamożnego dworu galicyjskiego z drugiej połowy XIX wieku. We frontowej części budynku, pełniącej funkcje reprezentacyjne, urządzono salon, w pokoju środkowym – jadalnię, dalej gabinet. Pomieszczenia zostały wyposażone w meble w stylu biedermeier, secesyjnym i eklektycznym. Zgromadzono także pamiątki po właścicielach majątku, eksponaty związane z rabacją chłopską i powstaniem styczniowym, m.in. sztandar powstańczy, czarną biżuterię oraz obrazy autorstwa m.in. młodego Stanisława Wyspiańskiego. W skrzydle wschodnim, pierwotnie mieszczącym sypialnię, urządzono pokój prof. Michała Siedleckiego. Jego wyposażenie pochodzi w całości z krakowskiego mieszkania badacza. Dalej odtworzono wystrój kobiecej sypialni, urządzonej w stylu secesyjnym. Skrzydło zachodnie, pierwotnie przeznaczone na kuchnię, obecnie pełni funkcję zaplecza.

Dwór jest otoczony parkiem i sadem, w którym stoi okazały spichlerz dworski z XIX wieku, przeniesiony w 1982 roku z majątku Sanguszków w Chyszowie. Budynek ma wejść w skład planowanego skansenu XIX-wiecznego budownictwa wiejskiego z terenu Powiśla Dąbrowskiego.

Joanna Hołda

Ważniejsza literatura:

Leo A.: *Dołęga „Nadwiślańskie Sopicowo”*, Tarnów 1984.
Konieczny W.: *Dwór w Dołędze, informator*, Tarnów 1995.

ABSTRACT

The Manor Museum at Dołęga

branch of the District Museum in Tarnow
Dołęga 10, 32-821 Zaborów
tel.: 014 671 54 14
www.muzeum.tarnow.pl,
e-mail: dolega@muzeum.tarnow.pl

The manor at Dołęga dates back to the 1st half of the 19th century, and constitutes an example of a typical, gentry's residence. Its history is linked to historical events, for example, to the peasants' rebellion (1846), pro-independence activities at the time of the January Uprising (1863) and to the persons of professor Michał Siedlecki and Stanisław Wyspiański.

In 1973, Jadwiga Tumidajska, the last owner, donated the manor to the Treasury on condition it should become a museum. The interior shows the furnishings of a Galicia manor of a moderately rich owner from the 2nd half of the 19th century. The manor hosts concerts of old and classical music a few times a year.

Joanna Hołda

116

115

117

3. Wieś letnia na Polanie Podokólne w Jurgowie

„Wieś letnia” na Polanie Podokólne

Polana Podokólne (w starszej literaturze także Pod Okólnem lub Palenica) położona jest przy drodze na Podspady, nad granicznym potokiem Jaworowym, około dwa kilometry od Jurgowa. Na polanie znajduje się 56 szałasów, tworzących trzy powiązane ze sobą grupy.

Historia zespołu sięga końca XIX wieku. Wtedy to nastąpiła w Tatrach Jaworzyńskich komasacja gruntów związana z przyłączeniem dóbr jaworzyńskich do terenów łowieckich księcia Hohenlohego. Księżę nabył je w 1879 roku od rodziny Horvatów Palocsajów w celu utworzenia zwierzyńca, a ściślej parku myśliwskiego. Wskutek tego trzy gminy – Jurgów, Rzepiska i Czarna Góra

– utraciły prawo wypasu na położonych tam pastwiskach. Część polan pozostała po komasacji przy gminach, a w kilku przypadkach nastąpiła zamiana pastwisk górskich na polaniarskie. Gminie Jurgów przypadła polana Podokólne oraz część polan pod Jaworzyną. Polana Podokólne została podzielona na działki, na które poszczególni gospodarze przenieśli swoje *sopy* i *izbice* z około 90 polan jaworzyńskich. Takie wspólne zespoły pasterskie to osobliwość „prawa węgierskiego”.

Szałaszy na polanie Podokólne tworzą, podobnie jak zespół na Polanie Biała Potok, „wieś letnią”, zamieszkiwaną i użytkowaną od wiosny do jesieni. Wśród zachowanych w Tatrach i na Podtatrzu takich form osadniczych jest to największa wieś letnia, licząca początkowo około 100, a obecnie 56 szałasów, szop i fenil. Są to budynki wysoko zrębowe, wąsko frontowe i szeroko

frontowe. W 1978 roku obiekty wpisane zostały do rejestru zabytków. 26 najbardziej zniszczonych Muzeum Tatrzańskie wyremontowało w latach 1980-1982. W chwili obecnej stan techniczny wielu obiektów jest ponownie bardzo zły, a niektóre adaptowano na cele letniskowe. Kilka lat temu powstał pomysł, żeby letnią wioskę w Jurgowie zaadaptować kompleksowo na potrzeby turystów. O takim zagospodarowaniu szałasów myśli spółka „Hawrań”, którą założyli jurgowianie budujący kompleks narciarski, który powstaje *vis a vis* Polany Podokólne. Liczą, że z pomocą funduszy unijnych uda im się zmodernizować szałaszy na kwatery dla turystów i narciarzy.

Zbigniew Moździerz

Ważniejsza literatura:

Kraśńska E.: *Gospodarka pasterska na Polskim Spiszu w 2. połowie XIX i w XX wieku*. „Rocznik Muzeum Etnograficznego w Krakowie” T. 3, 1968.

ABSTRACT

„Wieś letnia” [Summer village] at the Podokólne Polana [Glade] at Jurgow

Polana Podokólne [Podkolne Glade] is situated on the borderline Jaworowy stream, about 2 km off Jurgow. On the glade are 56 huts which can be arranged in three interrelated groups. The history of the group dates back to the late 19th century, when the enclosure took place in the Javorina Tatra - the Javorina lands were incorporated in the hunting grounds of Hohenlohe Prince. This group of huts used to be the largest 'summer village' in the Podtatrze [sub-Tatra] region.

Zbigniew Moździerz

4. Spichlerz i celnica w Niedzicy

Spichlerz i celnica w Niedzicy

Oddział Muzeum – Zespół Zamkowy w Niedzicy
34-441 Niedzica
tel.: 018 26 29 489, 018 26 29 473,
faks: 018 26 29 480
e-mail: shsniedzica@wp.pl

Niedzica (500-540 m n.p.m., 1846 mieszkańców) to wieś, która wzięła początek prawdopodobnie w drugiej poł. XIII wieku, leżąca w dolinie potoku Niedziczanka, lokowana przez Franka z Farkaszowiec na prawie niemieckim, na 60 łanach (30 gospodarstw). Wzmiankowana źródłowo od 1320 roku w kluczu dunajeckim Kokosza Berzewiczego. Wieś zawdzięcza swą sławę obronnemu zamkowi węgierskiemu położonemu 2 km od jej centrum, który wymieniany jest w dokumencie z 1325 roku pod nazwą Dunajec. W zamku tym, w 1412 roku, posłowie króla polskiego Władysława Jagiełły przekazali pożyczkę posłom króla czeskiego i cesarza niemieckiego Zygmunta Luksemburskiego. Zastawem owej pożyczki były Lubowla, Gniazda i Podoliniec oraz 13 innych miejscowości.

Zamek nie jest jedynym zabytkiem w Niedzicy. Na prawo od drogi, za stylowym ogrodzeniem, stoi w otoczeniu starych drzew budynek dawnej celnicy. Jest to zbudowany z bali obiekt przekryty czterospadowym gontowym dachem mansardowym. Wzniesiono go w latach 1920-1925 przy drodze Czorzstyn – Stara Wieś Spiska, u ujścia Niedzicy do Dunajca. Użytkowany był przez służby graniczne do czasu zmiany linii granicznej, związanej z budową zbiornika sromowieckiego. W 1986 roku został przeniesiony na obecne miejsce.

Poniżej celnicy stoi spichlerz z końca XVIII wieku, kiedyś należący do folwarku zamkowego, jedyny tego typu zabytek zachowany na polskim Podtatrze. Ma murowaną piwnicę i dwukondygnacyjną część drewnianą o konstrukcji zrębowej, przekryty gontowym dachem czterospadowym. Dwa duże pomieszczenia służyły do przechowywania zboża. W 1996 roku zaniedbany budynek poddano gruntownemu remontowi. Od czerwca 1998 roku w spichlerzu czynna jest stała wystawa prezentująca kulturę ludową Spisza, na której można obejrzeć: rekonstrukcję izby spiskiej z *sosrębem* z 1893 roku, meble, przedmioty codziennego użytku, narzędzia, obrazy (m.in. Jakuśba Wodziała z Kacwina), stroje, a także ciekawą kolekcję ze-

garów spiskich z XIX i XX wieku oraz kapliczek skrzynkowych. Ekspozyty pochodzą ze wsi spiskich: Niedzicy, Łapsz Wyżnych i Niżnych, Frydmana, Kacwina. Przed spichlerzem osadzono krzyż, przeniesiony w roku 1998 sprzed kościoła w Kacwinie.

Spichlerz wchodzi w skład zamkowego zespołu muzealnego.

Ważniejsza literatura:

Stępień Piotr M.: *Przeniesienie i adaptacja budynku dawnego Urzędu Celnego w Niedzicy*. „Ochrona Zabytków” 1990, nr 1, s. 43–44.

ABSTRACT

The granary and the customs house at Niedzica

Branch of the Museum – the Castle Complex at Niedzica

On the southern part of the road leading to the castle, beyond a stylish fencing, is situated the former customs house surrounded by old trees. This house is made of beams and is covered with a mansard, hipped roof. In 1986, the house was transferred to its today's site.

Below the customs house is situated a granary which dates back to the end of the 18th century, belonging once to the castle grange, which is the only historical building of this type preserved in the Polish Podtatrze (sub-Tatra Region). In 1996, the building was subject to repairs, and since June 1998, it has been housing a permanent exhibition which shows the folk culture of the Spisz Region.

Zbigniew Moździerz

120

121

5. Zagroda Felicji Curyłowej w Zalipiu

Zagroda Felicji Curyłowej w Zalipiu

Oddział Muzeum Okręgowego w Tarnowie
33-263 Zalipie
tel.: 014 641 19 12
www.muzeum.tarnow.pl

Zalipie, wieś na Powiślu Dąbrowskim, słynąca z charakterystycznych ornamentów kwiatowych malowanych na ścianach budynków, meblach i naczyniach, zostało odkryte na pocz. XX wieku przez Władysława Hickela, który jako pierwszy zainteresował się zalipiańskimi malowankami na papierze. W XIX wieku na zakopconych ścianach dymnych chałup malowano wapnem jasne plamy. Kiedy rozpowszechniły się piece z kominem i blachą kuchenną, plamy rozbudowano w proste motywy kwiatowe. Początkowo malowane wokół pieca, nad oknami i pod obrazami, z czasem pokrywały coraz większe powierzchnie – całe piece i ściany pomieszczeń, a w końcu też zewnętrzne ściany budynków mieszkalnych i gospodar-

nych. Dzięki zainteresowaniu badaczy i organizowanym od 1948 roku konkursom „Malowana Chata”, tradycyjny zwyczaj utrwalił się i jest nadal kultywowany. Malowane wzory znane są także w kilku innych wsiach Powiśla Dąbrowskiego, jednak Zalipie stanowi do dziś centrum tego zjawiska. Zdobnictwem zajmuje się obecnie kilkadziesiąt kobiet z Zalipia i okolicznych wsi, a budynki we wsi są nadal zdobione barwnymi ornamentami.

Najbardziej znaną malarką zalipiańską była Felicja Curyłowa (1904–1974), jedna z pierwszych uczestniczek konkursów.

To właśnie w zagrodzie należącej do artystki utworzono w 1978 roku oddział Muzeum Okręgowego w Tarnowie. Zagroda typowa dla regionu Powiśla Dąbrowskiego składa się z budynku mieszkalnego, obory z chlewikiem i drewnitnią oraz stodoły (ze ścianą szczytową wyplataną z wikliny), na planie litery U. Zewnętrzne ściany domu i stajni są malowane na brązowo i zdobione regularnym ornamentem w formie drobnych, niebieskich kwiatków, wykonanym przez Curyłową. Podobny wzór zdobi studnię i budę dla psa. Zachowane jest autentyczne wyposażenie chałupy, z oryginalnymi meblami,

122

123

124

naczyniami, sprzętami i narzędziami rolniczymi, wycinankami i malowanekami na papierze oraz elementami stroju ludowego i pamiątkami należącymi do artystki. Ściany oraz piec, meble i naczynia są pokryte wielobarwnym ornamentem kwiatowym.

W 1981 roku na teren zagrody przeniesiono z innej części wsi drewniany budynek mieszkalny z XIX wieku, w którym planowane jest odtworzenie wnętrza biedniackiej chałupy z rejonu Powiśla Dąbrowskiego.

Joanna Hołda

Ważniejsza literatura:

Komornicka-Rościszewska T.: *Malowane domy na Powiślu Dąbrowskim.*

Przewodnik po zagrodzie Felicji Curyłowej w Zalipiu, Tarnów 1980.

Bartosz A., Bartosz A.: *Kolorowe Zalipie, Tarnów 2001.*

Reinfuss R.: *Felicja Curyłowa (1903-1974), „Polska Sztuka Ludowa”, 1974, nr 4, s. 252.*

ABSTRACT

The homestead of Felicja Curyłowa at Zalipie

Branch of the District Museum in Tarnow

33-263 Zalipie

tel.: 014 64 11 912, 014 64 11 938

www.muzeum.tarnow.pl

Zalipie, a village in Powiśle Dąbrowskie, is an exceptional centre of folk art and decorative craft, famous for buildings, interiors and furniture painted in colorful flower decorations. This tradition, which developed in the early 20th century, is still practiced.

Every year at Zalipie are held 'Painted cottage' contests with participation of a few dozen or so women painters from Zalipie and its neighborhood; village buildings are still decorated with colorful ornaments.

The homestead of Felicja Curyłowa (1904-1974) was handed over to the District Museum in Tarnow in 1978. Outside walls of the buildings as well as house interiors are decorated with plant ornaments, painted by Mrs Curyłowa. Preserved are the original house furnishings - furniture, utensils, fixtures and farm tools, parts of folk costumes, folk paper cuts and ornaments painted on paper.

Joanna Hołda

II. PARAMUZEALNE ZESPOŁY SKANSENOWSKIE

1. Osada Turystyczna Czorsztyn

Osada Turystyczna Czorsztyn

(własność spółki „Osada Turystyczna Czorsztyn” firmy Akva-Tur SA)

ul. Stylchyn 1, 34-440 Kluszkowce

tel.: 018 26 50 302, 018 26 50 323,

faks: 018 26 50 355

www.osada.czorsztyn.pl, e-mail: osada@czorsztyn.pl

Początki Osady Turystycznej Czorsztyn wiążą się z budową zapory wodnej na Dunajcu. Usytuowana nad brzegiem Jeziora Czorsztyńskiego, powstała w latach dziewięćdziesiątych XX wieku jako ratowniczy rezerwat architektury. Przeniesiono tu kilkanaście zabytkowych budynków drewnianych z terenów przeznaczonych pod zalew – z podhalańskich miejscowości Czorsztyn, Kluszkowce i Maniowy. Utworzono dwa zespoły: architektury willowo-uzdrowskiej i zabudowy wiejskiej. Kształt i zewnętrzna forma budynków zostały zachowane, jednak wnętrza zaadaptowano na współczesne pomieszczenia hotelowe, konferencyjne i gastronomiczne.

W pierwszym zespole znajdują się drewniane wille w stylu uzdrowskim z XIX i początków XX wieku: Teofila Sanoka i Józefa Galoty, obie z Kluszkowiec, oraz Leopolda Szperlinga z Czorsztyna. Z Czorsztyna pochodzi także XIX-wieczny dwór Drohojowskich, używany dawniej jako willa letniskowa.

Budownictwo wiejskie reprezentują spichlerze z kamiennymi piwnicami z pocz. XX wieku, ze wsi Maniowy, oraz zagroda Jana Królczyka z Kluszkowiec. Zagroda, wybudowana przez właściciela w 1909 roku, składa się z dymnej chatupy, stodoły ze stajnią, obory z chlewikiem i sieczkarni. Jako jedyna pełni funkcje muzealne. Znajduje się w niej ekspozycja etnograficzna prezentująca wnętrza podhalańskiej chatupy z pocz. XX wieku.

125

2. Skansen w Laskowej

Prywatny skansen Budownictwa Ludowego w Laskowej

(właściciel: Krzysztof Jędrzejek)

Laskowa 360 (osiedle Nadole),

34-602 Laskowa

tel.: 018 33 33 657

www.laskowa.iap.pl, e-mail: krzysztof.jedrzejek@interia.pl

Prywatny skansen w Laskowej, założony przez Krzysztofa Jędrzejka, prezentuje tradycyjne budownictwo, rzemiosło i sztukę ludową ze wsi położonych w dolinie rzeki Łososiny. Na dużej działce w pobliżu domu właściciela zgromadzone zostały zabytkowe drewniane budynki gospodarcze i przemysłowe, przeniesione z okolicznych miejscowości. W kilku odtworzono wyposażenie warsztatów rzemieślniczych. Są to m.in.

126

127

suszarnia i wędzarnia z Michalczowej, spichlerz z Kamionki Małej, młyn wodny ze Żmiącej, kuźnia z wyposażeniem z Michalczowej, spichlerz z Dobrociesza z warsztatem kołodzieja. Obok znajduje się murowany budynek wystawienniczy, wzniesiony na fundamentach starego domu. Mieszcząca się w nim ekspozycja etnograficzna obejmuje ciekawe kolekcje skrzyń wiannyh, dziewiętnastowiecznych oleodruków o tematyce sakralnej, dawnych przedmiotów codziennego użytku i narzędzi rolniczych oraz warsztaty: stolarski, szewski i tkacki.

128

129

3. „Polana Sosny” w Niedzicy

Zespół obiektów na „Polanie Sosny” w Niedzicy

(własność Zespołu Elektrowni Wodnych Niedzica SA

– Centrum Turystyki i Rekreacji w Niedzicy)

ul. Kanada 38,

34-441 Niedzica,

tel. 018 26 29 403, 018 26 29 383

www.niedzica.pl,

e-mail: polana.sosny@niedzica.pl

Zespół rekreacyjny „Polana Sosny”, położony na prawym brzegu Dunajca, koło zapory na Jeziorze Sromowieckim, jest własnością Zespołu Elektrowni Wodnych Niedzica SA. Na jego terenie znajdują się trzy zabytkowe obiekty architektury drewnianej ze Spisza i Podhala. Są to: przeniesione pod koniec lat dziewięćdziesiątych dwó szlachecki z Grywałdu z XVII lub XVIII wieku, należący do rodziny Dziewolskich, i drewniana willa z pocz. XX wieku z Łąpsz Niżnych. W 2005 roku postawiono obiekt wybudowany z elementów dwóch drewnianych budynków – willi z Kir u wylotu Doliny Kościelskiej i młyna z Czarnego Dunajca. Wnętrza budynków zostały zaadaptowane na obiekty hotelowe i gastronomiczne.

130

131

132

4. Muzeum Pszczelarstwa w Stróżach

**Muzeum Pszczelarstwa im. Bogdana Szymusika
przy Gospodarstwie Pasiecznym „Sądecki Bartnik”
A.i J. Kasztelewicz**

33-331 Stróże 235
tel.: 018 44 51 882, faks: 018 44 51 872
www.muzeum.bartnik.pl, e-mail: muzeum@bartnik.pl

Muzeum – skansen pszczelarstwa zostało założone w 2000 roku przez Annę i Janusza Kasztelewiczów przy Gospodarstwie Pasiecznym „Sądecki Bartnik”. Podstawę ekspozycji stanowi kolekcja zakupiona od Bogdana Szymusika, znanego pszczelarza i twórcy Muzeum Historii Pszczelarstwa Polskiego w Krakowie. Obejmuje ponad 100 uli oraz narzędzia pszczelarskie i jest stale poszerzana. Różne typy uli, odzwierciedlające rozwój technik pszczelarskich, są rozmieszczone na ekspozycji plenerowej. Można w niej zobaczyć ule kładowe, np. najstarszą w kolekcji kłodę

133

134

z 1822 roku na pięć rodzin pszczelich, tzw. „króla”, bezdenki, ule słomiane, czyli kószki, ule dzwonowe i ramkowe. Duża część kolekcji to ule zdobione – figuralne, w formie monumentalnych rzeźb o tematyce związanej z pszczelarstwem (np. św. Ambroży, patron pszczelarzy) i z postaciami historycznymi (np. Emilia Plater). Autorem większości z nich jest Bogdan Szymusik. Uzupełnienie ekspozycji stanowią rzeźbione tablice, przedstawiające sceny z historii bartnictwa. W dwóch budynkach ekspozycyjnych prezentowane są narzędzia pszczelarskie i sprzęt pasieczny z XIX i XX wieku, m.in. podkurzacze, miodarki, podkarmiaczki, naczynia do topienia i prasy do wyciskania wosku.

Obok części muzealnej urządzono część rekreacyjną z ekspozycją monumentalnych rzeźb i uli figuralnych, wykonanych przez artystów uczestniczących w organizowanych tu plenerach, ze sklepikiem z produktami pszczelimi i wydawnictwami o tematyce pszczelarskiej, restauracją, zwierzyńcem i placem zabaw dla dzieci „Pszczela Wioska”.

Joanna Hołda

135

Działania samorządu województwa małopolskiego na rzecz zabytków architektury drewnianej w regionie

Troska o zachowanie dla przyszłych pokoleń dziedzictwa kulturowego Małopolski oraz praca nad rozwojem przestrzeni kulturowej i wzbogacaniem środowiska kulturowego stanowią jeden z priorytetów działań samorządu województwa małopolskiego. Aktywna polityka w tym zakresie jest szczególnie ważna dla naszego regionu cieszącego się ogromnym bogactwem spuścizny kulturowej. Władze województwa przykładają dużą wagę do zagadnień ochrony zabytków i opieki nad nimi. Świadectwem tego jest umieszczenie głównych założeń polityki w obszarze dziedzictwa i przestrzeni regionalnej w *Strategii Rozwoju województwa małopolskiego na lata 2007–2013* – podstawowym dokumencie programowym województwa małopolskiego. W *Strategii* pośród założeń programowych duże znaczenie ma ochrona zabytków architektury drewnianej. Dokument ten wprost określa, że rozwój muzeów typu skansenowskiego jest jednym z ważniejszych założeń polityki w obszarze dziedzictwa narodowego i przestrzeni regionalnej.

Założenia programowe *Strategii* znajdują swoje rozwinięcie i uszczegółowienie w wojewódzkim programie opieki nad zabytkami, przyjętym uchwałą sejmiku województwa pod nazwą *Wojewódzki Program Ochrony Dziedzictwa i Krajobrazu Kulturowego Małopolski*. Program określa podstawowe cele i metody działania w obszarze dziedzictwa i przestrzeni kulturowej. Opracowując go, władze województwa zrealizowały obowiązek nałożony na nie na mocy art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, jednocześnie wpisując się w realizację *Narodowego Programu Kultury na lata 2006–2013*.

Wojewódzki Program Ochrony Dziedzictwa i Krajobrazu Kulturowego Małopolski zakłada prowadzenie aktywnych działań mających na celu zabezpieczenie istniejących zabytków architektury drewnianej oraz rozwój organizacyjny instytucji powołanych do opieki nad nimi. Cele strategiczne realizowane są przede wszystkim poprzez wdrażanie szeroko zakrojonych przedsięwzięć służących ochronie najcenniejszych obiektów drewnianych.

Podstawowym projektem w tym zakresie jest utworzony na terenie województwa małopolskiego *Szlak Architektury Drewnianej* (SAD). Jest to jeden z trzech istniejących na terenie naszego kraju szlaków kulturowych poświęconych architekturze drewnianej. Podobne szlaki utworzono także na terenie województwa śląskiego i podkarpackiego. W Małopolsce SAD

liczy 1500 km, obejmując 237 zespołów architektonicznych, w tym cztery zabytkowe kościołki wpisane na listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego UNESCO (w Binarowej, Dębnie Podhalańskim, Lipnicy Murowanej i Sękowej). *Szlak Architektury Drewnianej* służy ocaleniu od zapomnienia najcenniejszych dworków, skansenów, kapliczek, kościołów i cerkwi i innych zabytków budownictwa drewnianego. Obiekty te oznaczone są specjalnymi tablicami oraz sukcesywnie udostępniane do zwiedzania. Oprócz podejmowania działań promocyjnych władze województwa wspierają również ożywienie działań promocyjnych, informacyjnych i podnoszących dostępność obiektów zabytkowych znajdujących się na *Szlaku Architektury Drewnianej*. Służyły temu m.in. dotacje przyznawane przez zarząd województwa małopolskiego w ramach otwartego konkursu ofert na realizację zadań w dziedzinie turystyki pod nazwą „Małopolska Gościńska”. Na przykład w 2007 roku udzielono dotacji w wysokości 163 000 zł, co umożliwiło realizację jedenastu programów związanych z SAD. Również w 2008 roku przeznaczono 550 000 zł na realizację zadania „Otwarty Szlak Architektury Drewnianej”. Realizująca to zadanie Małopolska Organizacja Turystyczna zaplanowała przeznaczyć przyznane środki finansowe na umieszczenie nowych oraz wymianę starych tablic informacyjnych, wykonanie ulotek i folderu, udostępnienie 30 obiektów do zwiedzania oraz organizację festiwalu muzycznego, konkursu fotograficznego i seminarium poświęconego perspektywom rozwoju SAD.

Promocji zabytków i edukacji na rzecz dziedzictwa kulturowego Małopolski służą również organizowane od dziesięciu lat *Małopolskie Dni Dziedzictwa Kulturowego*. W ramach tego przedsięwzięcia prezentowane są najciekawsze zabytki regionu. Oprawę dla przedstawianych zabytków stanowią różnorodne imprezy towarzyszące, przyciągające co roku tłumy zwiedzających. W każdej edycji Dni Dziedzictwa prezentowane są również zabytki architektury drewnianej, zarówno „in situ”, jak i znajdujące się w małopolskich skansenach. Projekt ten wpisuje się doskonale w realizację innego z celów określonych w programie, jakim jest podnoszenie świadomości dziedzictwa kulturowego. Łącznie, w czasie wszystkich edycji, zaprezentowano 159 zabytkowych obiektów. Instytucje kultury województwa małopolskiego biorą również udział w imprezach odbywających się w ramach *Europejskich Dni Dziedzictwa*.

Innym programem służącym przede wszystkim celom edukacyjnym jest *Muzeobranie*. Przedsięwzięcie to organizuje Małopolski Instytut Kultury w Krakowie wspólnie z muzeami i innymi instytucjami kultury, które zajmują się ożywianiem

dziedzictwa kulturalnego. Ma ono na celu rozwijanie potencjału edukacyjnego małopolskich muzeów oraz promowanie idei muzeum otwartego. W ramach *Muzeobrania* w wybranych muzeach organizowane są warsztaty edukacyjne, pokazy, opowieści, gry zarówno dla zorganizowanych grup uczniów, jak i dla indywidualnych zwiedzających. W małopolskich skansenach organizuje się również lekcje muzealne dla dzieci i młodzieży. Przykładowo w skansenach w Zubrzyicy Górnej oraz w Wygiętzowie w 2007 roku wzięło w nich udział po około 7000 uczestników.

W założeniach samorządu województwa działania na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego powinny łączyć się z realizacją polityki w innych obszarach życia społecznego i gospodarczego. Służy temu m.in. wdrażany na terenie województwa program „Konserwator”, który łączy zadania z dziedziny opieki nad zabytkami z polityką aktywizacji lokalnego rynku pracy oraz ochrony osób długotrwale bezrobotnych przed wykluczeniem społecznym. W ramach programu władze województwa przeznaczają środki finansowe na czasowe zatrudnienie bezrobotnych w formie prac interwencyjnych bądź przygotowania zawodowego w instytucjach kultury województwa małopolskiego oraz u innych podmiotów (w gminach i organizacjach pozarządowych) mających pod swoją opieką obiekty zabytkowe. W latach 2005–2007 przeznaczono na ten cel łącznie ponad 6,5 mln złotych, zatrudniając czasowo 1275 osób oraz zapewniając przygotowanie zawodowe 152 osobom. W wyniku programu blisko 200 bezrobotnych osób znalazło stałą pracę.

Prowadzenie szeroko zakrojonych działań w zakresie ochrony i promocji dziedzictwa kulturowego umożliwiają w dużym stopniu fundusze Unii Europejskiej. Wykorzystując te środki, samorząd województwa małopolskiego wsparł wiele projektów służących opiece nad zabytkami architektury drewnianej. Jednym z działań prowadzonych dzięki dofinansowaniu w ramach Zintegrowanego Programu Rozwoju Regionalnego 2004–2006 (ZPORR) była instalacja urządzeń ochrony przeciwpożarowej i antywłamaniowej najcenniejszych zabytków sakralnej architektury drewnianej. W ramach projektu pod nazwą „Tarcza”, realizowanego przez archidiecezję krakowską, udało się w latach 2006–2007 wyposażyć 40 zabytków w odpowiednie instalacje. Realizowane działania były wspierane również przez inne podmioty: jednostki samorządu lokalnego z terenu województwa małopolskiego, Małopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków i Ośrodek Ochrony Zbiorów Publicznych w Warszawie. Finansowe wsparcie dla programu zapewnił również Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Województwo małopolskie ze

swojej strony udzieliło pomocy informacyjnej i doradczej na etapie inicjowania oraz przygotowywania projektu.

Ze środków ZPORR współfinansowano także I etap budowy Miasteczka Galicyjskiego na terenie Sądeckiego Parku Etnograficznego, który dzięki Miasteczku ma stać się jedną z głównych atrakcji turystycznych na *Szlaku Architektury Drewnianej*. Podstawowym celem budowy Miasteczka Galicyjskiego jest stworzenie sprzyjających warunków dla rozwoju systemu ochrony i promocji dziedzictwa kulturowego oraz regionalnego przemysłu turystycznego jako nowoczesnego i konkurencyjnego elementu gospodarki regionalnej, a także stworzenie nowych, stałych miejsc pracy. Drugi etap budowy Miasteczka, który zakłada zrekonstruowanie kolejnych budynków, ma być zakończony w 2009 roku i według opracowanych wniosków będzie współfinansowany ze środków Małopolskiego Regionalnego Programu Operacyjnego 2007–2013 (MRPO). W okresie wcześniejszym w Sądeckim Parku Etnograficznym wybudowano także tzw. *Sektor Kolonistów Józefińskich*, sfinansowany częściowo ze środków przyznanych w ramach Inicjatywy Wspólnotowej Interreg III A. W ramach MRPO planuje się rozbudowę Orawskiego Parku Etnograficznego w Zubrzyicy Górnej. Ze środków finansowych pochodzących z Funduszy Europejskich być może zostanie też sfinansowana modernizacja obiektów architektury drewnianej należących do Muzeum Tatrzańskiego im. dra Tytusa Chałubińskiego w Zakopanem. Oba muzea przygotowały projekty inwestycyjne z wnioskami o przyznanie dotacji w ramach MRPO 2007–2013.

Opieka nad najcenniejszymi zabytkami architektury drewnianej w Małopolsce sprawowana jest także poprzez udzielanie dotacji samorządu województwa przeznaczonych na wspieranie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków na terenie województwa małopolskiego, które jako pierwsze w kraju rozpoczęło już w 1999 roku przyznawanie dotacji na ratowanie zabytków. Zadanie to z roku na rok obejmuje coraz większą liczbę zabytków, a sejmik województwa małopolskiego z roku na rok przeznaczają na ten cel coraz wyższe środki. W latach 1999–2005 udzielono łącznie 278 dotacji na kwotę ponad 5 mln zł, natomiast w dwóch ostatnich latach 2007–2008 przyznano już łącznie 285 dotacji na kwotę blisko 11 milionów złotych. Znaczna część tych środków została przeznaczona dla właścicieli i zarządców zabytków architektury drewnianej, umożliwiając przywrócenie im dawnego ich blasku. Środki z budżetu województwa wsparły m.in. odnowę zabytków Chochołowa i ochronę niezwykłego dziedzictwa kulturowego wsi oraz zachowanie

unikatowego krajobrazu kulturowego tego „żywego skansenu”. Dzięki dotacjom udaje się też systematycznie przeprowadzać kompleksową renowację kolejnych zabytków drewnianych, obejmującą zarówno architekturę, jak i wnętrza. Dobrym przykładem takich działań są kościółki w Harklowej czy w Łopusznej. Dotacje służą również kontynuowaniu prac rozpoczętych przy zabytkach w ramach innych programów. Przykładowo w 2008 roku samorząd województwa małopolskiego udzielił dotacji na prace konserwatorskie przy obiektach zabezpieczonych wcześniej w ramach programu „Tarcza”. Jako przykłady można podać choćby kościół w Trzemeśni czy w Grabiu.

W sprawowaniu opieki nad zabytkami architektury drewnianej przez samorząd województwa podstawową rolę odgrywają oczywiście specjalnie w tym celu powołane instytucje prowadzone przez województwo małopolskie. Prowadzi ono i sprawuje opiekę nad czterema skansenami. Są to: Sądecki Park Etnograficzny, będący oddziałem Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu, Muzeum – Nadwiślański Park Etnograficzny w Wygiełzowie i Zamek Lipowiec, Muzeum – Orawski Park Etnograficzny w Zubrzycy Górnej oraz Ośrodek Budownictwa Ludowego w Szymbarku, oddział Muzeum Dwory Karwacjanów i Gładyszów w Gorlicach. Należy podkreślić, że wszystkie te instytucje nie ograniczają się jedynie do fizycznego zachowania zabytków powierzonych ich opiece, ale podejmują różnorodne przedsięwzięcia o charakterze promocyjnym i edukacyjnym, do których należą konkursy, festiwale, konferencje, działalność wydawnicza, prowadzenie lekcji muzealnych. O atrakcyjności oferty skansenów prowadzonych przez województwo małopolskie najlepiej świadczy fakt, że w roku 2007 odwiedziło je ponad 100 000 osób.

Mimo że małopolskie skanseny rozwijają się z roku na rok coraz prężniej, samorząd województwa nie zaprzestaje działań, mających uatrakcyjnić ich ofertę w celu zapewnienia zabytkom jeszcze lepszej opieki i pozyskania coraz większej liczby zwiedzających. Dzięki temu skanseny będą lepiej służyć promocji regionu i rozpowszechnianiu wiedzy na temat dziedzictwa kulturowego Małopolski. Nawiązano kontakty z muzeami posiadającymi ekspozycje na wolnym powietrzu działającymi w Niemczech i Danii (w Alt Schwerin, Molfsee, Roskilde oraz Arhus), mając wielką nadzieję, że uda się w Polsce zaszczepić sprawdzone wzorce działania i organizacji skansenów wypracowane w Europie Zachodniej, np. w dziedzinie finansowania instytucji tego typu (ww. skanseny wypracowują same od 40% do 80% kosztów utrzymania), czy też formy organizacyjnej (większość odwiedzonych muzeów prowadzona

jest przez organizacje pozarządowe, fundacje i stowarzyszenia, a nie przez jednostki sektora administracji publicznej, jak to ma miejsce w naszym kraju).

Szerokiej promocji i dokumentacji zabytków służą również liczne wydawnictwa publikowane staraniem samorządu województwa. Należą do nich m.in. *Małopolska architektura drewniana* oraz *Szlak architektury drewnianej* – prezentujące najcenniejsze zabytki drewniane na terenie województwa, *Małopolska – zabytek zadbany* – książka poświęcona dobrem praktykom inwestycyjnym w zakresie opieki nad zabytkami, *Krajobraz kulturowy* – prezentuje działania samorządu województwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami, *Małopolska przed stu laty* – album pokazujący obraz małopolski zachowany na zabytkowych fotografiach, *Rejestr zabytków nieruchomości województwa małopolskiego* oraz *Bibliografia zabytków nieruchomości województwa małopolskiego* – ułatwiająca znalezienie informacji dotyczących zabytkowych obiektów. Ukazało się także wiele innych pozycji, wśród których poczesne miejsce zajmują przewodniki ułatwiające zwiedzanie najciekawszych zakątków województwa i zachęcające do odwiedzenia naszego regionu.

Należy zauważyć również samorządy powiatowe i gminne, które robią wiele dla ocalenia dziedzictwa kulturowego ich małych ojczyzn. O skali zaangażowania jednostek samorządu terytorialnego w tym obszarze świadczy dobitnie fakt, że w latach 2005-2006 na ochronę i konserwację zabytków, w tym architektury drewnianej, powiaty z terenu województwa małopolskiego (łącznie z miastami na prawach powiatu) wydały na konserwację zabytków łącznie 28,5 mln zł – co plasuje je na szóstym miejscu w kraju, natomiast gminy (łącznie z miastami na prawach powiatu) wydały w tym okresie na ten cel ponad 54 mln zł, co daje im pierwsze miejsce w kraju. Co więcej wydatki gmin województwa małopolskiego na ten cel w 2006 roku stanowiły aż 17% ogółu analizowanej grupy wydatków wszystkich samorządów tego szczebla w kraju.

Choć podjęto już wiele działań w dziedzinie ochrony zabytków drewnianych w Małopolsce, władze województwa doskonale zdają sobie sprawę, że stoi przed nimi jeszcze wiele wyzwań w tym zakresie. Dlatego też nadal podejmowane będą działania prowadzące do zintegrowania wysiłków różnych podmiotów zajmujących się opieką i ochroną zabytków w naszym regionie. Dzięki wspólnym wysiłkom uda się zachować dla następnych pokoleń świadectwo wspaniałej kultury Małopolski.

Leszek Zegzda

Wicemarszałek Województwa Małopolskiego

„Szlak Architektury Drewnianej” w Małopolsce to świat modrzewia, jodły, świerku i dębu, niezwykłej harmonii obiektów budownictwa drewnianego, ukazujący współistnienie człowieka ze swoim środowiskiem naturalnym na przestrzeni wieków. Zwany jest często „światem zaklętym w drewnie”.

Szlak Architektury Drewnianej w województwie małopolskim ma około 1500 km długości i obejmuje 249 różnorodnych obiektów budownictwa drewnianego. Są wśród nich łemkowskie cerkwie z baniastymi hełmami, kościoły, smukłe dzwonnice, skanseny, staropolskie dwory i drewniane wille. Najcenniejsze z budowli zostały w 2003 roku wpisane na Listę Dziedzictwa Kulturowego i Naturalnego UNESCO. Wszystkie obiekty są oznakowane tablicami informacyjnymi, a drogę do nich wskazuje ponad 600 znaków drogowych.

Szlak Architektury Drewnianej w Małopolsce:

- samochodowy szlak turystyczny – 1500 km długości;
- 249 różnorodnych obiektów budownictwa drewnianego: cerkwie, kościoły, karczmy, dwory, wille, dzwonnice, skanseny;
- 4 obiekty wpisane na Listę UNESCO: kościół pw. św. Michała Archanioła w Binarowej, kościół pw. św. Michała Archanioła w Dębnie Podhalańskim, kościół pw. św. św. Filipa i Jakuba w Sękowej, kościół pw. św. Leonarda w Lipnicy Murowanej.

Zapraszamy do wędrowki Szlakiem, gdzie pośród zapachów starego drewna można odnaleźć ciszę, tchnienie dawnych wieków oraz rozkoszować się urokami nieskażonej przyrody.

Więcej informacji o Szlaku jest dostępnych na stronie: www.drewniana.malopolska.pl

SPIS FOTOGRAFII

zdjęcia 1–117 oraz 119–135: Piotr Drożdżik
zdjęcia 118 i 136: Paweł Mierniczak

MUZEJA NA WOLNYM POWIETRZU

A. SKANSENY DUŻE

ŚĄDECKI PARK ETNOGRAFICZNY

1. Sądecki Park Etnograficzny
2. Zagroda z Gostwicy
3. Pokaz pieczenia kołaczy w chałupie z Gostwicy
4. Wystrój bożonarodzeniowy w chałupie z Gostwicy
5. Kapliczka z Gołkowic Górnych
6. Warsztat tkacki w chałupie z Kamienicy
7. Wnętrze szkoły z Rybia Nowego – sala lekcyjna z lat 50. XX w.
8. Zagroda z Obidzy
9. Sień w chałupie łemkowskiej z Wierchomli Wielkiej
10. Kuchnia w chałupie z Łosia
11. Kurna kuchnia „pekarnia” w chałupie z Wierchomli Wielkiej
12. Kuchnia w średnio zamożnej chałupie z Niecwi
13. Chałupa z Lipnicy Wielkiej
14. Wnętrze domu sołtysa w sektorze kolonistów józefińskich
15. Ulicówka w sektorze kolonistów józefińskich
16. Kościół z Łososiny Dolnej
17. Wnętrze kościoła z Łososiny Dolnej
18. Grekokatolicka cerkiew z Czarnego
19. Polichromia figuralna w babińcu cerkwi z Czarnego
20. Wnętrze kościoła ewangelickiego ze Stadeł – ołtarz główny z amboną
21. Kościół ewangelicki ze Stadeł
22. Jadalnia w dworze z Rdzawy
23. Dwór z Rdzawy, widok z zagrody maziarskiej z Łosia
24. Dwór z Rdzawy
25. Dworski zespół gospodarczy
26. Miasteczko galicyjskie w sądeckim skansenie
27. Rekonstrukcja ratusza ze Starego Sącza w miasteczku galicyjskim
28. Chałupa z Łabowej
29. Sądecki Park Etnograficzny
30. Chałupa z Łosia

OŚRODEK BUDOWNICTWA LUDOWEGO W SZYMBARKU

I CERKIEW W BARTNEM

31. Okno w kuchni w chałupie z Moszczenicy
32. Żarna w sieni chałupy z Moszczenicy
33. Kuchnia w chałupie z Moszczenicy
34. Chałupa z Gródka, k. XIX w.
35. Ule przy chałupie z Gródka
36. Chałupa z Siar, poł. XIX w.
37. Wiatrak z Krygu, pocz. XX w.

38. Dworek mieszczański z Gorlic, 1918–1919 r.
39. Stodoła plebańska z Zagórzan, XVIII/XIX i wiatrak z Ropy, 1932 r.
40. Cerkiew grekokatolicka w Bartnem, 1842 r.
41. Fragment futryny carskich wrót ze św. Bazylim
42. Kamienna misa na popiół w cerkwi w Bartnem
43. XVIII-wieczny ikonostas w cerkwi w Bartnem
44. Boczny ołtarz w cerkwi w Bartnem, 1797 r.

NADWIŚLAŃSKI PARK ETNOGRAFICZNY W WYGIĘŁZOWIE

45. Widok na bryłę XVII-wiecznego kościoła z Ryczowa
46. Karczma – rekonstrukcja dawnego zajazdu z Minogi, pochodzącego z połowy XIX w.
47. Chałupa sołtysia z Przegini Duchownej z 1862 r.
48. Chałupa z Podolsza z 1862 r.
49. Wnętrze chałupy sołtysa z Przegini Duchownej – wschodnia część chałupy, na wyposażeniu malowane meble
50. Wnętrze chałupy z Przeciszowa z 1837 r. Ekspozycja „W szkole naszych dziadków”
51. Wnętrze chałupy z Rozkochowa z 1813 r.
52. Kościół z Ryczowa z 1623 r.
53. Wnętrze kościoła z Ryczowa. Belka tęczowa, a za nią prezbiterium
54. Dwór z Drogini z 1730 r.
55. Dwór z Drogini z 1730 r. Pokój pani – Lustro „psyche” w stylu Ludwik Filip
56. Dwór z Drogini z 1730 r. Gabinet pana
57. Dwór z Drogini – sypialnia
58. Dwór z Drogini – salon
59. Wnętrze chałupy z Podolsza. Ekspozycja „Święcone w domu wójta”
60. Chałupa z Przegini Duchownej – fragment kredensu
61. Dwór z Drogini z 1730 r.

MUZEUM TATRZAŃSKIE IN. DRA TYTUSA CHAŁUBIŃSKIEGO.

62. Widok chałupy Korkoszów od strony pn.-wsch.
63. Bruk kamienny na podwórzu
64. Kuchnia
65. Buty na zimę
66. Zagroda Sołtysów w Jurgowie – widok od strony pn.-zach.
67. Owczarnia w zagrodzie Sołtysów
68. Chałupa Sołtysów – widok od drogi
69. Wielka izba – kąt z łóżkiem i kołyską
70. Wielka izba – kąt z łóżkiem, żerdką i skrzynią
71. Widok ogólny zagrody Korkoszów od strony pd.-wsch.
72. Półka w sieni
73. Widok dworu w Łopusznej od strony pd.
74. Kuchnia dworska
75. Fragment elewacji frontowej
76. Dwór Lisickich i Tetmajerów w Łopusznej (widok spod spichlerza)
77. Chałupa Klamerusów – fragment elewacji frontowej

ORAWSKI PARK ETNOGRAFICZNY W ZUBRZYCY GÓRNEJ

78. Zespół dworski
79. Karczma z Podwilka, tzw. czarna
80. Pasieka
81. Budynek w nowej części skansenu
82. Dwór Moniaków (widok od pd. zach.)
83. Wnętrze dworu Moniaków – salonik
84. Wnętrze dworu Moniaków – czarna izba
85. Ekspozycja w czarnej izbie we dworze
86. Detal dworu Moniaków
87. Chałupa Dziubka z Jabłonki (widok od pd.)
88. Sektor przemysłu wiejskiego – tartak i folusz
89. Sektor przemysłu wiejskiego – tartak i folusz
90. Karczma z Podwilka, tzw. biała
91. Czarna karczma z Podwilka (widok od strony pd.-wsch.)

B. SKANSENY MAŁE

PARK ARCHEOLOGICZNY „OSADA VI ORACZY” W BOCHNI

92. Chata o konstrukcji słupowej
93. Kłeta powroźnicza, w oddali Chata Sołtysa
94. Wnętrze Chaty Garnarza
95. Wnętrze Chaty Zielarki
96. Chata Oracza – narzędzia rolnicze (socha)

SKANSEN W DOBZYCACH

97. Karczma z Krzyszkowic
98. Skansen, widok od strony zamku
99. Kamienna kapliczka z majątku Gaik w Brzezowej
100. Czarna izba w karczmie z Krzyszkowic – ekspozycja sprzętów kuchennych i domowych

ZESPÓŁ ZABYTKOWEGO BUDOWNICTWA DREWNIANEGO NA WOLI JUSTOWSKIEJ W KRAKOWIE

101. Karczma podcieniowa z Pasieki
102. Karczma z Pasieki – fragment gontowego dachu z powieką
103. Karczma podcieniowa z Pasieki

MUZEUM KULTURY LUDOWEJ W SIDZINIE

104. Dzwonnica loretańska z Sidziny (Wielkiej Polany)
105. Widok ogólny skansenu
106. Elewacja frontowa chałupy Banasików
107. Spichlerz mieszczący ekspozycję pamiątek z II wojny światowej

SKANSEN W ZAWOI

108. Skansen w Zawoi
109. Wnętrze kurnej chałupy Franciszka Słopniaka z Zawoi przysiółek Budzonie z początku XIX w. – biała izba
110. Przydrożna kapliczka z kamienną figurą Matki Boskiej z cmentarza w Suchej Beskidzkiej

C. WYBRANE PUNKTY SKANSENOWSKIE

CHOCHOŁÓW

- 111, 112. Zabytkowa zabudowa wsi Chochołów
113. Budynek Muzeum powstania Chochołowskiego

DWÓR W DOŁĘDZE

114. Dwór w Dołędze
115. Pokój prof. Michała Siedleckiego
116. Ganek
117. Sypialnia kobieca

WIEŚ LETNIA NA POLANIE PODOKÓLNE W JURGOWIE

118. Szałas

SPICHLERZ I CELNICA W NIEDZICY

119. Widok od frontu (zach.)
120. Widok od pd.
121. Izba spiska – ekspozycja stała w spichlerzu

ZAGRODA FELICJI CURYŁOWEJ W ZALIPIU

122. Malowany dom w Zalipiu
123. Malowana studnia i koryto
124. Malowane drzewo

PARAMUZEALNE ZESPOŁY SKANSENOWSKIE

OSADA TURYSTYCZNA CZORSZTYN

SKANSEN W LASKOWEJ

125. Główny budynek muzeum, w którym prezentowane są zbiory skrzyń posagowych, XIX-wiecznych oleodruków religijnych, warsztat szewski, rymarski, stolarski, tkacki, krawiecki
126. Młyn wodny ze Żmiącej
127. Niewielka pasieka. Na pierwszym planie ul kłodowy z Kamionki Małej
128. XIX-wieczna konna kopaczka do ziemniaków
129. Główny budynek muzeum

„POLANA SOSNY” W NIEDZICY

130. Dwór z Grywałdu, obecnie restauracja
131. Pensjonat „Chata z Kir” wybudowany z elementów drewnianej willi z Kir i młyna Czarnego Dunajca
132. Drewniana willa z Łapsz Niżnych

MUZEUM PSZCZELARSTWA W STRÓŻACH

133. Kapliczka z ulami figuralnymi: św. Ambrozym, św. Franciszkiem, św. Izydorem, wykonana przez Franciszka Palkę
- 134, 135. Chaty z eksponatami muzealnymi
136. Kościół w Sękowej

BIBLIOGRAFIA OCHRONY ZABYTKÓW BUDOWNICTWA DREWNIANEGO

- Adamczewski J.: *Perły architektury drewnianej*, Katowice 2004.
- Baranowska Z.: *O drewnianym spichlerzu w zespole zamkowym w Niedzicy*. „Almanach Nowotarski” 1999, s. 95–99.
- Bochnia. *Dzieje miasta i regionu*, red. Kiryk F., Ruta Z., Kraków 1980.
- Bogdanowski J., *Z problematyki ochrony szafasów tatrzańskich*. „Sprawozdania z posiedzeń Komisji Naukowych PAN” [Kraków] T. 13: 1970, z. 2 (za: VII-XII 1969), s. 645–647.
- Bogdanowski J. i inni: *Studium architektury krajobrazu zabytkowego w otoczeniu projektowanego zbiornika czorsztyńskiego*. „Materiały i Sprawozdania Konserwatorskie województwa krakowskiego” T. 4: 1971–72.
- Bogucka-Zawiślak J. i inni: *Muzea, izby regionalne, galerie i pracownie w województwie małopolskim*. Przewodnik, Kraków 2004.
- Brykowski R.: *Drewniana architektura kościelna w Małopolsce XV wieku*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1981.
- Brykowski R., Kornecki M.: *Drewniane kościoły w Małopolsce Południowej*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1984.
- Brylak-Załużka M.: *Przeszłość dokumentowana, domniemana i „rzeczywistość skrzecząca” – o powstaniu ekspozycji „muzeum-wnosi” w Sąddeckim Parku Etnograficznym [w:] Skanseny po latach – założenia a realizacja*. Materiały z ogólnopolskiej konferencji, Nowy Sącz, 5-6 X 1995 r, Nowy Sącz 1996, s. 39–47.
- Brylak-Załużka M., Lewczuk Z.: *Park Etnograficzny w Nowym Sączu [w:] Muzea skansenowskie w Polsce*. Red. Czajkowski J., Czajnik M., Midura F., Poznań 1979, s. 98–109.
- Brylak-Załużka M., Lewczuk Z.: *Ośrodek Budownictwa Ludowego w Szymbarku [w:] Muzea skansenowskie w Polsce*, red. Czajkowski J., Czajnik M. i Midura F., Poznań 1979, s. 110–111.
- Chludzińska K.: *Muzeum pod Babią Górą*. „Budownictwo Wiejskie” 1975, nr 5, s. 18–19.
- Chrzanowski T., Piwocki K.: *Drewno w polskiej architekturze i rzeźbie ludowej*, Wrocław-Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1981.
- Czarnowski A.: *Cerkiew – muzeum, „Wierchy”* R. 32: 1963 [wyd. 1964], s. 252.
- Czarnowski A.: *Chałupa w Chochołowie, „Wierchy”* R. 31: 1962 [wyd. 1963], s. 273.
- Czarnecka A., Kruczek Z., Rypuszyński S.: *Województwo nowosądeckie. Vademecum Turystyczne*, Kraków 1988.
- Cisowski B., Duda M., Wawrzak P. (współpr.): *Szlak Architektury Drewnianej – Małopolska*, Kraków 2005.
- Daranowska-Łukaszewska J.: *Małopolska architektura drewniana*, Olszanica 2005.
- Dyba O.: *Krajobraz kulturowy województwa małopolskiego*, Kraków 2001.
- Dyba O.: *Prace przy zabytkach nieruchomości prowadzone na terenie Krakowa i województwa krakowskiego w latach 1993-1994*. „Wiadomości Konserwatorskie województwa krakowskiego” T. 3: 1995, s. 51–158.
- Dyba O.: *Prace przy zabytkach nieruchomości prowadzone na terenie Krakowa w 1995 r. i 1996 r. oraz województwa krakowskiego w 1996 r.* „Wiadomości Konserwatorskie województwa krakowskiego” T. 6: 1997, s. 173–239.
- Dyba O.: *Prace przy zabytkach nieruchomości prowadzone na terenie Krakowa i województwa krakowskiego w 1997 roku*. „Wiadomości Konserwatorskie województwa krakowskiego” T. 8: 1998, s. 174–226.
- Ellnain Z.: *Laskowa – uratowany dwór*. „Spotkania z Zabytkami” 1999, nr 11, s. 21–22.
- Faryna-Paszkiwicz H., Omilanowska M., Pasieczny R.: *Atlas zabytków architektury w Polsce*, Warszawa 2001.
- Flasza J., *Bochnia. Przewodnik po mieście*, Bochnia 2005
- Fryś-Pietraszkowa E., Kuńczyńska-Iracksa A., Pokropek M.: *Sztuka ludowa w Polsce*, Warszawa 1991.
- Gaczoł A., Dyba O., Majka M.: *Prace konserwatorskie w województwie krakowskim w latach 1980–1992*. Cz. 1. *Zabytki nieruchome*. „Ochrona Zabytków” 1994, nr 1, s. 67–103.
- Gloger Z.: *Budownictwo drzewne i wyroby z drewna w dawnej Polsce*. T. 1-2, Warszawa 1907.
- Grabski M.: *Małopolska – szlak architektury drewnianej*, Kraków 2002.
- Haduch H.: *Muzeum w Chrzanowie. Nadwiślański Park Etnograficzny w Wygietzowie*, Chrzanów 2002.
- Harasimczyk J. H.: *Gmina Zawoja*, Krosno 2003.
- Holewiński M.: *Krajobraz architektoniczny dziewiętnastowiecznych uzdrowisk polskich [w:] Wieś i miasteczko u progu zagłady*. Materiały konferencji naukowej SHS. Wojnowice, marzec 1988, red. Rudkowski T., Warszawa 1991, s. 157–169.
- Jabłońska T., Moździerz Z.: *«Koliba», pierwszy dom w stylu zakopiańskim*, Zakopane 1994.
- Jabłońska T., Moździerz Z.: *Muzeum przestrzenne*. „Spotkania z zabytkami” 1988, nr 3, s. 16–21.
- Jabłońska T., Moździerz Z.: *Muzeum Tatrzańskie – muzeum przestrzenne*. *Informator o ochronie zabytków Podtatrza*, Zakopane 1986.

- Jabłońska T., Moździerz Z.: *W zgodzie z naturą, historią i duchem czasu (O ochronie zabytków na Podtatrze)*. „Rocznik Podhalański” T. 4: 1987, s. 357–396.
- Jabłońska T., Moździerz Z.: *Z działalności konserwatorskiej Muzeum Tatrzańskiego w latach 1976–1984*. „Wierchy” R. 54: 1985 [wyd. 1988] s. 233–240.
- Jagodziński Z., Kornecki M. M.: *Studium zagospodarowania przestrzennego strefy konserwatorskie „A” w Dobczycach. Koncepcja rewaloryzacji oraz budowa skansenu [w:] Ochrona krajobrazu kulturowego – między dokumantacją a realizacją*. Seminarium konserwatorskie PKZ, red. Gromnicki J., Warszawa 1984, s. 64–92.
- Janicka-Krzywda U.: *Zawoja*, [bmw.] 1989.
- Jankowska B.: *Drewniane dzwonnice do odganiania chmur burzowych*. „Rocznik Podhalański” T. 7: 1997, s. 185–202.
- Jodłowski A.: Archeologia o początkach warzelnictwa i górnictwa solnego na terenie Bochni, Rocznik Bocheński, t. V, 2001, s. 57–63
- Jost H.: *Katalog zabytków budownictwa przemysłowego w Polsce*. T. 3: *Województwo krakowskie*. Z. 3: *Powiat nowotarski i miasto Zakopane*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1969.
- Jost H.: *O foluszach na Podhalu*. „Rocznik Podhalański” T. 4: 1994, s. 61–80.
- Jost H.: *Oryginalne rozwiązania mechaniczne w obiektach przemysłu wiejskiego na Podhalu*. „Rocznik Podhalański” T. 2: 1979, s. 85–90.
- Jost H.: *Podhalańskie drewniane konstrukcje energetyczne*. „Rocznik Podhalański” T. 2: 1979, s. 79–84.
- Jost H.: *Zabytki techniki ludowej na Podhalu*. „Rocznik Podhalański” T. 4: 1987, s. 81–94.
- Jost H.: *Zabytki przemysłowe w Tatrzańskim Parku Narodowym*. „Prace Oddziału Polskiego Towarzystwa Nauk o Ziemi w Krakowie dla Parków Narodowych Tatrzańskiego i Ojcowskiego” [Kraków] R. 4: 1977, s. 15–20.
- Jostowa W.: *Kultura regionalna Orawy a Orawski Park Etnograficzny w Zubrzyca Górnej*. „Rocznik Podhalański” R. 4: 1987, s. 327–347.
- Jostowa W.: *Muzeum – Orawski Park Etnograficzny w Zubrzyca Górnej*. „Wierchy” R. 44: 1975 [wyd. 1976], s. 227–229.
- Jostowa W.: *Muzeum Orawski Park Etnograficzny w Zubrzyca Górnej*. Wyd. 3 poszerz. Zubrzyca Górna 1977.
- Jostowa W.: *Muzeum Tatrzańskie a ochrona zabytków techniki wiejskiej*. „Rocznik Podhalański” T. 6: 1994, s. 181–184.
- Jostowa W.: *Orawski Park Etnograficzny*. „Materiały i Sprawozdania Konserwatorskie Województwa Krakowskiego” T. 2: 1969.
- Jostowa W.: *Podhalański Park Etnograficzny*. „Materiały i Sprawozdania Konserwatorskie Województwa Krakowskiego” T. 2: 1969.
- Jostowa W.: *Z zagadnień budownictwa podhalańskiego. Na marginesie organizacji skansenu*. „Etnografia Polska” 1962 nr 5.
- Kaplica Najświętszego Serca Pana Jezusa w Jaszczurówce (1907–2007)*, red. Moździerz Z., Fot. Moździerz D., Zakopane 2007.
- Katalog zabytków sztuki w Polsce*. T. 1: *Województwo krakowskie*, z. 11: *Powiat Nowotarski*, red. Szablowski J., Warszawa 1951.
- Klimek J.: *Projekt Parku Etnograficznego Ziemi Czorszyńskiej*. „Materiały i Sprawozdania Konserwatorskie Województwa Krakowskiego” T. 2: 1969.
- Komornicka-Rościszewska T.: *Malowane domy w Powiślu Dąbrowskim. Przewodnik po zagrodzie Felicji Curyłowej w Zalipiu*, Tarnów 1980.
- Konieczny W.: *Dwór w Dołędze. Informator z krótkim przewodnikiem po ziemi szczurowskiej i okolicach*, Tarnów 1995.
- Konieczny W.: *Dwór w Dołędze*. „Rocznik Tarnowski” 2001–2002, s. 15–16.
- Kornecki M.: [w:] *Chrzanowski Tadeusz, Kornecki Marian: Sztuka Ziemi Krakowskiej*, Kraków 1982.
- Kornecki M.: *Budownictwo drewniane w krajobrazie kulturowym Karpat i Podkarpacia [w:] „Małopolska: regiony – regionalizm – małe ojczyzny”* R. 4: 2002, s. 151–163.
- Kornecki M.: *Dwór w Laskowej na tle polskiego krajobrazu kulturowego XVII wieku*. „Rocznik Historii Sztuki” T. 17: 1988, s. 247–260.
- Kornecki M.: *Działalność konserwatorska na Orawie [w:] Spotkania Orawskie*. Materiały z sesji naukowych z lat 1987–1990, red. Robotyckiego Cz., B.m. i r.w. [1995], s. 156–165.
- Kornecki M.: *Gotyckie kościoły drewniane na Podhalu*, Kraków 1987.
- Kornecki M.: *Jak powstał skansen w Lipowcu. Nadwiślański Park Etnograficzny w Wygiełzowie w latach 1968–1975*. „Wiadomości Konserwatorskie województwa krakowskiego” T. 2: 1995, s. 99–142.
- Kornecki M.: *Kaplica drewniana św. Sebastiana w Maniowach*. „Materiały i Sprawozdania Konserwatorskie Województwa Krakowskiego” 1971–1972, s. 239–256.
- Kornecki M.: *Kościoły drewniane w Małopolsce. Zagadnienia uwarunkowań oraz systematyki typów i form architektury (od średniowiecza do XX wieku)*, Warszawa 1999.
- Kornecki M.: *Świat miniony. Architektura drewniana Małopolski ze szkieletników...*, oprac. Marcinek R., Śledzikowski T., Kraków 2002.
- Kościoły drewniane Małopolski*, Kraków 2000.
- Kościoły drewniane południowej Małopolski. Materiały do dokumentacji wpisu na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO*. „Teki Krakowskie” T. 12: 2000, s. 3–94.
- Kroh M.: *Sądecki Park Etnograficzny. Przewodnik*, Nowy Sącz 2003.

- Kruczek Z.: *Województwo tarnowskie. Vademecum turystyczne*. Kraków 1983, s. 109-110 [Zalipie – zagroda Felicji Curyłowej nr 135].
- Krupiński A. B.: *Zabytki urbanistyki i architektury województwa tarnowskiego*, Warszawa 1989.
- Kutaś P.: *Małopolska – szlak architektury drewnianej. Odcinek Kraków–Nowy Sącz–Krynica–Gorlice*, Kraków 2003.
- Kutrzebianka A.: *Budownictwo ludowe w Zawoi*, Kraków 1931.
- Kydryńska A.: *Regionalne izby pamiątek województwa krakowskiego*. „Materiały i Sprawozdania Konserwatorskie Województwa Krakowskiego”, Kraków 1969.
- Leo A.: *Dołęga „Nadwiślańskie Soplicowo”*, Tarnów 1984.
- Leo A.: *Dwór w Dołędze*, Tarnów 1982.
- Leśniak K.: *Ocalić od zapomnienia. Dzieje Sidziny 1563–2006*, Kraków 2006, s. 278-284 [rozdz. Muzeum regionalne – skansen].
- Lewczuk Z.: *Ochrona budownictwa cerkiewnego w województwie nowosądeckim [w:] Skanseny po latach – założenia a realizacja*. Materiały z ogólnopolskiej konferencji. Nowy Sącz, 5–6 X 1995 r., Nowy Sącz 1996, s. 69–82.
- Majka M.: *Bibliografia parków etnograficznych województwa krakowskiego*. „Materiały i Sprawozdania Konserwatorskie Województwa Krakowskiego” T. 2: 1969.
- Majka M.: *Z problematyki budownictwa dworskiego w Małopolsce Południowej*. „Karpaty” R. 2: 1975, z. 1/2, s. 23–28.
- Majka M.: *Zespół dworski w Łopusznej*. „Materiały i Sprawozdania Konserwatorskie Województwa Krakowskiego” T. 4: 1971–72.
- Marcinowska M.: *Dwór pełen barw. Architektura i dekoracja malarska dworu w Rdzawy w Sądckim Parku Etnograficznym*, Nowy Sącz 1997.
- Matlakowski W.: *Budownictwo ludowe na Podhalu*, Kraków 1892.
- Michniewska M.: *Cerkwie drewniane Karpat – Polska i Słowacja*. Przewodnik, Pruszków. 2003.
- Midura F.: *Ochrona zabytków kultury ludowej w Karpatach Polskich*. „Rocznik Podhalański” T. 3: 1985, s. 383–389.
- Mirowski R.: *Kościół drewniany najbardziej polskie*, Warszawa 2005.
- Moździerz Z.: *Budownictwo ludowe na Podtatrze*. „Teki Krakowskie” T. 9: 1999, s. 115–137.
- Moździerz Z.: *Dom «Pod Jedłami» Pawlikowskich*. Wydawnictwa MT, Zakopane 2003, s. 400 [182 il. czarno-białe w tekście + 16 kolorowych na wkładkach].
- Moździerz Z.: *Działalność konserwatorska dr Hanny Pieńkowskiej na Podtatrze*. „Architektura Współczesna Ziemi Górskich”, red. Szafer T. P.] Teka 2: 1996, s. 30–33.
- Moździerz Z.: *Dziedzictwo kulturowe Tatrzańskiego Parku Narodowego [w:] Ochrona dóbr kultury i historycznego związku człowieka z przyrodą w parkach narodowych*, pod red. Józefa Partyki, Ojców 2003, s. 425–458.
- Moździerz Z.: *Krajobraz «kulturowy» Tatr Polskich i jego ochrona [w:] Krajobrazy*. Księga pamiątkowa w 70. rocznicę urodzin profesora Janusza Bogdanowskiego, Kraków 2000, s. 181–198.
- Moździerz Z.: *Niebieskim szlakiem zabytków „muzeum przestrzennego”*, Zakopane 2001.
- Moździerz Z.: *O ochronie krajobrazu „kulturowego” Tatr Polskich [w:] Ochrona Tatr w obliczu zagrożeń*. Materiały z sesji popularnonaukowej «Zanim zginą sasanki». Zakopane, 5 września 1993, pod red. Włodzimierza Cichockiego, Zakopane 1993, s. 129–147.
- Moździerz Z.: *O ochronie zabytków Tatr Polskich i Podtatrze*. „Teki Krakowskie” T. 8: 1998, s. 55–80.
- Moździerz Z.: *Od skansenu do muzeum przestrzennego*. *O roli Muzeum Tatrzańskiego w ochronie zabytków Podtatrze [w:] Skanseny po latach – założenia a realizacja*, pod red. Marii Brylak-Zafuskiej i Mariana Długosza. Nowy Sącz 1996, s. 69–82.
- Moździerz Z.: *Podhalańskie budownictwo ludowe*. „Góry – Literatura – Kultura” T. 4: 2001, s. 71–98.
- Moździerz Z.: *Powstanie i rozwój myśli konserwatorskiej w działalności Muzeum Tatrzańskiego*. „Rocznik Podhalański” T. 9: 2003, s. 221–280.
- Moździerz Zbigniew: *Szlakiem zakopiańskich zabytków*. *Między Wawelem a Giewontem*. Fot. Dawid Moździerz, Kraków 2008, s. 32, il. 17.
- Moździerz Z., Skawiński Paweł: *Działalność człowieka w Dolinie Bystrej w Tatrach i jej ślady [w:] Kultura a natura*. Materiały sesji naukowej. Pod red. Zbigniewa Mirka i Zbigniewa Krzana, Kraków-Zakopane 1997, s. 103–114.
- Muzyk Z.: *Cerkwie*. *Przewodnik po Beskidzie Sądeckim i zachodniej części Beskidu Niskiego*, Nowy Sącz 1998.
- Muzyk Z.: *Drewniane kościoły*. *Od Tatr po Gorce*. Nowy Sącz 2003.
- Nazim H., Raputa B., Kleszcz S.: *Kronika Sidziny (1123-2005)*, Kraków 2006.
- Niewalda W.: *Przegląd i próba wartościowania sztafasów tatrzańskich*. „Materiały i Sprawozdania Konserwatorskie Województwa Krakowskiego” T. 2: 1969, s. 193–226.
- Niewalda W.: *Wartości zabytkowe zespołów sztafasów tatrzańskich*. *Sprawozdania z posiedzeń Komisji Naukowych PAN* [Kraków] T. 13: 1970, cz. 2 (za VII–XII 1969), s. 639–643.
- Omilanowska M.: *Polska – pałace i dwory*, Warszawa 2005.

- Pawlicki M.: *Strategia konserwacji zabytków architektury w Polsce*, Kraków 1993.
- Pawlikowski J. G.: *Kultura i natura*, Lwów 1913.
- Pieńkowska H.: *Aktualne problemy organizacji parków etnograficznych Ziemi Krakowskiej*. „Materiały Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku” 1969, nr 10.
- Pieńkowska H.: *Aktualne problemy organizacji parków etnograficznych województwa krakowskiego*. „Materiały i Sprawozdania Konserwatorskie Województwa Krakowskiego” T. 2: 1969.
- Pieńkowska H.: *Budownictwo pasterskie jako element kultury duchowej i materialnej w Tatrach*. „Teka Komisji Urbanistyki i Architektury” [Kraków] T. 6: 1972, s. 57–66.
- Pieńkowska Hanna: *Juliusz Zborowski wobec konserwacji zabytków* [w:] Zborowski Juliusz: *Pisma podhalańskie*. Kraków 1972, T. 2, s. 9–12.
- Pieńkowska Hanna: *Malowidła ścienne wewnątrz drewnianych kościołów Małopolski Południowej*. „Karpaty” R. 2: 1975, z. 1/2, s. 1823.
- Pieńkowska Hanna: *O zagospodarowaniu zabytków województwa krakowskiego*. „Materiały i Sprawozdania Województwa Krakowskiego” T. 1: 1968.
- Pieńkowska H.: *Orawski Park Etnograficzny w Zubrzycy Górnej. Z notatnika konserwatora*. „Materiały i Sprawozdania Konserwatorskie Województwa Krakowskiego” T. 2: 1969.
- Pieńkowska H.: *Podhalański Park Etnograficzny*. „Sprawozdania z posiedzeń Komisji Naukowych PAN” T. 16: 1972, z. 1, s. 342–344.
- Pieńkowska H.: *Prace konserwatorskie na terenie woj. krakowskiego w latach 1958–1968. Cz. 1 Zabytki architektury*. „Ochrona Zabytków” 1971, nr 1, s. 61–76.
- Pieńkowska H.: *Problemy ochrony szałasów pasterskich w Tatrach* [Słowo wstępne]. „Materiały i Sprawozdania Konserwatorskie Województwa Krakowskiego” T. 2: 1969, s. 190–192.
- Pieńkowska H.: *Problemy ochrony zabytków województw krakowskiego*, Kraków 1974.
- Pieńkowska H.: *Projektowana sieć parków etnograficznych województwa krakowskiego*. „Ochrona Zabytków” 1966, nr 1.
- Pieńkowska H.: *Rola zabytków w aktywizacji małych miast i osiedli województwa krakowskiego*. „Ochrona Zabytków” 1966, nr 4, także „Biuletyn Informacyjny PKZ” 1967, nr 5.
- Pieńkowska H., *Wybrane problemy ochrony zabytków w obliczu projektowanej zapory wodnej na Dunajcu w rejonie Niedzicy* [wstęp i aneksy]. „Materiały i Sprawozdania Konserwatorskie Województwa Krakowskiego” T. 4: 1971–72.
- Pieńkowska H.: *Z problematyki ochrony budownictwa drewnianego i organizacji parków etnograficznych Ziemi Krakowskiej*. „Sprawozdania z posiedzeń Komisji Naukowych” T. 20: 1979, z. 1.
- Pieńkowska H.: *Z zagadnień i prac konserwatorskich na Podhalu*. „Wierchy” R. 23: 1954, s. 215–219.
- Pieńkowska H.: *Z zagadnień i prac konserwatorskich na Podkarpaciu*. „Wierchy” R. 22: 1953, s. 232–234.
- Pieńkowska H.: *Zagadnienia budownictwa drewnianego ziem górskich*. „Postępy Nauk Rolniczych” 1959, nr 6(60).
- Pieńkowska H., Staich Tadeusz: *Drogami skalnej ziemi. Podtatrzańska włóczęga krajoznawcza*, Kraków 1956.
- Pilch J.: *Dwustulecie Dworu Moniaków*. „Wierchy” R. 53: 1984 [wyd. 1988], s. 254–255.
- Pilch J.: *Realizacja idei skansenowskiej w Zubrzycy Górnej*. „Rocznik Orawski” T. 6-7 (za lata 2004–2006): 2007, s. 107–114.
- Pilch J.: *Zubrzyca Górna. Orawski Park Etnograficzny Muzeum*. Wyd. 2., Kraków 2001.
- Piśsudski B.: *W sprawie Muzeum Tatrzańskiego. (O urzędzeniu działu ludoznawczego)*. „Rocznik Podhalański” T. 1: 1914–1921.
- Piotrowicz J.: *Bochnia i jej pierwsi mieszkańcy w świetle przywileju lokacyjnego z 1253 roku*, „Rocznik Bocheński”, t. 1, 1993, s. 63–70.
- Pluciński J.: *Zakłady przemysłu wiejskiego na Podhalu*. „Rocznik Podhalański” T. 4: 1994, s. 185–204.
- Polska. Dzieje cywilizacji i narodu*, t. 2, *Monarchia Piastów 1039–1399*, red. Derwich M., Wrocław 2003.
- Popko C. W.: *Nadwiślański Park Etnograficzny w Wygietzowie, Oddział Muzeum w Chrzanowie*, Katowice 1982.
- Pytel Z. [ks.]: *Witkiewiczowska architektura sakralna w Zakopanem*. Uzupełn. i red. mer. Z. Moździerz, Zakopane 1999.
- Reychmanowie J. i S.: *Przemysł wiejski na Podhalu*, Zakopane 1937.
- Ruszczyc G.: *Drewno i architektura. Dzieje budownictwa drewnianego w Polsce*, Warszawa 2007.
- Ruszczyc G.: *Drewniane kościoły w Polsce 1918–1939. Tradycja i nowoczesność*, Warszawa 2001.
- Rutkowski T.: *Problemy rewaloryzacji zabudowy wiejskiej na przykładzie wsi Chochołów*. „Człowiek i środowisko” 1980 [wyd. 1981], nr 1/2, s. 163–188.
- Sadowska E. J.: *Tradycyjne budownictwo ludowe Zawoi* [w:] *Monografia Zawoi*, pod red. Urszuli Janickiej-Krzywdy, Zawoja 1996, s. 173–192.
- Sanocka B.: *Był dwór, Jest dwór! Historia dworu z Drogini i jego przeniesienia do Wygietzowa*, Kraków 2006.

- Sierczkiewicz J., Święch J.: *Skanseny – muzea na wolnym powietrzu w Polsce*, Olszanica 1999.
- Skanseny po latach – założenia a realizacja*. Materiały z ogólnopolskiej konferencji. Nowy Sącz, 5-6 X 1995 r., Nowy Sącz 1996.
- Skiba J.: *Rewaloryzacja zespołów zabytkowych Krakowa*, 1976.
- Skorupa A.: *Zabytkowe kościoły Polskiego Spisza*. Wyd. 2., Kraków 2001.
- Skorupa A.: *Kościół Polskiej Orawy*, Kraków 1997.
- Skorupa A.: *Zabytkowe kościoły Skalnego Podhala*, Kraków 1999.
- Skorupa A.: *Zabytkowe kościoły Niżniego Podhala*, Kraków 2004.
- Smólski J.: *Kaplica św. Sebastiana w Maniowach*. „Materiały i Sprawozdania Konserwatorskie Województwa Krakowskiego” 1976.
- Solecki A.: *Zagadnienie pasterstwa w Tatrach*. „Sprawozdania z posiedzeń Komisji Naukowych PAN” [Kraków] T. 13: 1970, z. 2 [za: VII-XII 1969], s. 647–648.
- Solecki A.: *Architektura i ugrupowania przestrzenne ształasów w Tatrach*. „Teki Komisji Urbanistyki i Architektury” [Kraków] T. 6: 1972, s. 35–41.
- Solecki A.: *Studia krajobrazowe polskiej Orawy*. „Teki Komisji Urbanistyki i Architektury” T. 7: 1978, s. 35.
- Spiss T. L.: *Wykaz drewnianych kościołów i cerkwi w Galicyi*, Lwów 1912.
- Staich T.: *Dębno cudami słynące*, Kraków 1990.
- Staich T.: *O ształasach tatrzańskich*. „Gościńiec” 1971, nr 41.
- Stępień P. M.: *Przeniesienie i adaptacja budynku dawnego Urzędu Celnego w Niedzicy*. „Ochrona Zabytków” 1990, nr 1, s. 43–44.
- Szablowski J. [oprac.]: *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*. T. 1: *Województwo krakowskie*. Z. 11: *Powiat nowotarski*, Warszawa 1951.
- Szczepanek T.: *Muzeologiczna ochrona krajobrazu kulturowego na Podhalu, Spiszu i Orawie*. „Rocznik Podhalański” T. 2: 1979, s. 5–15.
- Szczepanek T.: *Muzealnictwo skansenowskie na Podhalu* [w:] *Muzea skansenowskie w Polsce*, Poznań 1979, s. 162–170.
- Szczepanek T.: *Z problematyki budowy skansenów na Podhalu* [w:] *Międzynarodowa Konferencja Skansenowska*. Sanok 27–30 maja 1978, Sanok 1978, s. 173–182.
- Szydłowski T.: *Sprawozdanie z inwentaryzacji powiatu nowotarskiego*. „Ochrona Zabytków Sztuki” T. 1–4: 1930/1931.
- Szymczuk D., Bereza B.: *Drewniana architektura Beskidów z etnografią polskich Karpat*, Warszawa 1982.
- Szydłowski T. [oprac.]: *Zabytki Sztuki w Polsce*. T. 1: *Województwo krakowskie*. Z. 2: *Powiat nowotarski*, Warszawa 1938.
- Śledzikowski T.: *Polska – zabytki drewniane*, Kraków 2004.
- Thulle C.: *Zabytkowe dzwonnice drewniane w Polsce*. „Teki Komisji Urbanistyki i Architektury”. T. 3: 1969, s. 119–134.
- Tondos B.: *Architektura drewniana w Zakopanem. Znaczenie architektury drewnianej w zabytkowej strukturze przestrzennej Zakopanego*. „Architektura i Urbanistyka” 1987, nr 3-4; także: „Architektura Współczesna Ziemi Górskich”, pod red. T. Przemysława Szafera. Teki 1: 1993, s. 81–93.
- Tondos B.: *Regionalizm w aspekcie historycznym* [w:] *Wieś i miasteczko u progu zagłady*. Materiały konferencji naukowej SHS. Wojnowice, marzec 1988, pod red. Tadeusza Rudkowskiego, Warszawa 1991.
- Trajdos T. M., Pieńkowska Hanna: *Kościół w Orawce*, Kraków 1999.
- Treter B.: *Dwór Moniaków w Zubrzyicy Górnej – przyszłe orawskie muzeum regionalne*. „Wierchy” R. 16: 1938, s. 62–67.
- Treter B.: *Dzienniki konserwatorskie 1931–1944*. Oprac. O. Dyba, M. Kornecki, Roman Marcinek. „Teki Krakowskie” T. 9: 2000.
- Zabytki architektury i budownictwa w Polsce*. T. 18, cz. 2: *Województwo krakowskie*. Oprac. Majka M., Dyba O. z zesp., Warszawa 1995.
- Zabytkowe budowle drewniane i stolarka architektoniczna wobec współczesnych zagrożeń*, red. Okoń E., Toruń 2005.
- Zborowski J.: *Dworek Moniaków w Zubrzyicy Górnej na Orawie własnością państwa*, „Ziemia” R. 27: 1937, nr 9–10, s. 223.
- Zborowski J.: *Ochrona swojszczyzny, przemysł ludowy na Podhalu*, „Ziemia” R. 14: 1929, nr 12, s. 196–201.
- Zborowski J.: *O zabytkach budownictwa i sztuki ludowej na Podhalu, Spiszu i Orawie*, „Gazeta Podhalańska” 1928, nr 40, s. 1–4.
- Zborowski J.: *Pisma Podhalańskie*, Kraków 1972, T. 2, s. 9–33 [rozdz. 3: *Z dziejów ochrony zabytków* w oprac. Hanny Pieńkowskiej].
- Zborowski J.: *Z dziejów ludoznawstwa i muzealnictwa na Podhalu: Sekcja Ludoznawcza (1911-1914)*. „Rocznik Muzeum Etnograficznego w Krakowie” T. 6, 1976

SPIS TREŚCI

Wstęp..... 3

I. MUZEA NA WOLNYM POWIETRZU

A. SKANSENY DUŻE

1. Sądecki Park Etnograficzny w Nowym Sączu..... 8
2. Ośrodek Budownictwa Ludowego w Szymbarku
i cerkiew w Bartnem..... 24
3. Nadwiślański Park Etnograficzny w Wygiełzowie..... 32
4. Muzeum Tatrzańskie in. Dra Tytusa Chałubińskiego.
Muzeum Przestrzenne..... 44
5. Orawski Park Etnograficzny w Zubrzycy Górnej..... 56

B. SKANSENY MAŁE

1. Park Archeologiczny „Osada VI Oraczy” w Bochni..... 68
2. Skansen w Dobczycach..... 70
3. Zespół zabytkowego budownictwa drewnianego
na Woli Justowskiej w Krakowie..... 72
4. Muzeum Kultury Ludowej w Sidzinie..... 74
5. Skansen w Zawoi..... 76

C. WYBRANE PUNKTY SKANSENOWSKIE

1. Chochołów..... 80
2. Dwór w Dołędze..... 82
3. Wieś letnia na Polanie Podokólne w Jurgowie..... 84
4. Spichlerz i celnica w Niedzicy..... 85
5. Zagroda Felicji Curyłowej w Zalipiu..... 87

II. PARAMUZEALNE ZESPOŁY SKANSENOWSKIE

1. Osada Turystyczna Czorsztyn..... 90
2. Skansen w Laskowej..... 90
3. „Polana Sosny” w Niedzicy..... 92
4. Muzeum Pszczelarstwa w Stróżach..... 93

Działania samorządu województwa małopolskiego na rzecz
zabytków architektury drewnianej w regionie..... 94

Szlak Architektury Drewnianej..... 97

Spis fotografii..... 98

Bibliografia ochrony zabytków budownictwa drewnianego..... 100

Legenda:

1. Szczęśliwy Park Etnograficzny
2. Ośrodek Budownictwa Leśniczego w Szymbarku
3. Cerkiew w Baranówce
4. Muzeum - Nadwiślański Park Etnograficzny w Wyspuzowie
5. Zagroda Soltysów w Jurgoniu
6. Zagroda Korkosów w czarnej Górze
7. Dwór w Łopusznej wraz z otoczeniem i chałupą Kłameciana
8. Muzeum - Wesoły Park Etnograficzny w Lubczynie Górnej
9. Muzeum Regionalne PTTK im. Władysława Kondulskiego w Dobczycach
10. Szanien im. Józefa Łaka w Łanach Markowej
11. Szanien w Siedziszynie - Muzeum Kultury Leśniczej
12. Zakładnię maszynowa
13. Dwór w Dolegówce wraz z zabudowaniami otoczenia i Parkiem
14. Zagroda Felicy Turkowskiej w Zalesiu
15. Zespół zabytkowych obiektów skansenowych na Woli Jusłowskiej
16. Spudlerz żydowski w Nieszkowie
17. Zespół obiektów na Polanie Sory w Nieszkowie
18. Dwór VI Wzrosty, Park Archeologiczny Kłameciana, Kopalnia Sól Bakuja
19. Dwór Turkusowski w Łowczynie
20. Przemysłowy Szanien w Łowczynie
21. Szanien na polanie Polokolne w Jurgoniu
22. Muzeum Przemysłowe im. Baptysty Szymbarskiego przy Gospodarstwie Państwowym, Szczęśliwy Szanien w Szymbarku

Skanseny i wybrane punkty skansenowskie w województwie małopolskim

Wierzchosławice

Włocław

Nowy Sącz

Tymbark

Baranów

Jasienica

Dobczyce

Łanów

Sława

Chocimów

Dole

Łalpa

Barcha

Czerwona

Łaszków

Niedzica

Czerwona

Jurgów

Tarnobrzeg

Włocław

Kraków

Wierzchosławice

Szczawnica

Krynica

MAŁOPOLSKIE MUZEA NA WOLNYM POWIETRZU. ARCHITEKTURA DREWNIANA

TEKST

Joanna Hołda
Magdalena Kroh
Zbigniew Moździerz
Agnieszka Oczkowska
Leszek Zegzda

ZDJĘCIA

Piotr Drożdżik
Muzeum Okręgowe w Nowym Sączu
Paweł Mierniczak

REDAKCJA

Departament Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Turystyki
Agnieszka Augustyn
Wojciech Król
Tomasz Krzaczyński
Krzysztof Markiel
Muzeum Okręgowe w Nowym Sączu
Joanna Hołda
Robert Ślusarek

WYDAWCA

Departament Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Turystyki
Urzędu Marszałkowskiego Województwa Małopolskiego
31-156 Kraków, ul. Basztowa 22
Adres do korespondencji:
30-017 Kraków, ul. Raclawicka 56
tel.: (48 12) 63 03 340,
fax: (48 12) 63 03 341
www.malopolskie.pl; www.malopolska.pl

WSPÓŁPRACA

Muzeum Okręgowe w Nowym Sączu
33-300 Nowy Sącz, ul. Lwowska 3
tel.: (48 18) 443 77 08,
fax: (48 18) 443 78 65
www.muzeum.sacz.pl

Departament Geodezji i Kartografii
Urzędu Marszałkowskiego Województwa Małopolskiego

OPRACOWANIE GRAFICZNE I ŁAMANIE

Jakub Michniowski
JAK – studio graficzne
e-mail: biuro@jakstudio.pl
www.jakstudio.pl

KOREKTA

Krzysztof Bukowski
Studio Editorial
e-mail: studio@editorial.pl
www.editorial.pl

TŁUMACZENIA

Biuro tłumaczeń „NIKA”
ul. Wielopole 18A/5 , 31-072 Kraków
www.nika-tlumaczenia.pl
e-mail:biuro@nika-tlumaczenia.pl

OPRACOWANIE MAP

Ignacy Czwartos – artysta malarz, autor mapy artystycznej
Katarzyna Mikrut – Departament Geodezji i Kartografii
Urzędu Marszałkowskiego Województwa Małopolskiego

DRUK

S-Druk Centrum Poligrafii
ul. Balicka 100, 30-149 Kraków
www.sdruk.pl
e-mail: biuro@sdruk.pl

NAKŁAD

300 egzemplarzy

ISBN 978-83-60538-18-0

Wydawca wyraża podziękowania zarządcom skansenów, punktów skansenowskich i obiektów paramuzealnych opisanych w niniejszej publikacji oraz wszystkim osobom, które przyczyniły się do powstania wydawnictwa *Małopolskie muzea na wolnym powietrzu. Architektura drewniana*.

Publikacja została sfinansowana z budżetu Województwa Małopolskiego.

Departament Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Turystyki
Urzędu Marszałkowskiego Województwa Małopolskiego
31-156 Kraków, ul. Basztowa 22

adres do korespondencji:
30-017 Kraków, ul. Raławicka 56
tel.: (012) 63 03 340, fax: (012) 63 03 341

www.malopolskie.pl; www.malopolska.pl